

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbn Fehd Ailesi Ve İslâm Tarihçiliğine Katkıları (871-954/1466-1547)

Ahmet BULUT

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

**Şanlıurfa
2025**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbn Fehd Ailesi Ve İslâm Tarihçiliğine Katkıları (871-954/1466-1547)

**Ahmet BULUT
(225226016)**

**İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdurrahim ARSLAN**

**Şanlıurfa
2025**

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans öğrenciliğim süresince her zaman fikirlerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Ömer SABUNCU'ya teşekkür ederim. Tezimi okuyup değerlendiren ve değerli katkılar sunan muhterem hocalarım Prof. Dr. Mehmet AKBAŞ ve Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ'e teşekkür ederim. Tez konusunun belirlenmesinde rehberlik eden ve tezin her aşamasında yardımlarını ve desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam, Doç. Dr. Abdurrahim ARSLAN'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR.....	iii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
1.3. Önceki Çalışmalar	6
1.4. Mekke’de Tarih Çalışmalarına Genel Bir Bakış	7
1.4.1 Mekke’de Tarih Alanında Öne Çıkan Aileler	9
1.4.1.1. Fâsî Ailesi:	9
1.4.1.2. Kastallânî Ailesi:	12
1.4.1.3. Benî Zahîre:	13
1.4.1.4. Nüveyrî Ailesi:.....	14
1.4.2. Umumi Tarihçilik	15
1.4.3. Şehir Tarihçiliği	17
1.4.4. Biyografi Tarihçiliği	19
2. BÖLÜMLER	24
2.1. BİRİNCİ BÖLÜM: İBN FEHD AİLESİNİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SOSYAL VE KÜLTÜREL ORTAM	24
2.1.1. İbn Fehd Ailesinin Kökeni	24
2.1.2. İbn Fehd Ailesinin Yaşadığı Dönemde Mekke	27
2.1.2.1. Siyasi Hayat	27
2.1.2.2. İktisâdi Hayat	29
2.1.2.3. İçtimaî Hayat	33
2.1.2.4. İlmî Hayat	36
2.2. İKİNCİ BÖLÜM: İBN FEHD AİLESİNDEKİ TARİHÇİLER	44
2.2.1. Takıyyüddin İbn Fehd (ö. 871/1466).....	44
2.2.1.1. Hayatı Yetişmesi ve İlmî Seyahatleri	44
2.2.1.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri	46
2.2.1.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği.....	47
2.2.1.3.1. Hocaları	49
2.2.1.3.2. Öğrencileri.....	50
2.2.1.4. Eserleri	55
2.2.1.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri	55

2.2.1.4.2. Diğer Eserleri	55
2.2.2. Necmeddin İbn Fehd (ö. 885/1480)	57
2.2.2.1. Hayatı Yetişmesi ve İlmî Seyahatleri	57
2.2.2.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri	61
2.2.2.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği	64
2.2.2.3.1. Hocaları	67
2.2.2.3.2. Öğrencileri	72
2.2.2.4. Eserleri	73
2.2.2.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri	73
2.2.2.4.2. Diğer Eserleri	74
2.2.3. İzzeddin İbn Fehd (ö. 922/1516)	75
2.2.3.1. Hayatı Yetişmesi ve İlmî Seyahatleri	75
2.3.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri	78
2.2.3.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği	79
2.2.3.3.1. Hocaları	81
2.2.3.3.2. Öğrencileri	82
2.2.3.4. Eserleri	85
2.2.3.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri	85
2.2.3.4.2. Diğer Eserleri	85
2.2.4. Muhibbüddin Cârullah İbn Fehd (ö. 954/1547)	86
2.2.4.1. Hayatı Yetişmesi ve İlmî Seyahatleri	86
2.2.4.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri	90
2.2.4.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği	92
2.2.4.3.1. Hocaları	94
2.2.4.3.2. Öğrencileri	98
2.2.4.4. Eserleri	100
2.2.4.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri	100
2.2.4.4.2. Diğer Eserleri	100
2.2.5. Ailenin Diğer Üyeleri	102
2.3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İBN FEHD AİLESİNİN İSLÂM TARİHÇİLİĞİNE KATKILARI	106
2.3.1. İbn Fehd Ailesinde Tarih Anlayışı	106
2.3.1.1. Mekke Tarihi	106
2.3.1.2. Biyografi	116
2.3.1.2.1. Tabakat	117
2.3.1.2.2. Meşyeha, Fehrese, Mu'cem	121

2.3.1.2.3. Terâcim	127
3. SONUÇLAR	137
KAYNAKLAR.....	140

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbn Fehd Ailesi Ve İslâm Tarihçiliğine Katkıları (871-954/1466-1547)

Ahmet BULUT

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

**Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdurrahim ARSLAN
Temmuz Yıl: 2025, Sayfa: 155**

Hicrî 9. ve 10. asırlarda bazı aileler, tarih ilminde ön plana çıkmış ve bu alana ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Bu ailelerden biri, hadisçi yönleri de olmakla beraber daha çok tarihçilikleriyle ön plana çıkmış İbn Fehd ailesidir. Aileye mensup âlimler, Mekke tarihi ve biyografi yazımında ortaya koydukları eserlerle, İslâm kültür tarihinde önemli bir yer edinmiş ve mütevazı kişilikleriyle muasırlarının ve sonraki nesillerin takdirini ve sevgisini kazanmışlardır. Aileye ilişkin yapılan önceki çalışmalar aile üyelerinden bazılarını çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Ancak bu araştırma aile üyelerinden tarihçi kimlikleriyle ön plana çıkmış dört üyesini bir bütün olarak ele almakta olması yönüyle özgün bir çalışmadır. Bu araştırma, Mekke tarihi açısından önemli eserler ortaya koymuş İbn Fehd ailesini tanıtmayı ve aileyi İslâm tarihçiliğine olan katkıları yönüyle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Aileye mensup tarihçiler, Mekke tarihine dair birbirinin devamı niteliğindeki eserlerle şehrin tarihinin yazımında süreklilik ve bütünlük arz eden bir çizgi oluşturmuşlardır. Müellifler çıktıkları ilmî seyahatlerde Suriye ve Mısır'da dönemin önemli âlimleri ile iletişim halinde olmuş ve bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda aile, sadece Mekke merkezli bir ilim ailesi değil; aynı zamanda İslâm dünyasının önemli ilim merkezleriyle irtibat halinde olan bir yapıya sahiptir. İbn Fehd ailesi yalnızca Mekke'nin yerel tarihiyle sınırlı kalmayan, aynı zamanda İslâm tarihi ve biyografi yazıcılığı türlerinden tabakât, meşyeha, mu'cem formatında eserler yazmışlardır. İslâm tarihçiliğinin kurumsallaşmasında, kaynakların oluşturulmasında ve tarih yazımında yöntem geliştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır.

ANAHTAR KELİMELEER: İslâm Tarihi, Mekke Tarihi, Biyografi, İbn Fehd Ailesi,

ABSTRACT

MASTER THESIS

The Ibn Fahd Family And Their Contributions To Islamic Historiography (871-954/1466-1547)

Ahmet BULUT

**HARRAN UNIVERSITY
RADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS**

**Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Abdurrahim ARSLAN
Temmuz Year: 2025, Page: 155**

During the 9th and 10th centuries AH, several families became prominent in historical scholarship. One of the most notable was the Ibn Fahd family, known for their involvement in hadith but especially for their contributions to history. Their works on Meccan history and biographical writing secured them an esteemed place in Islamic cultural history. Their modest character earned them respect from both contemporaries and later generations. Most previous studies focused on individual members of the family. This study is unique in that it examines four key figures together, emphasizing their roles as historians. It aims to introduce the Ibn Fahd family and assess their contributions to Islamic historiography, particularly through their works on Mecca. The Ibn Fahd scholars created a continuous and coherent tradition in Meccan historiography. Their historical writings complemented one another, providing a rich and connected narrative. During their scholarly journeys, they interacted with leading scholars in Egypt and Syria, engaging in intellectual exchange. The family was not limited to Mecca; they maintained strong ties with major centers of learning in the Islamic world. In addition to writing about Mecca, they authored works in genres such as *ṭabaqāt*, *mashyakha*, and *mu‘jam*. These efforts contributed significantly to the development of historical sources and methods. The Ibn Fahd family played a crucial role in the institutionalization of Islamic historiography and rightfully earned a lasting place in its tradition.

KEYWORDS: Islamic History, History of Mecca, Biography, Ibn Fahd Family,

KISALTMALAR

b	ibn
bkz.	Bakınız
c	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed	Editör
H. h	Hicrî
Haz	Hazırlayan
Hız.	Hazreti
No	Numara
nşr	Neşreden
ö	Ölümü
r.a.	Radıyallâhu Anh
sh	Sahife
thk.	Tahkik
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts	Tarihsiz
vb	ve benzeri
vd	ve diğerleri
Yay	Yayınları

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Araştırmanın konusu İbn Fehd ailesi ve İslâm tarihçiliğine katkılarıdır. Müslüman toplumlar Hz. Peygamber'in hayatını ve hadislerini kayıt altına almayı, iman ve ibadet esaslarının bilinmesi açısından önemsemişlerdir. Zira Hz. Peygamber'in sünneti, Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynaktır. Ayrıca Müslümanlar, İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in hayatının her aşamasını öğrenmeyi ibadet telakki etmiş ve bunu gelecek nesillere aktarmak istemişlerdir. Bu bağlamda hadislerin ve sahâbe sözlerinin nakledilmesi ve bu haberlerin sıhhatli bir şekilde kayıt altına alınması hadis usulünü doğurmuştur. İlk dönem tarihçileri, tarihî olayları yazarken hadisçilerin senet ve rivayetleri aktarmada uyguladıkları güvenilirlik yöntemlerini, benzer şekilde tatbik etmişlerdir. Dolayısıyla İslâm tarihi yazıcılığının hadisten neşet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Sehâvî, (ö. 902/1497) "Tarih, hadis ilimlerinden biridir."¹ demekle bunu vurgulamaktadır.

İslâm âlimleri Hz. Peygamber'in hayatını ve sîretini yazma gayesiyle başladıkları tarih yazımı yolculuğunda, İslâm'ın kutsal beldesi Mekke'nin tarihine ayrı bir ehemmiyet vermişlerdir. Şehir tarihçiliğinde verilen ilk örnekler Mekke ve Medine'nin faziletine ve tarihine ilişkindir. Tezimizin konusu olan Benî Fehd ailesi, Mekke tarihine ilişkin önemli eserler yazmışlardır. Bu ailenin, özellikle Mekke tarihi ve biyografi yazımına ilişkin İslâm tarihine sağladıkları katkılar, tezimizin temel konusunu teşkil etmektedir.

Aileden Takıyyüddin b. Fehd (ö. 871/1466), Necmeddin b. Fehd (ö. 885/1480), İzzeddin b. Fehd (ö. 922/1516) ve Cârullah b. Fehd (ö. 954/1547) tezimizde ele alınacaktır. Hicrî 9. ve 10. (14-15) yüzyıllarda ilmî anlamda kendilerinden söz ettiren aile üyeleri, başta tarih ilmi olmak üzere farklı İslâmî disiplinlerden eserler kaleme alışlarıyla ve yetiştirmiş oldukları âlimlerle dinî ilimlere büyük katkı sağlamışlardır.

---

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih li-men zemme ehle't-târîh*, thk. Sâlim b. Ğatar b. Sâlim ez-Zafîrî (Riyad: Dâru's-Sümay'î li'-Neşr ve't-tevz'î, 2017), 39.

Ailenin ilmî olarak varlık gösterdiği h. 9. ve 10. asırlarda Mekke, merkezî olarak ilmî faaliyetleri destekleyen ve ilim adamlarını himaye eden Memlûkler Devleti'nin hâkimiyeti altındadır. Memlûkler'e bağlı Mekke Emirliği'nin şerifleri de şehrin yerel hâkimleri olarak ilim ehline değer vermişlerdir. Yöneticiler tarafından izlenen bu verimli politikaların da etkisiyle Mekke'nin ilmî faaliyetler açısından en parlak dönemlerinden birini yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde Mekke, İbn Fehd ailesi mensuplarının yanı sıra Takıyyüddin el-Fâsî (ö. 832-1429), Şemseddin Sehâvî (ö. 902/1496) ve Kutbüddin Nehrevâlî (ö. 990/1582) gibi Mekke tarihi açısından önemli çalışmalara imza atmış isimlere ev sahipliği yapmıştır.

Ailenin atası Kâdî Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Fehd (ö. 770/1369) aslen Mısırlıdır. Aileye mensup büyük âlimlerin ilki olan Takıyyüddin (ö. 871/1466), babasıyla beraber 795/1393 yılında Yukarı Mısır'ın Asfûn beldesinden Mekke'ye göç etmiştir. Aile fertleri Mekke'de, ilmî kimlikleri ve ticari faaliyetleriyle temayüz etmiştir. Yaklaşık iki asır boyunca Mekke'nin ilim hayatına tesir eden bu ailenin erkeklerinin yanı sıra kadınlarının da ilim faaliyetlerine katkıda bulundukları ve öğrenci yetiştirdikleri gözlemlenmektedir. Hayatlarını ve ilmî faaliyetlerini işlediğimiz mezkûr dört şahsiyet dışında aile mensuplarından ilimle meşgul olan ve telifleri bulunan başka kişiler de mevcuttur. Ancak çalışmanın kapsamının sınırlılığından dolayı bunlardan ulaşabildiklerimize, tezin ikinci bölümünde "Ailenin Diğer Üyeleri" başlığı altında kısaca yer verdik.

İbn Fehd ailesine mensup tarihçiler, özellikle şehir tarihçiliği ve biyografi alanlarında temayüz etmişlerdir. Mekke tarihiyle ilgili ortaya koydukları önemli eserlerle yaşadıkları şehirlere vefanın bir göstergesi olarak beldelerinin topoğrafyasını, tarihini ve sosyolojik yapısını kayıt altına alarak gelecek nesillere taşımışlardır.

Ailenin dördüncü kuşak üyesi Cârullah, Memlûklerin Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmasına şahitlik etmiştir. Bu süreçten sonra Anadolu'ya seyahatler gerçekleştiren ve Osmanlı'nın bu dönemini farklı bir bakış açısıyla ele alan Cârullah'ın, bu aşamada bir Memlûk tarihçisi gözüyle yazdıkları İslâm siyaset tarihi açısından önemli sonuçlar içermektedir.

Bu araştırma, İslâm âleminde önemli bir yere sahip İbn Fehd ailesinin ilmî hayatını, tarih ilmi muvacehesinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda ilmî

faaliyetleri, Mekke'deki eğitim ortamlarına katkıları, bu ailede yetişen ünlü tarihçiler ve tarih yazımının çeşitli alanlarına dair telif ettikleri eserleri ile ailenin mezkûr büyük tarihçilerinin eserlerinden hareketle, onların tarih anlayışlarının ortaya konması hedeflenmektedir. Bu kapsamda İbn Fehd ailesine mensup önemli tarihçiler kimlerdir ve bunların en önemli eserleri hangileridir? Muasırları olan ilim adamlarıyla olan münasebetleri ne düzeydedir? Eserlerini yazarken hangi âlimlerden etkilenmişler ve kimleri etkilemişlerdir? Mekke tarihi ve biyografi alanlarında yazdıkları eserlerle ilim dünyasına nasıl bir katkıda bulunmuşlardır? vb. sorulara cevap aranmıştır. Bu çalışma ile söz konusu sorular dairesinde İbn Fehd ailesinin ilmî hayatı, çeşitli açılardan ele alınmaya çalışılacaktır. Ülkemizde az bilinen bu ailenin, ilim dünyasına tanıtılması ve tarih anlayışlarının ortaya konması, günümüz akademik çalışmalarına katkı sağlayacak ve yeni çalışmalara kapı aralayacaktır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada, ele alınan İbn Fehd ailesi mensuplarının hayatları ve ilmî faaliyetleri klasik ve modern kaynakların ışığında kronolojik olarak ele alınmıştır.

Giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkil çalışmanın giriş bölümünde; İbn Fehd ailesinin yaşadığı dönemde Mekke'de ilmî faaliyetleri ve tarih alanındaki çalışmalarıyla temayüz eden Fâsî, Benî Zahîre, Kastallâni ve Nüveyrî aileleri incelenmiştir. Ayrıca o yüzyıllarda umumi tarihçilik, şehir tarihçiliği ve biyografi tarihçiliği faaliyetleri ele alınarak bu alanlarda çalışma yapmış tarihçiler ve eserleri zikredilmiştir. Giriş bölümünde, Mekke'de ilimle meşgul aileler ve tarih alanında eser veren âlimler ile söz konusu âlimlerin yaptığı çalışmaların genel mahiyeti ortaya konduğundan dolayı tasviri bir yöntem takip edilmiştir. Bu konu işlenirken ve tezin diğer bazı bölümlerinde çeşitli alanlarda Mekke'de ilim hayatına katkıda bulunmuş âlimlerden bahsederken sadece Mekke'de doğup vefatına kadar orada yaşayanları değil, hayatının bir bölümünde Mekke'de ikamet edip orada tanınmış, eserleri ve çalışmalarıyla temayüz etmiş şahsiyetler de ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü, İbn Fehd ailesinin yaşadığı dönemde sosyal ve kültürel ortamı ihtiva etmektedir. Bu bölümde İbn Fehd ailesinin kökeni, Yukarı Mısır'ın Asfûn beldesindeki uzun ikametlerinden sonra Mekke'ye kesin dönüşleri

anlatılmaktadır. Ayrıca nesep olarak ailenin Muhammed b. Hanefiyye'ye (ö. 81/700) dayandırılması ve bu hususa, aile bireyleriyle problemlili ilişkileri olan Celâleddin Süyûtî (ö. 911/1505) ile Bikâî'nin (ö. 885/1480) itirazları ve farklı yaklaşımları ele alınarak analitik bir yöntemle sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde, ailenin ikâmet ettiğı Mekke şehrindeki ortamın aile fertlerinin yaşantıları ve ilmî faaliyetlerine tesirinin anlaşılabilmesi açısından Mekke'nin siyasi, iktisadi, içtimaî ve ilmî yapısı incelenmiş ve tasvir edilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümü, İbn Fehd ailesinin yetiştirdiğı tarihçileri kapsamaktadır. Ailede tarihçi kimlikleriyle ön olana çıkan dört müellif tarihçinin biyografileri detaylı olarak ele alınarak yetişmeleri, ilmî faaliyetleri ve ilim gayesiyle çıktıkları seyahatleri anlatılmıştır. Biyografilerinin son kısmında eserleri ele alınmıştır. Ancak bu bölümde tarih alanında yazdıkları eserler zikredilmemiştir. Zira bu eserlerden haklarında malumat toplayabildiklerimiz, bölümün son kısmında detaylandırılacak ve içerik analizleri yapılacaktır. Müelliflerin tarih alanı dışında diğeri dinî disiplinlere dair kitapları ise biyografileri kısmında "Diğeri Eserleri" başlığı altında ele alınarak eserlere ait ulaşılabilen bilgiler kitaplarla beraber sunulmuştur. Bu bölümde ilmî kimliğe sahip diğeri aile bireylerinin hayatlarına ise kısaca değinilmiştir. Tezin kapsamının sınırlılığı sebebiyle kaynaklarda adı geçen ve İbn Fehd künyesini taşıyan ancak ilmî hüviyetleriyle tanınmamış sayıları oldukça fazla diğeri aile bireyleri ise zikredilmemiştir.

Üçüncü bölümde ise İbn Fehd ailesi mensubu tarihçilerin eser verdikleri alanlar tasnif edilmiştir. Bu bağlamda "Mekke Tarihi" ve biyografik eserlerden "Tabakât", "Meşyeha", "Mu'cem", "Fehrese" ve "Terâcim" türleri kavramsal olarak açıklanmış ve bu alanlarda ortaya koydukları eserler zikredilmiştir. Bu eserler kaleme alınırken istifade edilen kaynaklar ve içerikleri değerlendirilerek diğeri benzer eserlerle mukayese edilmiştir. Eserlerin tertip usulleri ve muhtevaları değerlendirilirken tahlil ve tenkit yöntemine başvurulmuştur. Böylece söz konusu müelliflerin tarihe yaklaşımları ve tarih ilmine katkıları ile bu anlamda gelecek nesillere bıraktıkları ilim mirası ortaya konmaya gayret edilmiştir.

Araştırmada klasik ve modern pek çok kaynağı başvurulmuştur. Ailenin etkili olduğu h. 9. ve 10 asırlar, çok sayıda tarih ve tabakat kitabının yazıldığı bir dönemdir.

Müelliflerin hayatlarının muasırları ve kimi zaman arkadaşları, hocaları veya öğrencileri tarafından anlatılması; birincil kaynaklardan yararlanılması açısından avantaj sağlamaktadır.

Çalışma konusu itibarıyla İbn Fehd ailesi tarihçilerini ele aldığından öncelikle onların eserleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda ailenin dört üyesiyle de münasebeti olan Şemseddin Sehâvî'nin, h. 9. yüzyıl âlimlerinin biyografilerini derlediği *ed-Dav'ü 'l-lâmi 'li-ehli 'l-karni 't-tâsi'* adlı eseri yararlandığımız temel kaynaklardandır. Sehâvî, Takıyyüddin'in öğrencisi, Necmeddin'in beraber ders okuduğu arkadaşı, dostu ve öğrencisi; İzzeddin ve Cârullah'ın ise hocaları olarak hayatlarını, bu eserinde detaylıca anlatmıştır. Ancak Cârullah'ın hayatına daha kısa değindiği görülmektedir.

Ailenin kökeni ve Mısır'daki ataları konusunda Takıyyüddin el-Fâsî'nin *el-'İkdü's-semîn fî târihi 'l-beledi 'l-emîn* adlı eserinden istifade edildi.

Müelliflerin biyografileri ve eserleri konusunda; Celâleddin Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Nazmü'l- 'ikyân fî a 'yâni 'l-a 'yân*, Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderûs'un (ö. 1038/1629) *Nûru's-sâfir an ahhâri 'l-karni 'l- 'âşir*, Necmeddin el-Ğazzî'nin (ö. 1061/1651) *Kevâkibü's-sâ 'ire bi-menâkıbi a 'yâni 'l-mi 'eti 'l- 'âşire*, İbnü'l-İmâd el-Hanbelî'nin (ö. 1089/1679) *Şezerâtü 'z-zeheb* ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Bedrü 't-tâli ' bi-mehâsini men ba 'de 'l-karni 's-sâbi'* isimli eserlerine müracaat edildi.

Tezde geçen şahısların vefat tarihleri ile zikredilen eserlerin isimleri ve içerikleri hususunda; bibliyografik eserlerden Hacı Halîfe'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü 'z-zunûn'u*, Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1338/1920) *Hediyyetü 'l- 'ârifîn*'i, Muhammed Abdülhay Kettânî'nin (ö. 1382/1962) *Fihrisü 'l-fehâris*'i, Hayrüddîn Ziriklî'nin (ö. 1396/1976) *el-A 'lâm*'ı ve Ömer Rızâ Kehhâle'nin, (ö. 1407/1987) *Mu 'cemü 'l-mü 'ellifîn*'i araştırmamızın temel kaynaklarındandır.

Memlükler dönemi siyasî, içtimâî ve ilmî durumunu konu alan araştırmalardan Saîd Abdülfettâh Âşûr'un *Mısır ve 'ş-Şâm fî 'asri 'l-Eyyûbiyyîn ve 'l-Memâlik*, Tarfe Abdülaziz Ubeykân'ın *Hayâtü 'l-ilmîyye ve 'l-ictimâ 'iyye fî Mekke fî 'l-karneyni 's-sâb 'i ve 's-sâmin* ve Su 'âd bint İbrâhîm b. Muhammed el-Hasan'ın *en-Neşâtü 't-ticârî fî Mekketi 'l-mükerreme fî 'lasri 'l-Memlûkî* (648-923/1250-1517) isimli yüksek lisans

tezi; özellikle İbn Fehd ailesinin yaşadığı dönemi ortaya koyarken istifade ettiğimiz önemli çalışmalardandır. Tezin kaynaklarından birisi de *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'dir. Konular işlenirken ihtiyaç duydukça bu esere müracaat ettik.

Yukarıda zikrettiğimiz bu eserlerin dışında, tezimizde istifade ettiğimiz kaynakların tamamını, tezin sonunda kaynakça başlığı altında alfabetik olarak sıraladık ve çalışmamızda onlara atıflar yaptık.

Araştırmanın tamamında hicrî takvim esas alınmış ve metinlerde olayların tarihi ile adı geçen şahısların ölüm tarihleri hicrî ve milâdî olarak verilmiştir. Bunun yanında şahıs ve eser isimlerinin yazımı için *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* esas alınmaya gayret edilmiştir.

1.3. Önceki Çalışmalar

Aileye ilişkin yapılan önceki araştırmalara gelince; Türkçe literatürde bu aileyle ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nde Sâmi es-Sakkâr tarafından yazılan “İbn Fehd İzzeddin”, “İbn Fehd Muhibbüddin”, “İbn Fehd Necmeddin”, “İbn Fehd Takıyyüddin” maddeleri ile Cumhuriyet İlahiyat Dergisi’nde yayınlanan Doç. Dr. Saim Yılmaz ve Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Fatih Yalçın’a ait “*Memlükler Döneminde Kadınların İlmî ve Sosyal Hayatı: Necmeddin İbn Fehd’in Hocaları Özelinde*” isimli bir makale dışında herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Söz konusu makale Necmeddin İbn Fehd’in *Mu‘cemü’ş-şüyûh* isimli eserinde geçen altmış yedi kadın hocasının hayatını anlatmaktadır. Böylece makalede Memlükler döneminde kadınların ilim hayatındaki rolleri ve ilimle meşgul olan bu hanımların sosyal hayattaki konumlarının tespiti amaçlanmaktadır. Ailenin İslâm tarihindeki ağırlığı ve önemi göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın çok yetersiz olduğu aşikârdır.

Aileye ilişkin yapılmış bilimsel çalışmalar, Hicaz’ın günümüzde sınırları dâhilinde olduğu Suudi Arabistan’da yoğunlaşmaktadır. Orada haklarında çok sayıda akademik çalışma, kitap ve yayın mevcuttur. Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, aile üyelerinin tahkiki yapılmamış ve basılmamış eserleriyle ilgili çalışmalar yapmaya devam etmektedir. Ancak bu ülkede, aile fertlerini ve eserlerini farklı açılardan

inceleyen çalışmaların mevcudiyetine rağmen aileyi müstakil olarak ele alan ve detaylı olarak inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Dolayısıyla tezimiz, bu alanda önemli bir boşluğu doldurulacak ve ülkemizde fazla bilinmeyen ailenin tanınmasına hizmet edecektir.

Muhammed Habîb el-Hîle'nin *et-Târîh ve 'l-mü'errihûn bi-Mekke* isimli eseri, müelliflerin hayatları ve eserlerini aktarırken bizim için yol gösterici olmuştur. Ayrıca Mekke'de tarih alanında eser yazan müellifler ve eserlerinin aktarılmasında bu kitaba çokça başvurduk.

Su'âd bint İbrâhim b. Muhammed el-Hasan'ın *en-Necm b. Fehd Müerrihen* adlı doktora tezi, Hulûd Abdulbâkî İbrâhim el-Bedene'nin *el-Üserü'l-ilmiyye bi Mekketi'l-mükerreme ve ala'l hayâti'l-ilmiyye ve'l-ameliyye hilâle'l-asri'l-Memlûkî* adlı yüksek lisans tezi, Alyân Abdülâlî Alyân Mahalbedî'nin İzzeddin b. Fehd'in *Bulûğu'l-kurâ* isimli eserinin, h. 896-909 yıllarını kapsayan bölümünün tahkikini yaptığı “*Bulûğu'l-kurâ fî zeyli İthâfî'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ li-İzziddin Abdülazîz b. Ömer b. Fehd el-Kureyşî el-Mekkî*” adlı yüksek lisans tezi, İbrâhim b. Hammûd b. Abdülazîz Muşayyakah'ın *Cârullah b. Fehd el-Mekkî Müerrihen* adlı doktora tezi gibi bu aile ve eserlerine ilişkin yapılmış birçok bilimsel çalışma mevcuttur.

Nâsır b. Sa'd er-Reşîd'in *Mecelletü'l-Arab* dergisinde yayınlanan *Benû Fehd müerrihû Mekketi'l-mükerreme ve't-te'rîfu bimahtûti'n-Necm b. Fehd (İthâfî'l-verâ bi ahabâri Ümmi'l-kurâ)* adlı makalesi ile Âbid Muhammed b. Yûsuf b. Ömer'in *et-Târîh ve'l-müerrihûn bi-Mekketi'l-mükerreme fî'l-karni'l-âşiri'l-hicrî ve menâhicühüm* adlı doktora tezi çalışmaları mevcuttur.

1.4. Mekke'de Tarih Çalışmalarına Genel Bir Bakış

Necmeddin b. Fehd, Mekke havadislerini anlatan “*İthâfî'l-verâ bi ahabâri Ümmi'l-kurâ*” adlı eserinin girişinde şöyle söylemektedir: “Şüphesiz tarihin değeri büyüktür, konumu yücedir. Geçmişin olayları, insanların hayat hikâyeleri ve zaman

insanları yok ettikten sonra insanların geride bıraktığı haberler, tarihten yararlanılarak öğrenilir. Ayrıca tarih; ibret almak isteyenlere ibret, düşünmek isteyenlere uyarıdır.”¹

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlar tarihi kayıtlar tutmaya özen göstermişlerdir. Hadis yazıcılığı tüm İslâmî disiplinlerde olduğu gibi İslâm tarihine de kaynaklık teşkil etmiş ve usul açısından yol göstermiştir. Müslümanlar Peygamber'imizin sözlerini sözlü ve yazılı olarak gelecek nesillere aktarırken aynı zamanda tarihlerini de yazmaya başlamışlardır. İlk dönem siyer müellifleri çoğunlukla hadislerle de iştigal etmişlerdir. Dolayısıyla hadis ile siyer çalışmaları iç içe yürütülmüştür. İlerleyen dönemlerde hadis usulü metodolojik olarak tarih yazıcılığına da etki etmiştir. Bu açıdan dönemin İslâm tarihçilerinin önemli bir kısmının aynı zamanda hadisçi olmaları doğaldır.

Bu husus tezimizin konusu olan tarihçi İbn Fehd ailesinde oldukça belirgindir. Aile mensubu âlimlerin tarihçi kimliklerinin yanında hadisçi yönleri de mevcuttur. Vahyin indiği yer ve risâletin kaynağı olan Mekke'nin tarihini yazmaya İslâm tarihçileri büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Ezrakî (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke ve mâ câ'efîhâ mine'l-âsâr* isimli eseriyle, müstakil olarak Mekke tarihini yazdığı bilinen ilk tarihçilerdendir. İshak el-Fâkihî'nin (ö. 278/891-92) *Târîhu Mekke*'si alanın önemli eserleri arasındadır.² Takıyyüddin el-Fâsî'nin (ö. 832-1429) *Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*'ı, Ezrakî ile Fâkihî'nin kitaplarından sonra bu konuda yazılmış en önemli eser sayılmaktadır. Aynı zamanda Mekke tarihine dair kendi zamanına kadar yazılmış en kapsamlı kaynak niteliğindedir.³

Kutbu'n-Nehrevâlî (ö. 990/1582) de Mekke tarihine emek veren önemli âlimlerdendir. *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beledillâhi'l-harâm* isimli eseri Mekke tarihine ışık tutmaktadır.⁴ Görüldüğü üzere hicrî 9. ve 10. asırlar Mekke tarihinin Mekke ulemâsı tarafından yazılması açısından oldukça zengin bir dönemdir. İbn Fehd ailesinden

¹ Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Fehd Necmüddin, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-kurâ*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1983), 1/4. Müellif tarih ilmine ilişkin bu görüşlerini mukaddime kısmında anlatmaktadır.

² Sehâvî, *el-İ'lân*, 435.

³ Sehâvî, *el-İ'lân*, 437-438.

⁴ Hulûd Abdalbâkî İbrâhim Bedene, *el-Üserü'l-ilmiyye bi-Mekketi'l-mükerrreme ve 'ala'l hayâti'l-ilmiyye ve'l-ameliyye hilâle'l-asri'l-Memlûkî* (Mekke: Ümmü'l Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 120.

özellikle Necmeddin, İzzeddin ve Cârullah bu süreçte Mekke’de yetişmiş önemli tarihçiler olarak dikkat çekmektedir.¹

1.4.1 Mekke’de Tarih Alanında Öne Çıkan Aileler

Tarih alanında ortaya koydukları eserler ve özellikle Mekke tarihi yazımındaki çalışmaları ile Fâsî ve İbn Fehd aileleri Mekke’nin önemli ailelerindendir.² Ayrıca Benî Zahîre, Kastallâni ve Nüveyrî aileleri de Mekke’de önemli tarihçiler yetiştirmişlerdir. Ancak yetiştirdiği tarihçi üyelerinin çokluğu ve bu alanda ortaya konan eserlerin fazlalığıyla İbn Fehd ailesinin diğerlerine nazaran önde olduğu anlaşılmaktadır. Tezin bu bölümünde bu aileleri tanıtmak ve önde gelen tarihçi şahsiyetlerini ve önemli eserlerini zikretmek istiyoruz.

1.4.1.1. Fâsî Ailesi:

Ailenin kökeni Fas’ta Kurulan İdrîsî Devleti’nin 789-985 kurucusu İdrîs b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ebî Tâlib’e (ö. 177/793) dayanmaktadır. İdrîs b. Abdullah, Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hasan’ın neslindendir.³ Abbâsîlerle Medine’de yapılan savaşta yenilen Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hasan b. Ali’nin (ö. 169/786) safında savaşan İdrîs, yenilen orduyla beraber Mekke yakınındaki Fah⁴ mevkiine çekildi. Orada cereyan eden ikinci savaş da 169/786 mağlubiyetle sonuçlanınca, Mekke’den kaçarak önce Mısır’a oradan da Mağrip’in merkezi Tanca’ya gitmek zorunda kaldı. Orada Berberilerden yardım alarak Mağrip’te yaklaşık iki asır hüküm sürecek İdrîsî Devleti’ni kurdu.⁵ İdrîsî ailesi yaklaşık beş asır Mağrip’te kaldıktan sonra aileden Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hüseyinî el-İdrîsî (ö. 719/1319), 679/1280 yılında doğuya döndü. Mekke’ye

¹ Cârullah Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin, *Neylû ‘l-münâ bi-zeyli Bulûgi ‘l-kurâ li-tekmileti İthâfi ‘l-verâ*, thk. Muhammed Habîb el-Hile (Mekke: Müessesetu’l-Furkân, 2000), 1. Bu hususu kitabı tahkik eden Hile giriş kısmında ifade etmektedir.

² Bedene, *el-Üserü ‘l-ilmîyye*, 120.

³ Cârullah Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin, *el-Kavlü ‘l-mü’telif fî nisbeti ‘l-hamseti ‘l-büyük ile ‘ş-şeref*, thk. Şerîf Hânî b. Muhammed b. Abdülmuttalib el-Hârisî (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2012), 19.

⁴ Fah: Mekke’den umre yapmak için dışarıya çıkarken, Mekke’ye en yakın olan vadinin adıdır. Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es’ad b. Ali b. Süleymân Yâfiî, *Mir’âtü ‘l-cenân ve ‘ibretü ‘l-yakzân fî ma ‘rifeti havâdisi ‘z-zamân* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmîyye, 1997), 1/278.

⁵ İzzeddin el-Cezerî İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fî ‘t-târîh* (Beyrut: Dâru’l Kitâbi’l-Arabi, 1997), 5/260-262; Yâfiî, *Mir’âtü ‘l-cenân*, 1/278.

yerleştikten sonra ilim yolculuğuna çıkarak önce Tunus'a gitti, ardından gittiği Mısır'da orada Kahire, Kûs¹ ve İskenderiye şehirlerine uğradı. Daha sonra Belbîs'e² gitti. Bu ziyaretleri esnasında bulunduğu şehirlerdeki meşhur âlimlerle tanıştı ve onlardan istifade etti. Akabinde hac için döndüğü Mekke'ye yerleşti 687/1288. Mekke'deki ilim ehlerinden ve burayı ziyarete gelen âlimlerden ilim tahsil etti. Daha sonra bir süre Medine'ye giderek orada hadis öğrendi. Çeşitli ilim dallarında eserler yazdı. Torunu Takıyyüddin el-Fâsî; özellikle *İkdü's-semîn*'i yazarken onun yazdığı eser ve yorumlardan istifade etti. Böylece o, dolaylı olarak Mekke tarihinin yazımında pay sahibi oldu.³ Uzun süre Mekke'de yaşadktan sonra tedavi için gittiği Mısır'da vefat etti.⁴

Çocuklarından Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hüseynî (ö. 747/1346) ile Ebu'l-Mekârim Ahmed (ö. 753/1352) babaları gibi ilim yolculuklarında bulundular ve ilim tahsil ettiler.⁵ Oğlu Nûreddin Ebü'l-Hasen Ali (ö. 769/1367), ilim ehli muttaki bir zattır. Daha dört yaşındayken babasından eğitim almaya başlamıştır. Eğitimine ihtimam gösteren babası, onun Mekke'nin önde gelen âlimlerinden ilim öğrenmesine gayret etmiştir. Torunu Fâsî, dedesi Ebû Abdullah'ta olduğu gibi onun notlarından da istifade etmiştir. Ancak bu istifade, dedesi Ebû Abdullah seviyesine ulaşmamıştır.⁶

Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî el-Fâsî (ö. 832/1429): Ebü't-Tayyib künyesi, el-Fâsî nisbesi ve Takıyyüddin el-Hüseynî lakabıyla meşhur olmuştur.⁷ Şüphesiz ailenin en tanınmış simasıdır. Özellikle Mekke tarihine ilişkin yazmış olduğu eserlerle, Mekke'de ve İslâm âleminde şöhret sahibi olmuştur.

¹ Kûs: Yukarı Mısır'da aşırı sıcaklarıyla bilinen, Aden'den gelen tüccarların uğrak yeri olan halkı zengin büyük bir şehirdir. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995, 4/413.

² Belbîs: Mısır'da Fustat'a yakın bir şehirdir. Amr b. Âs tarafından (18/639) veya (19/640) senesinde fethedildi. Hamevî, *Mu'cemü'l Büldân*, 1/379.

³ Fehd Abdulaziz ed-Dâmiğ, *Takıyyüddin el-Fâsî ve menhecuhû fi't-tedvîni't-târihi* (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1991), 58.

⁴ Fâsî, *İkdü's-semîn*, 2/366; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Sâlim el-Kerenkânî (Saydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifi'l-Üsmâniyye, 1972), 5/445; Bedene, *el-Üserü'l-ilmiyye*, 67.

⁵ Fâsî, *İkdü's-semîn*, 2/389-390, 3/109.

⁶ Bedene, *el-Üserü'l-ilmiyye*, 70; Dâmiğ, *Takıyyüddin el-Fâsî ve Menhecuhû*, 60.

⁷ Fâsî, *İkdü's-semîn*, 2/44; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/114.

Takıyyüddin 775/1373 yılında Mekke’de dünyaya geldi. Annesi, Mekke’nin eğitimli ve bürokrat ailelerinden Mekke başkadısı Ebü’l-Fazl Kemâleddin Muhammed b. Ahmed en-Nüveyrî’nin (ö. 817/1414) kızıdır. İlk eğitimini Mekke’de aldıktan sonra¹ büyük özveri ve gayretle çıktığı ilim yolculuklarında Medine, Dımaşk, Kahire, Yemen, Gazze, Remle, Nablus ve İskenderiye’ye seyahat etti. Bir kısmına defalarca gittiği bu şehirlerin bazılarında uzun süre ilim tahsil ederken bazılarında kısa süreli kalarak meşhur âlimlerden dersler almıştır.²

Mekke’nin önemli şahsiyetlerinin hayat hikâyelerini yazdığı *‘İkdü’s-semîn fi târîhi beledi’l-emîn* isimli eserinde kendi biyografisini yazarken yaklaşık 500 hocadan ders aldığını zikretmektedir.³ Nûreddin en-Nüveyrî, Cemâleddin b. Zahîre (ö. 817/1414), Nûreddin el-Heysemî (ö. 807/1405), Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) gibi meşhur âlimlerden hadis; Sirâceddin el-Bulkînî (ö. 805/1403) ve İbnü’l-Mülakkın (ö. 804/1401) ile diğer bazı ulemadan fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etti. Burhâneddin İbn Ferhûn’dan da Matarî’nin (ö. 741/1340) *Târîhu’l-Medîne*’sini⁴ okudu.⁵

Yukarıda zikrettiğimiz biyografi kitabının yanında *Şifâ’ü’l-ğarâm bi-ahbâri’l-Beledi’l-harâm* adlı kitabı da Mekke tarihine dair önemli bir eserdir. Mekke tarihine dair eserleri dışında Demîrî’nin (ö. 808/1405) *Hayâtü’l-hayevân*’ına ve İbn Râfî’in (ö. 774/1372), İbn Neccâr el-Bağdâdî’nin (ö. 643/1245) *Zeylu Târîhi Bağdâd’ına* yaptığı zeyline ihtisarlar yazmıştır. Ayrıca, Zehebî’nin (ö. 748/1348) *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*’sına yazdığı *İrşâdü zevi’l-efhâm ilâ tekmîli Kitâbi’l-a’lâm*, Fâsî’nin zeyil çalışmaları arasında zikredilebilir.⁶

Fâsî, Memlûk Sultanı el-Melikü’n-Nâsır Ferec b. Berkûk (802-808,808-815/1399-1405,1405-1412) tarafından 807/1405 yılında Mekke Mâlikî kadılığına getirildi.⁷ 814/1411 senesinde Sultâniyyetü’l-Gıyâsiyyetü’l-Bencâliyye medresesine

¹ Şevkânî, *el-Bedrî’t-tâli*, 2/114; Fâsî, *‘İkdü’s-semîn*, 2/44; Cevat İzgi, “Fâsî, Takıyyüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/212.

² Fâsî, *‘İkdü’s-semîn*, 2/45-50.

³ Fâsî, *‘İkdü’s-semîn*, 2/52.

⁴ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 6/380; Bağdatlı, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 2/150; Ziriklî, *el-A’lâm*, 5/325.

⁵ Fâsî, *‘İkdü’s-semîn*, 2/45-50; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 7/18-19.

⁶ Şevkânî, *el-Bedrî’t-tâli*, 2/114.

⁷ Fâsî, *‘İkdü’s-semîn*, 2/51.

Mâlikî müderrisi olarak tayin edildi.¹ Hayatının son yıllarında gözlerini kaybeden Takıyyüddin, 3 Şevval 832 (6 Temmuz 1429) tarihinde Mekke’de vefat etti.²

1.4.1.2. Kastallânî Ailesi:

Mekke’de tarih ilminde öne çıkan ailelerden biri de Kastallânî ailesidir. Aile aslen Tunus’un Kastilya olarak da adlandırılan Cerîd bölgesinin Tûzer şehrinde dir. Ailenin atası Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-Kastallânî el-Mekkî (ö. 636/1238), Mısır’da doğmuştur. Sık sık Mekke’yi ziyaret eden Kastallânî 620/1223 senesinde Mekke’ye yerleşmiştir.³

Kutbüddin Muhammed (ö. 686/1287): Ahmed el-Kastallânî’nin çocuklarından dir. Mısır’da dünyaya gelmiş, daha sonra babasıyla beraber Mekke’ye yerleşmiştir. Şâfiî fakihi ve sûfî Şihâbüddin Sühreverdî’den (ö. 632/1234) tasavvuf eğitimi almış ve onun elinden tasavvuf hırkası giymiştir. İlim merkezi olan pek çok şehre gerçekleştirdiği seyahatlerde, fıkıh ve tefsir gibi alanlarda kendini yetiştirmiş, bunun akabinde gittiği Dimaşk’ta hadis dersleri vermiştir. Daha sonra gittiği Mısır’da vefat etmiştir. Çocuklarından ikincisi Tâcuddin Ali (ö. 665/1266) ise daha çok Mısır’da bulunmuştur. Orada yoğun bir şekilde hadis ilmiyle meşgul olduktan sonra Mekke’ye dönmüş ve uzun bir ikametden sonra döndüğü Mısır’da, vefat etmiştir.⁴

Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517): Kastallânî, ailenin en çok tanınan üyesidir. 12 Zilkade 851’de (19 Ocak 1448) Mısır’da doğdu. H. 7 Muharrem 923’de Kahire’de vefat etti. Celâleddin Süyûtî, eserlerindeki bilgileri kaynak belirtmeden kullandığı gerekçesiyle Kastallânî’yi eleştirmiş ve ona küsmüştür. Daha sonra Kastallânî’nin özrünü kabul etse de bir daha onunla konuşmadığı ve küskünlüğünü devam ettirdiği rivayet edilmektedir.⁵ Kastallânî iyi bir vaizdir ve çok güzel Kur’ân okumaktadır.⁶ Hadis ve

¹ Fâsî, *İkdü’s-semîn*, 2/52.

² Şevkânî, *el-Bedrî’t-tâli*, 2/114; Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 8/300; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 7/19.

³ Fâsî, *İkdü’s-semîn*, 3/67-68; Abdulkadir Şenel, “Kastallânî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/583.

⁴ Bedene, *el-Üserü’l-ilmiyye*, 64.

⁵ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/169-170; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âsârü’l-musannifîn* (İstanbul: Vekâletü’l-Maârifî’l-Celîle, 1951), 1/139.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 2/103-104.

kıraata dair yazdığı çok sayıda eseri vardır. Tarih alanında yazdığı önemli eserleri ise şunlardır:

el-Mevâhibü'l-ledünniyye:¹ Kastallânî'nin Medine ziyareti sırasında yazdığı Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı siyer kitabıdır. Eser Türkçeye de çevrilmiştir.²

Fethu'l-mevâhibi fî menâkıbi'l-İmâm eş-Şâtıbî:³ Müellif bu kitabında Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin hayatını anlatmaktadır. Kastallânî bu eseri daha sonra *Minha min minehi'l-Feth* adıyla ihtisar etmiştir.⁴

en-Nûrû's-sâtî' el-mültekat mine'd-Dav'i'l-lâmi':⁵ Kastallânî, bu eserini hocası Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* isimli kitabını ihtisar etmek amacıyla yazmıştır.⁶

1.4.1.3. Benî Zahîre:

Hicrî 8. ve 9. yüzyıllarda Mekke'de yaşayan, Benî Mahzûm'a mensup bir ailedir. İbn Zuheyre olarak da anılan aile, Memlûkler döneminde çok sayıda âlim yetiştirmesiyle meşhur olmuştur. Bazı fertleri daha sonra gittikleri Mısır ve Şam bölgelerine yerleşmiştir. Ancak pek çoğu Mekke'de ikamet etmiş ve yaptıkları Mekke kadılığı görevleriyle tanınmıştır.⁷ Ailenin atası, Atiyye b. Zahîre b. Merzûk el-Mahzûmî Ebû Ahmed'dir. (ö. 647/1249)⁸ Necmeddin b. Fehd, bu ailenin önemli şahsiyetlerinin hayatlarını kaleme aldığı bir eser yazmıştır. Aileye mensup önemli şahsiyetlerden bazıları şunlardır:

Muhammed b. Ebü'l-Berekât Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Zahîre Celâlüddin (ö. 861/1457): H. 795 senesinde Mekke'de dünyaya geldi. Mekke'de kadılık ve Mescid-i Harâm'da hatiplik görevlerinde bulunmuştur.

¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/170; Bağdatlı, *Hedyyetü'l-ârifin*, 1/139.

² Şenel, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", 24/583.

³ Bağdatlı, *Hedyyetü'l-ârifin*, 1/139.

⁴ Şenel, "Kastallânî", 24/583.

⁵ Bağdatlı, *Hedyyetü'l-ârifin*, 1/139.

⁶ Şenel, "Kastallânî", 24/584.

⁷ Rıza Kurtuluş, "İbn Zahîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/455.

⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Menşûrâtü Dârü'l-Mektebeti'l Hayât, ts.), 5/220-221.

Öğrencilerinden Necmeddin b. Fehd ve Sehâvî onun hakkında: “O zeki, anlayış sahibi, ince düşünceli ve insanların kendisinden istifade ettiği bir kişiliğe sahipti. Ayrıca tarih, şiir ve edebiyatta paye sahibiydi.” demişlerdir. Yine öğrencisi Necmeddin, hocasının talebiyle onun için yazdığı *Meşyehatü Ebi’s-Sa’âdât b. Zahîre* adlı eserinde onu ve ders aldığı hocalarını anlatmıştır. Ebü’l-Berekât b. Zahîre’nin, *Ta’lîk ‘alâ Cem’i’l-cevâmi’* ve Sübkî’nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü’l-fukahâ*’sına yazdığı bir zeyil olan *el-Menâsik* adında eserleri mevcuttur.¹

Muhammed b. Ebi’s-Suûd b. İbrâhim b. Zahîre Selâhaddin Ebu’l-Mehâsin (ö. 940/1534):² Mekke’de doğmuş olması muhtemeldir. Mekke Kâdi’l-Kudâtlığı yapmıştır. Memlükler zamanında çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Sultan Kansu Gavri (907-922/1501-1516) tarafından Mısır’da sebepsiz yere hapsedilmiştir. Kansu Gavri, Osmanlılarla yaptığı savaşta öldürüldükten sonra Sultan Tomanbay (922-923/1516-1517) onu hapisten çıkarmıştır. Akabinde Mısır’da görüştüğü Yavuz Sultan Selim’den iltifat görmüş ve kendisine Mekke’ye gönderilecek sadakaları dağıtma görevi verilmiştir. Muhammed b. Ebu’s-Suûd 940/1534 yılında Mekke’de vefat etmiştir.³ *el-Ahbârü’l-müstefâde fî men vuliye Mekkete’l-Mükerreme min Âli Katâde*⁴ ve *Urcûzetü Câmi’ati’l-cevâhir fî matla’i’l-kevâkibi’s-sâbite* adlı eserleri mevcuttur.⁵

1.4.1.4. Nüveyrî Ailesi:

Mekke’de tarih alanında meşhur diğer bir aile Nüveyrî ailesidir. Ailenin atası Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülaziz b. Kâsım b. Abdurrahman el-Ukaylî el-Cezûlî en-Nüveyrî (ö. 737/1336), hadis ilmi tahsili görmek ve umre yapmak için sık sık Mekke’ye gidip gelirdi. Sonraları h. 723 senesinde Mekke’ye yerleşti.⁶ Eşinin ailesiyle

¹ Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Fehd Necmeddin, *Mu’cemü’s-şüyyûh*, thk. Muhammed ez-Zâhî (Riyad: Menşûrâtü Dârü’l-Yemâme, 1982), 276-278; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkî Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrut: Dârü’l-İlmi li’l-Melâyîn, 2002), 7/48; Muhammed Habîb el-Hîle, *et-Târih ve’l-mü’errihûn bi-Mekke* (Mekke: Müessesetü’l-Furkân, 1994), 136.

² Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, ed. Şerafettin Yaltkaya (İstanbul: Vekâletü’l-Ma’ârif, 1943), 30.

³ Ebü’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmut Arnavut (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1986), 10/203.

⁴ Hacı Halife, *Keşfü’z-zunûn*, 30; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi, ts.), 10/24.

⁵ Kurtuluş, “İbn Zahîre”, 20/455; Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 10/24.

⁶ Bedene, *el-Üserü’l-ilmiyye*, 71; Fâsî, *İkdü’s-semîn*, 3/50; Necmeddin b. Fehd, *İthâfû’l-verâ*, 3/211.

yaşadığı sorunlar sebebiyle daha sonra Mekke'den ayrılarak Medine'ye gitti ve orada vefat etti.¹

Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz en-Nüveyrî (ö. 786/1384): Mekke'de doğan Muhammed, anne tarafından dedesi Necmeddin Taberî'den siyer dersleri aldıktan sonra ilim talebiyle Dımaşk'a seyahat etti. Orada ilim tahsil ederek hadis rivayet etti, fetva verdi ve hitabet alanında uzmanlaştı.²

Nureddin Ali b. Ahmed b. Abdülaziz b. Kasım en-Nüveyrî (ö. 797/1390): Mekke'de babasından ve diğer birçok âlimden hadis ve tarih dersleri aldı. Gittiği Medine, Dımaşk, Kudüs ve Mısır'da ilim tahsil etti ve bazı âlimlerden icazet aldı. Mekke'de Mâlikî imamı ve kadı olarak görev yapmıştır.³

Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî (ö. 855/1451): *Târîhu'l-Hulefâ* isimli eseriyle meşhurdur. Müellif bu eserini kaleme alırken diğer tarihçilerden farklı olarak her halife için on hususu dikkate alan bir yöntem izlemiştir.⁴

1.4.2. Umumi Tarihçilik

İslâmiyet'ten önce Arap toplumunda tarihi olaylar, sözlü olarak ve daha çok “Ensâb”(soy bilimi) veya “Eyyâmü'l-Arab”(Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar)⁵ şeklinde aktarılırdı. İslâmî dönemde ise Hz. Muhammed'in hadisleri ve hayatına dair bilgilerin muhafazası düşüncesi, erken dönemde yazı kültürünü geliştirdi.⁶ Bu süreçte İslâmî Dönem tarih yazıcılığı; zamanla Roma, Sâsânî, Antik Yunan ve Çin gibi diğer medeniyetlerde olduğu gibi sağlıklı bir zeminde gelişmiştir.

¹ Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî İbn Ferhûn, *Nasîhatü'l-müşâvir ve ta'zîyetü'l-mucâvir* (Beyrut: Şerîketu Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1995), 111.

² Bedene, *el-Üserü'l-ilmiyye*, 171.

³ Fâsî, *İkdü's-semîn*, 5/236-37.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 10/108; Bedene, *el-Üserü'l-ilmiyye*, 123.

⁵ Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/14.

⁶ Ömer Sabuncu, “Siyer Eserleri”, *İslâm Tarihi Kaynakları*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 11.

İbn İshak'ın (ö. 151/768) temelde siyer kitabı olarak kaleme aldığı *Kitâbü'l-Meğâzî*'si,¹ genel tarih yazıcılığının ilk aşamasını oluştururken, kronolojiyi dikkate alıp konulara göre de tasnif yapan İbn Sa'd (ö. 230/845) ve sonrası ise gelişim aşamasını teşkil etmektedir. Ancak tam manasıyla genel tarih yazıcılığı, Taberî (ö. 310/923) ile başlamış; İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi tarihçilerle bu gelenek devam etmiştir.² Böylece sağlam bir miras üzerinde yükselen İslâmî tarih geleneği, daha da gelişerek Memlûkler Dönemi'nde (648-923/1250-1517) en parlak çağlarından birini yakalamıştır.

Hicrî 9. ve 10. asırlarda belli bir olgunluğa ulaşan ve siyasi iradenin de önemli ölçüde desteklediği ilmî faaliyetler çerçevesinde Mekke'de de umumi tarih yazıcılığı, büyük gelişme göstermiştir. Bu dönem zarfında eser yazmış müelliflerden bazıları şunlardır:

Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin ed-Diyârbekrî (ö. 982/1574): Müellif *el-Hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* adlı kitabında yerin ve göğün yaratılışından başlayarak Hz. Peygamber'in ailesini ve hayatını anlattıktan sonra son bölümde Müslüman devletlerden ve bu devletlerin hükümdarlarından bahsetmektedir. Eser umumi bir tarih kitabıdır. Kitapta en son Osmanlı Sultanı 3. Murad'ın hayatı anlatılmaktadır.³

Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-'İsâmî el-Mekkî (ö. 1111/1699):⁴ Yazmış olduğu *Samtü'n-nücûmu'l-'avâli fî enbâi'l-evâili ve't-tevâli*⁵ isimli eseri, genel bir tarih kitabı niteliğindedir. Mukaddime, dört bölüm ve hâtimedden oluşan eserde müellif, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın hayatından bahsettikten sonra Mekke tarihi, Cahiliye tarihi ve Hz. Peygamber'in hayatını anlatır. Akabinde Hulefâ-yi Râşidîn'den Osmanlılara gelinceye kadar gelen İslâm devletlerini anlatır.⁶

¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/28.

² Cahit Külekçi, "Genel Tarih Eserleri", *İslâm Tarihi Kaynakları*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 173.

³ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 2/725; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 234-235.

⁴ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, 1/628; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/157-158.

⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/157-158.

⁶ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/402; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 365-367.

1.4.3. Şehir Tarihçiliği

Farsça “şehir” kelimesi, nüfusunun çoğunun sanayi ve ticaretle iştigal ettiği büyük yerleşim merkezi anlamına gelir.¹ Arapça’da “medîne”, “beled”, “karye”, “mısır” ve “kasaba” gibi kelimelerle ifade edilen bu kavram, muhtelif büyüklükteki şehir veya yerleşim birimlerini ifade eder.²

Aslen Mekkeli olan veya ilim tahsili, dini vecibeler vb. nedenlerle Mekke’de ikamet eden çok sayıda âlim, Mekke ve İslâm medeniyetinin diğer şehirlerini anlatan eserler ortaya koymuşlardır. O müelliflerden bazıları ile şehir tarihine dair eserleri şunlardır:

Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Zahîre el-Kureyşî el-Mahzûmî el-Mekkî Muhibbüddin (ö. 885/1480): Mekke’de doğan ve babasının vefatından sonra Mekke kadılığı vazifesini üstlenen Muhibbüddin, Mekke’nin ileri gelen âlimlerindendir. *el-Fedâilü’l-bâhire fî mehâsini’l-Kâhire* adlı eserinde müellifin vefatından sonraki olayların da mevcudiyeti, sonradan bazı eklemeler yapıldığına işaret etmektedir.³

Ebû Bekr b. Ali b. Zahîre el-Kureyşî el-Mahzûmî el-Mekkî Fahrüddin (ö. 889/1484): Hicrî 838 senesinde Mekke’de doğan Fahrüddin, burada birçok hocadan ders aldıktan sonra çıktığı ilim yolculuklarında Dımaşk, Kahire ve Halep gibi şehirlerde ilim tahsil etmiştir.⁴

*el-Enbâü’l-Medîne ‘an fadli’l-Medîne*⁵ adlı kitabı, Hacı Halîfe’nin *Keşfü’z-zunûn* isimli eserinde geçmektedir.

Nureddin Ali b. Abdullah el-Hasenî es-Semhûdî el-Kâhirî eş-Şâfiî (ö. 911/1506): Cârullah b. Fehd’in hocaları bölümünde hayatından ve eserlerinden bahsedilecektir.

¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/441; Abdülmün’im Muhammed Hasaneyn, *Kâmûs-i Fârisî* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-Lübnânî, 1987), 426.

² İbrahim Barca, “Şehir Tarihi Eserleri”, *İslâm Tarihi Kaynakları*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 199.

³ Hîle, *et-Târih ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 160-161; Zirikî, *el-A’lâm*, 1/230-231.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 11/58-60; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü’ellifîn*, 3/68.

⁵ Hacı Halîfe, *Keşfü’z-zunûn*, 1/302.

Muhammed b. Ömer b. Ebî Bekr b. Sâlim el-Mekkî (ö. 917/1511): İbn Radî veya İbn Rıdâ diye de bilinir. Ziriklî onu, *el-A 'lâm*'da İbn Sâlim olarak zikreder.¹ *İhbârü'l-verâ bi ihbâri ümmi'l-kurâ* adlı eserinde h. 872 senesinden, vefat ettiği h. 917 yılına kadar Mekke'de gerçekleşen olayları ve vefat edenleri anlatır.²

Ali b. Muhammed b. Ali b. 'Irâk el-Kinânî Nûruddin Ebu'l-Hasen (ö. 963/1556): Tâif'i anlatan *Neşrü'l-letâif fi kıtrî't-Tâif*³ adındaki kitabı; mukaddime, üç bölüm ve hâtimedden oluşmaktadır.⁴

Abdülkâdir b. Muhammed b. Abdülkâdir el-Ensârî el-Cezîrî Zeynüddin Muhyiddin (ö. 977/1570):⁵ *ed-Dürerü'l-ferâidü'l-munazzame fi ahhârî'l-hâcci ve tarîki Mekketi'l- mu'azzame* adlı eseri; mukaddime, yedi bab ve hâtimedden oluşmaktadır. Kitapta Kâbe'nin tarihi, hac emirliği; sahâbe, ümerâ, ileri gelenler ve kadınlardan hacca gidenler ile ayrıca Medine'nin tarihi ve fazileti anlatılmaktadır.⁶

Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Zahîre el-Kureysî el-Mahzûmî Cemâlüddin Cârullah (ö. 986/1578): Mekke'de kadılık yapmıştır.⁷ Bu alanda *el-câmiu'l-latîf fi fadli Mekke ve ehlihâ ve binâi'l beyti's-şerîf* isimli eseri mevcuttur. Kitabı doğumundan yaklaşık 30 sene sonra h. 950 senesinde yazmıştır. Bu eserinde Mekke'nin fazilet ve asaletinden bahsetmektedir.⁸

Abdülkâdir b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî el-Mekkî eş-Şafî'î (ö. 982/1581):⁹ *Nûru's-sâfir* müellifi Ayderûs (ö. 1038/1629) Muhtelif konularda çok sayıda eser telif etmesi yönüyle onu Celâleddin Süyûtî'ye benzetmektedir.¹⁰

¹ Ziriklî, *el-A 'lâm*, 6/315.

² Muhammed b. Ebî Bekir el-Yemenî eş-Şillî, *es-Senâü'l-bâhir litemileti nûru's-sâfir*, thk. İbrâhim b. Ahmed el-Makhafî (San'â: Mektebetü'l-İrşâd, 2004), 107-108.

³ İsmâil Paşa Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Şerafettin Yaltkaya vd. (İstanbul: Vekâletü'l-Maârifî'l-Celîle, 1948), 4/648.

⁴ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 215.

⁵ Muhammed b. Abdullah b. Hamîd en-Necdî el-Mekkî İbn Hamîd, *es-Suhubül-vâbile alâ darâihî'l-Hanâbile*, thk. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 2/570; Ziriklî, *el-A 'lâm*, 2/119.

⁶ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 230.

⁷ Abdullah Ebu'l-Hayr Mirdâd, *el-Muhtasar min kitabi neşri'n-nûri ve'z-zahr fi terâcim-i efâdili Mekke*, thk. Ahmed Said Âmûdî vd. (Cidde: Âlemü'l-Ma'rife, ts.), 151-152.

⁸ Ziriklî, *el-A 'lâm*, 7/59-60; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 11/200; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 236.

⁹ Mirdâd, *el-Muhtasar*, 272-273.

¹⁰ Muhyiddin Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdullah Ayderûs, *Nûru's-sâfir an ahhârî'l-karni'l-âşir* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 316.

'Ukûbü 'l-letâif fî mehâsini 't-Tâif: Fâkihî kitabın girişinde eserini mukaddime, sekiz bab ve hâtîme şeklinde tertip ettiğini söylemektedir.¹

Kutbüddin Muhammed b. 'Alâüddin Ahmed b. Muhammed b. Kâdîhân en-Nehrevâlî (ö. 990/1582):² Bu alanda telif ettiği kitaplardan bazıları şunlardır;

el-Î'lâm bi i'lâmi beledi'llâhi'l-harâm:³ Bu eser, onuncu asır Mekke'sinin ikinci yarısını en iyi anlatan kaynaklardan biri olarak kabul edilir.⁴

el-berku'l-Yemânî fî'l-fethi'l-Osmânî:⁵ Nehrevâlî'nin en önemli eserlerinden olan bu kitap, Sadrazam Sinan Paşa'nın Yemen'deki fetihlerini anlatmak üzere onun talebiyle kaleme alınmış ve Sultan Selim Han'a sunulmuştur. Kitapta onuncu asrın başlarından müellifin vefatına kadar Yemen'in tarihi ve Osmanlı yönetimine geçmesi detaylı olarak anlatılmaktadır.⁶ Eser, *Ğazavâtü'l-Cerâkise ve'l-Etrâk fî cenûbi'l-Cezîre* ismiyle de bilinmektedir.⁷

Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere:⁸ Dokuz bölümden oluşan bu eserinde Nehrevâlî, Medine'nin ilk sakinlerinden başlayarak Hz. Peygamber'in hicreti ve vefatına kadar olan olayları, Mescid-i Nebvî'nin inşasını, Medine'nin faziletini ve Hz. Peygamber ile sahâbenin vefatlarını anlatmaktadır.

1.4.4. Biyografi Tarihçiliği

İbn Fehd ailesinin yaşadığı Memlükler Dönemi'nde, biyografi tarihçiliğinin büyük bir gelişme içinde olduğu görülmektedir. Özellikle Kahire⁹ bu bağlamda ön plana çıkmakla beraber Dımaşk, Halep, Medine ve ailenin yaşadığı Mekke'de de bu alanda önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Çalışmamızda yer verdiğimiz İbn Fehd ailesine mensup âlimlerin bu türde çok sayıda eseri mevcuttur. Ancak bu alandaki

¹ Ziriklî, *el-A 'lâm*, 4/36; Hîle *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 240.

² Ziriklî, *el-A 'lâm*, 6/7.

³ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 1/81; Ziriklî, *el-A 'lâm*, 6/7.

⁴ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 245.

⁵ Ziriklî, *el-A 'lâm*, 6/7.

⁶ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 247.

⁷ Eymen Fuâd Seyyid, "Nehrevâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/547.

⁸ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1298; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 248-249; Ziriklî, *el-A 'lâm*, 6/7.

⁹ Adnan Demircan, "Biyografik Eserler", *İslâm Tarihi Kaynakları*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 70.

eserleri hayatları anlatılırken zikredileceğinden bu başlık altında, yaşadıkları yüzyıllarda Mekke’de bu konuda eser vermiş diğer müelliflere değinilecektir.

Bu müelliflerden biri Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. ‘Azem et-Temîmî et-Tûnisî el-Mekkî es-Semerkindî’ dir (ö. 891/1486):¹ Tunus’ta doğan İbn ‘Azem bazı ilim merkezlerini dolaştıktan sonra h. 840’ta Mekke’ye gelmiştir. Mekke’de ikamet ettiği uzun süre zarfında, Necmeddin b. Fehd ile de yakın ilişkiler kurmuş ve ondan istifade etmiştir.²

H. 891 senesinde Mekke’de vefat eden İbn ‘Azem, Mu‘allâ kabristanına defnedilmiştir.³ Eserleri:

Düstûru’l-i ‘lâm bim ‘ârîfi’l-a ‘lâm: Birçok İslâm âliminin hayatının anlatıldığı genel bir biyografi kitabıdır.⁴

el-Ketâibu’l kâmine min vefeyâti’l-mieti’s-sâmine: Eserde h. 8. asırda yaşamış ileri gelen şahsiyetlerin hayatları anlatılmaktadır.⁵

*Takrîbü’l-metâlibi’ş-şâsi’a min vefeyâti’l-mieti’t-tâsi’a*⁶ Önceki kitabın devamı niteliğinde kaleme aldığı bu eserinde ise h. 9. asırda ön plana çıkan önemli kişilerin hayatlarını ele almaktadır.

İsmail b. Îsâ b. Dûletü’l- Belkşehrî el-Evgânî Şerefüddin (ö. 892/1487):⁷ H. 801 senesinde Mekke’ye yerleşen Evğânî, vefatına kadar Mekke’de yaşamıştır.⁸

İhtiyârü i’timâdi’l-mesânîd fî ihtisâri esmâi ba’di ricâli’l-esânîd:⁹ Eserde Hz. Ali’nin bazı menkıbelerine yer verilmektedir.¹⁰

¹ Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Fehd Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn bi-zeyli’l-İkdi’s-semîn fî târihi beledi’l-emîn*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Beyrut: Dâru Huda, 2000), 1/249; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 8/255.

² Hîle, *et-Târih ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 163; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 8/256.

³ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/251; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 8/256.

⁴ Hîle, *et-Târih ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 164; Ziriklî, *el-A ‘lâm*, 6/315.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/250.

⁶ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/251.

⁷ Kehhâle, *Mu ‘cemü’l-mü’ellifîn*, 2/284.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 2/304.

⁹ Kehhâle, *Mu ‘cemü’l-mü’ellifîn*, 2/285.

¹⁰ Hacı Halîfe, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1680.

Muhammed b. Abdullah b. Hamîd en-Necdî el-Mekkî (ö. 1295/1878),¹ *es-Suhubül-vâbile alâ darâihi'l-Hanâbile*:² İbn Hamîd bu eserinde Hanbelî mezhebine mensup âlimlerin hayatlarını anlatmaktadır.

Ahmed b. 'Atiyye b. Abdi'l-Hayy el-Kayyûm b. Ebî Bekr b. Zahîre el-Kureyşî el-Mekkî (ö. 933/1527):³ H. 879'da Mekke'de doğan müellif, Mekke'de kadılık yapmış önemli bir Hanbelî âlimidir. (933/1527) senesinde Mekke'de vefat etmiştir.⁴

Cevâhirü'l-'ukûd fî tercemeti'l-kâdî Cemâleddin Ebi's-Suûd: Bu eserde, Mekke Kadısı Kâdî Cemâleddin Ebu's-Suûd'un (ö. 907/1502) hayatı detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kitap, mukaddime ile yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın Cârullah b. Fehd tarafından yazılan bir nüshası, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (Tarih Bölümü Sayı: 5037) mevcuttur.⁵

Ömer b. Ahmed b. Ali eş-Şemmâ' el-Halebî eş-Şafi'î Zeynüddin Ebû Hafs (ö. 936/1529):⁶ H. 880 yılında Halep'te doğan Şemmâ', çeşitli şehirlere ilim tahsili gayesiyle gittikten sonra⁷ Mekke'ye yerleşmiştir. Orada özellikle İzzeddin b. Fehd ve Cârullah b. Fehd ile yakın ilişki kurmuştur. İzzeddin'den ders almış ve Cârullah ile arkadaşlık etmiştir. Şemmâ' her ne kadar Mekke'de doğmamış ve vefat etmemiş ise de uzun süre Mekke'de ikamet etmesi ve önemli eserlerinin bazılarını bu şehirde telif etmiş olması hasebiyle Mekkeli tarihçiler arasında değerlendirilmiştir.⁸

Tezkiretü's-Şemmâ': Bu eser *Sefînetu Nûh ve's-siretü'l-mevsumetu bi'l-cevahiri ve'd-dürer* diye de isimlendirilir.⁹

El-Kabsu'l-hâvî li ğarari dav'is-Sehâvî:¹⁰ Sehâvî'nin *Dav'ü'l-lâmi'* adlı terâcim eserinin muhtasarıdır.¹¹ Şemmâ', İzzeddin b. Fehd'den *Dav'ü'l-lâmi'* in aile

¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/110.

² Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, ed. İhsan Abbâs (Beyrut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1982), 1/519.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/4.

⁴ İbn Hamîd, *es-Suhubül-vâbile*, 1/187; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/4.

⁵ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 185.

⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 7/274.

⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/306.

⁸ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 185-187.

⁹ Ebü'l-Mekârim Necmüddin Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Ğazzî ed-Dimaşkî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, thk. Halil Mansur (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/224.

¹⁰ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 2/224.

¹¹ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1315.

kütüphanesinde bulunan nüshasını almak istemiştir. Ancak İzzeddin'in kitapta bazı notları olduğu gerekçesiyle kendisine vermediği eseri, vefatından sonra oğlu Cârullah'tan alabilmiş ve Sehâvî'nin eserini ihtisar ettiği bu kitabı yazmıştır. Sehâvî'nin eserine küçük yaşta vefat etmiş çocukları bile alması ve vefatları eserin yazılmasından sonraya tekabül eden şahsiyetlere dair oluşan eksik bilgiler vb. nedenlerden dolayı Şemmâ ' bu kitabı yeniden ele alma gereği duymuştur. Ancak kitap sadece bir muhtasardan ibaret değildir. Zira müellif kitapta ismi geçen şahsiyetlere ilişkin bazı eklemelerde bulunmuştur. Ayrıca eserinde aralarında Süyûtî ve Takıyyüddin b. Kâdî Şühbe (ö. 851/1448) gibi büyük âlimlerin de bulunduğu çok sayıda farklı kaynaktan da istifade etmiştir. Dolayısıyla esere yeni bir hüviyet kazandırdığı söylenebilir. Kitabın yazma nüshalarından biri, Medine'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde (No: 181, 207 varak) kayıtlıdır.¹

*En-Nübzetu 'z-zekiyyetü fî mâ yete'alleku bi zikri Antâkiyye:*² Yazarın şehir tarihçiliğine ilişkin önemli bir eseridir.

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Zahîre el-Mahzûmî el-Mekkî Celâleddin (ö. 861/1457):³ H. 795 yılında Mekke'de doğan müellif, İbn Hacer Askalânî'nin(ö. 852/1449) öğrencisidir. Mekke'de kadılık ve yöneticilik yapmıştır.⁴ *Zeyl 'alâ tabakâti's-Sübki* isminde bir biyografi kitabı mevcuttur.⁵

Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Ali b. Hacer el-Heytemî el-Mekkî Şihâbüddin (ö. 974/1567):⁶ H. 909 senesinde Mısır'da dünyaya geldi. H. 940 senesinde üçüncü defa hac için ziyarette geldiği Mekke'ye yerleşti. H. 974 yılında vefat edinceye kadar Mekke'de ikamet etti.⁷

¹ Zeynüddin Ömer b. Ahmed b. Ali eş-Şemmâ' eş-Şafi'î el-Halebî Şemmâ', *Kabsü'l-hâvî liğarari davi'l-lâmi*, thk. Hasan İsmail Merve - Mahmud Arnâûd, ed. Haldun Hasan Merve (Beyrut: Dâr-ü Sâdır, 1998), 1/7,15,28; Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 191.

² Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 2/224.

³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 11/274; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/48; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 276.

⁴ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 136; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/48; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 276.

⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 11/274.

⁶ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 216; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/233-234.

⁷ Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb* (Mısır: Matba'atü Serkîs, 1928), 1/82-83; Ayderûs, *Nûru's-sâfir an ahhâri'l-karni'l-âşir*, 258-262.

Mu‘cemü şüyûhi İbn Hacer el-Heytemî: Müellif bu kitabında icâzet aldığı hocalarını ve onlardan okuduğu kitapları zikretmektedir. Kettânî, eserin bir nüshasını Mısır’da Hidiv Kütüphanesinde gördüğünü ifade etmektedir.¹

Tercemetü Muâviye b. Ebî Süfyân,²

Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah eş-Şerîf el-Hüseynî es-Semerkandî el-Mekkî (ö. 994/1585): Semerkandî, *Tuhfetu’t-tâlib bim‘arifeti men yentesibu ilâ Abdillâh ve ebî Tâlib* adlı eserinde Hz. Peygamber ve babası Abdullah’ın hayatları kısaca zikrettikten sonra Ali b. Ebî Tâlip ve çocukları Hasan ile Hüseyin’in hayat hikayeleri ve şehâdetlerini anlatır. Ayrıca Hz. Adem’den müellifin eseri kaleme aldığı h. 994 senesine kadar hüküm sürmüş halifelerin hayatları ve hilafetleri kronolojik olarak ele alınmıştır.³

---

¹ Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 1-338.

² Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 1/339.

³ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü’ellifîn*, 10/209; Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 257.

2. BÖLÜMLER

2.1. BİRİNCİ BÖLÜM: İBN FEHD AİLESİNİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SOSYAL VE KÜLTÜREL ORTAM

2.1.1. İbn Fehd Ailesinin Kökeni

Ailenin ilmî açıdan temayüz ettiği bilinen ilk ferdi Cemâleddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Fehd (ö. 735/1335), Mekke’de vefat etmiştir. Ancak nerede doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Mekke’deki önemli âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Bilhassa şehrin ilim ehli olan büyük ailelerinden Taberî, Nüveyrî ve Kastallânî ailesine mensup âlimlerden fıkıh ve hadis okumuştur. Kendisi zengin bir tüccardı ve arkasında büyük bir miras bırakmıştır.¹

Takıyyüddin b. Fehd’in babası Necmeddin b. Fehd (ö. 811/1408), annesinden kalan mirasa ilişkin yaşanan sıkıntılar sebebiyle uzun yıllar Asfûn’da² ikâmet etmek zorunda kalmıştır. Muhtemelen bu sıkıntılar giderildikten sonra Takıyyüddin, babası Necmeddin (Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Fehd b. Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. Sa’d b. Hâşim b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Kasım b. Abdullah b. Ca’fer b. Abdullah b. Ca’fer b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şafî)³ –Sehâvî burada ailenin şeceresini tam olarak zikretmektedir- ile beraber 795/1393 senesinde Yukarı Mısır’ın Asfûn beldesinden Mekke’ye göç etmiştir.⁴ Anlaşıldığı kadarıyla aile bireyleri h. 795 yılına kadar Mekke ile Asfûn arasında gidip gelmişlerdir.

Ailenin Mısır veya Mekke asıllı olmaları hususunda biyografi yazarları ihtilaf etmişlerdir. Günümüz tarihçilerinden Muşayyakah, İbn Fehd ailesinin Mekke ile ilişkisinin h. 795 yılında Takıyyüddin Muhammed b. Necmeddin’in, babasıyla beraber Mekke’ye göç etmesiyle başladığını ve onun Mekke’ye yerleşip orayı beğendikten

¹ Fâsî, *İkdü’s-semîn*, 2/221-222; Bedene, *el-Üserü’l-ilmiyye*, 54.

² Asfûn: Yukarı Mısır’da Nil’in batı kıyısında yüksekçe bir tepeye kurulu bir şehirdir. Hamevî, *Mu’cemü’l Büldân*, 1/212.

³ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 9:231.

⁴ Fâsî, *İkdü’s-semîn*, 2/389; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 2/981; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn* 1/385.

sonra Mekkî nisbesiyle anıldığını ve bu nisbenin ondan sonra çocuklarına geçtiğini ifade etmiştir.¹

Genel kanaat, ailenin aslen Mekkeli olduğu ve nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'in oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'ye dayandığı yönündedir. İbn Inebe (ö. 828/1424), Tâcüddin Muhammed b. Mu'ayyi'nin (ö. 776/1374) "Muhammed b. Hanefiyye'nin erkek çocuklarından ikisi Hârre Savaşı'nda katledildiklerinden dolayı soyunun az olduğunu; hatta Irak ve Hicaz'da hiç olmadığını, aile mensuplarının ancak Mısır'da, İran'da ve Kûfe'de bulunduğunu" söylediğini ifade eder.² Süyûtî, ailenin nesebinin Ali b. Ebî Talib'e dayandığı görüşüne temkinli yaklaşır. Çünkü ailenin büyük atası Kâdî Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Fehd (ö. 770/1369) aslen Mısırlıdır.³ Buna delil olarak Hâfız Burhânüddin İbrâhim b. Ömer el-Bikâî'nin *Mu'cem*'inde, Takıyyüddin b. Fehd ile Ali b. Ebî Tâlib arasında 19 kişi olduğunu ifade ettiğini belirtir. Oysa kaide olarak "İbn Hacer'den işittiği ve İbn Haldun'dan nakledildiğine göre neseb araştırmasında her yüzyıl için üç kişinin olması esastır. Eğer her yüzyıla üç kişiden az düşüyorsa bu kabul edilmez." demektedir.⁴ Ayrıca Bikâî, Mekke'ye gittiğinde onların nesebinin önceleri Utbe b. Ebî Leheb'e dayandırıldığını ancak sonraları bu nesebin ortaya atıldığını söyler. İslâm tarihinde; özellikle ilmî veya siyasi kimlikleriyle ön plana çıkan ailelerin, soylarını Hz. Peygamber'e veya en azından onun Müslüman akrabalarına dayandırmaları gayreti oldukça yaygındır.

Süyûtî'nin iddiası çerçevesinde olayı bu şekilde değerlendirmek mümkündür. Bununla beraber aynı çağda yaşayan âlimlerin birbirleriyle ilgili aşırı övgü ve yergilerine mesafeli yaklaşmak esastır. Süyûtî ile Bikâî'nin, İbn Fehd ailesine karşı olumsuz bir tavır içinde olduğu değerlendirilebilir.⁵ Zira Süyûtî, Zehebî'nin

¹ Su'âd bint İbrâhim b. Muhammed el-Hasan Su'âd, *en-Necm b. Fehd Muerrihen* (Mekke: Ümmü'l Kurâ, Doktora Tezi, 1994), 73.

² Ebü'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Ali b. Hüseyin İbn Inebe, *Umdetü't-tâlib fi ensâbi âli Ebî Tâlib* (Menşûrâtü Şerîf Rıza, ts.), 252.

³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Nazmü'l-ikyan fi a'yâni'l-a'yân* (Newyork: Matbuatu's-Sûriyyetu'l Emrikiyye, 1928), 171; Sâmî es-Sakkâr, "İbn Fehd Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/489-490.

⁴ Süyûtî, *Nazmü'l-ikyan*, 171.

⁵ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Muerrihen*, 100.

Tezkiretü'l-huffâz'ına yazdığı zeyilde Mekkeli birçok âlimi saydığı halde kendisinden çokça istifade ettiği hocası Takıyyüddin b. Fehd'i zikretmemiştir.¹

Sehâvî, Bikâî'nin (ö. 885/1480) nesep konusunda çokça hata yaptığını ve zaman zaman kendisiyle çeliştiğini söylemektedir.² Ayrıca Bikâî'nin bu olumsuz tavrına sebep olarak Necmeddin b. Fehd'in ilk Şam ve Mısır yolculuğu sırasında onunla yaşadığı sorunlar etkili olmuş olabilir. Çünkü aralarındaki sürtüşmeden dolayı Necmeddin, İskenderiye'ye girerken yol arkadaşı Bikâî'yi yanına almak istememiş ve daha sonra barışmış olsalar da Bikâî, kin gütmeye devam etmiştir.³

Hâfız-ı Şam olarak bilinen İbn Nâsirüddin'in (ö. 842/1438), bu aileden arkadaşı Necmeddin b. Fehd'i överken onu; Hâşimî soyunun gözdesi, Alevî sülalesinin tacı olarak zikretmesi; İbn Nâsirüddin'in ailenin Hz. Ali'ye dayandığına dair herhangi bir şüphesi olmadığını göstermektedir.⁴

Sehâvî, Bikâî'nin neseplerin tespit edilmesi konusunda şahit gösterdiği İbn Hacer'in, İbn Fehd ailesini ilim ve nesepte peygamber ailesine nisbet ettiğini ifade etmiştir. Şayet İbn Hacer, İbn Fehd ailesinde nesep açısından herhangi bir sıkıntı görseydi onları nesep olarak Hz. Peygamber'in ehlibeytine nisbet etmezdi.⁵

Bikâî; *Mu'cem*'inde bazı kişileri hafzederek Takıyyüddin ile Ali b. Ebî Tâlib arasında 19 kişi bulunduğunu söylemektedir. Oysa aralarında 19 değil 21 kişi vardır.⁶

Netice olarak genel kanaat, ailenin soyunun Hz. Ali'ye dayandığı yönünde ise de bu meseleye daha temkinli yaklaşılması doğru olacaktır.

¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz li'z-Zehebî* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 252. Eseri tensih eden Takıyyüddin b. Fehd'in torunu Cârullah b. Fehd kitabın sonunda dedesine yapılan bu haksızlığı dile getirmiştir.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1:105.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/130.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/127.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, ts., 6/129; Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 101.

⁶ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 101; Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân*, 171.

2.1.2. İbn Fehd Ailesinin Yaşadığı Dönemde Mekke

2.1.2.1. Siyasi Hayat

İbn Fehd ailesinin yaşadığı h. 9. ve 10. asırlarda (787-954/1385-1547) Hicaz bölgesi, Eyyûbîler'den (567-867/1171-1462) sonra bölgede hüküm süren Memlûklerin (648-923/1250-1517) yönetimi altındaydı. Ancak çalışmamızda işlediğimiz ailenin son temsilcisi Cârullah'ın (ö. 954/1547) hayatının son otuz yılında, Hicaz'ın Osmanlı idaresinde olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

Memlûk Devleti, kurulduğu 648/1250'den itibaren bahrî olarak isimlendirilen Türk kökenli emirler tarafından idare edilmekteydi. Ancak Sultan Alâaddin Ali Dönemi 1376-1381, güçlü emîr gruplarının çekişmesine sahne oldu. Bu mücadeleden galip çıkan Burcî Memlûkler'in lideri Berkuk (ö. 801/1399), Türk asıllı emîrleri tasfiye etti.¹ Abbâsî halifesi Mütevekkil Alellah'ın da (ö. 808/1406) onayıyla Ramazan 784 (Kasım 1382) tarihinde sultanlığını ilan etti. Böylece Bahrî Memlûkleri dönemi sona erdi ve Çerkez asıllı Burcî Memlûklerin dönemi başlamış oldu.²

O dönemde Hicaz, merkezî olarak Memlûkler'e bağlıdır. Ancak bölgede şerif ve seyyidlerin etkisi bariz şekilde göze çarpmaktadır. Mekke ve Medine'yi idare eden yerel yöneticiler, Memlûk sultanları adına hutbe okutmaktaydı.³

“Şerif” ve “seyyid” kavramları, ilk dönemlerde terim olarak Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'nın (ö. 11/632) çocukları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler için kullanılmaktaydı. Daha sonra şerif kelimesi Hz. Hasan soyundan gelen Mekke emirleri ile Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Medine emirleri için kullanılmaya başlanmıştır.⁴ Mekke Emîri tabiri önceleri Mekke valileri anlamında kullanılmış olsa

¹ İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/90-92.

² Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Dâru'l Kütüb, ts.), 11/221.

³ Takıyyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/157,503.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/169-170; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1899), 3/757; Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed İbn Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr. (Dâru'l-Fikr, ts.), 2/633-634,682/7/3416; Tuğba Aydeniz, “Mekke Şerifleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 684.

da Fâtımîler zamanında Ca'fer b. Muhammed'in hâkimiyetini ilanından 358/969 sonra Hz. Hasan'ın soyundan gelen idareciler için kullanılmıştır.¹

Hz. Hüseyin'in soyundan gelen yöneticiler bazen bağımsız olarak Medine'ye hükmetmişse de genellikle Mekke emîrine bağlı veya onun nâibi sıfatıyla görev yapmışlardır. Ancak zaman zaman bağımsız davranma isteği, iki şehir arasında hükümlerlik mücadelelerine sebep olmuştur.²

Mekke Emirliği (596-1200/1342-1924) yılları arasında Katâde ailesi mensupları tarafından yürütülmüştür. O dönemde Katâde ailesinin Zevî Berekât kolu yönetimdedir. Ancak bu aileden Şerif II. Ebû Nümey'in (ö. 991/1584) ölümüyle yönetim, ailenin diğer kollarına intikal etmiştir.³

Memlûk kontrolüne geçtikten sonra bir süre çift emirlik uygulamasıyla merkezi devletin ölçüsüz müdahalelerine maruz kalan Mekke Emirliği, Hasan b. Aclân zamanında istikrara kavuşarak nüfuzunu Hicaz bölgesinin tamamına yaymıştır. Ayrıca daha önce belli bir düzeni olmayan Memlûk sultanları tarafından hil'at ve mersûm gönderme işi, onun döneminde her yıl tekrarlanan bir âdet haline gelmiştir. Hasan b. Aclân'ın oğlu Berekât Dönemi'nde (809-859/1406-1455); Mekke'ye Mısır'dan gönderilen daimî bir birliğin yerleştirilmesiyle, Memlûk Devleti'nin etkisi iyice artmıştır.⁴

Mekke şerifi Muhammed b. Berekât b. Hasan b. Aclân (ö. 903/1498), yaptığı seferlerle Hicaz'ın büyük bir bölümünü idaresi altına almış⁵ ve hâkimiyeti, Yemen'e kadar uzanmıştır.⁶ Yönetiminin son yıllarında h. 9. asrın sonlarında Mekke ve çevresini siyasi istikrara kavuşturmuştur. Bunun üzerine Memlûk Sultanı Kayıtbay (ö. 901/1496), h. 887 senesinde Hicaz bölgesinin bütün atama yetkilerini ona vermiştir.⁷ Muhammed b. Berekât, adil ve mütevazı kişiliğiyle Hicaz ve çevresinde tanınan ve

¹ Aydeniz, "Mekke Şerifleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme", 686.

² Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mekke Emirliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/572.

³ Zekerîya Kurşun, "Hâşimîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 97), 16/413.

⁴ Küçükbaşçı, "Mekke Emirliği", 28/573.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn* 1/105-1107.

⁶ Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-Mekkî el-'İsâmî, *Samtû'n-nücûmu'l-'avâli fî enbâi'l-evâili ve't-tevâli*, thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 4/209.

⁷ Abdülazîz b. Necm b. Fehd İzzeddin, *Bulûğu'l-kurâ fî zeyli İthâfi'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, thk. Selâhaddin Halil İbrâhim vd. (Kâhire: Dâru'l Kâhire, 2005), 1/205.

sevilen bir emir olarak meşhur olmuştur.¹ Ancak onun vefatından sonra bölgedeki düzen ve istikrar sona ermiş ve çocukları Berekât, Huzâ‘ ve Ahmed el-Câzânî arasında iktidar mücadelesi başlamıştır.² Öyle ki bu dönemde ortadan kalkan hac güvenliği nedeniyle birçok hacı saldırıya uğramış ve katledilmiştir.³ Bu istikrarsızlığın sebepleri arasında Memlûk idaresinin Hicaz’ın bağımsızlığı korkusundan dolayı Muhammed b. Berekât’ın oğulları arasındaki iktidar mücadelesini kışkırtmasının da etkili olduğu söylenebilir. Zira Mekke, doğuyla olan ticaret yollarının kesişme noktasında önemli bir mevkiye sahipti.⁴

Mısır’ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra Mekke emîri Şerif Berekât b. Muhammed (ö. 931/1525), oğlu Ebû Nümeý’i (ö. 966/1559)⁵ o sırada Mısır’da bulunan Osmanlı padişahı Sultan Selim’e gönderip Mekke’nin anahtarlarını takdim etmek suretiyle bağlılığını bildirdi. Böylece Mekke, Osmanlı hâkimiyetine girdi. Babasının vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından kendisine berat ve hil’at gönderilen Ebû Nümeý’in emir tayin edilmesiyle 931/1525 Osmanlı idaresi boyunca devam edecek emirlik ailesi teşekkül etmiştir.⁶

Eyyûbîler ve Memlûkler Dönemi’nde Mekke emîrlerinin merkezi devlete tâbiliği şekli idi. Ancak Osmanlı Devri’nde yetkileri azaltılarak bütün idarî ve malî işler Mısır beylerbeyinin uhdesine verilmiş ve buradaki faaliyetleri yönlendirmek üzere oraya kadı, nâzır-ı emvâl ve şeyhü’l-harem gibi memurlar gönderilmiştir.⁷

2.1.2.2. İktisâdi Hayat

Mekke’nin coğrafi konumu, iktisadi olarak ehemmiyetli bir şehir olmasını sağlamıştır. Yemen ile Şam ve Mısır arasındaki ticaret, Hicaz üzerinden

¹ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 7/150; Alyân Abdülâlî Alyân Mahalbedî, *Bulûğu’l-kurâ fî zeyli İthâfi’l-verâ bi-ahbâri ümmi’l-kurâ li-İzziddin Abdülazîz b. Ömer b. Fehd el-Kureyşî el-Mekkî (el-Kısmü’s-sânî min sene h. 896 ilâ sene h. 909) (Dirâse ve tahkîk)* (Mekke: Câmiatü Ümmü’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 87; el-‘İsâmî, *Samtü’l-nücûm*, 4/289-290.

² Hamîs b. Reşîd eş-Şehrî, *el-Ahvâlu’s-siyâsiyye fî Mekketi’l-mükerreme min hilâli kitâb Bulûğu’l-kurâ fî zeyli İthâfi’l-verâ bi-ahbâri ümmi’l-kurâ li Abdülazîz b. Fehd el-Mekkî hilâle’l-fetre min (885-922/1470-1516)* (Mekke: Câmiatü’l-Melik b. Abdülaziz, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 154.

³ Mahalbedî, *Bulûğu’l-kurâ (Dirâse ve tahkîk)*, 89. Muhakkikin girişi.

⁴ Şehrî, *el-Ahvâlu’s-siyâsiyye fî Mekketi’l-mükerreme*, 154.

⁵ İsâmî, *Samtü’l-nücûm*, 4/337.

⁶ ‘İsâmî, *Samtü’l-nücûm*, 4/336; Küçükaşçı, “Mekke Emirliği”, 28/573.

⁷ Küçükaşçı, “Mekke Emirliği”, 28/574.

yürütülmekteydi. Mekke ise Yemen-Şam yolunun tam ortasında yer almaktadır. Mekke'yi Şam bölgesine bağlayan bu yol, o dönem dünya ticaret güzergâhlarının en önemlilerinden biri olarak görülmekteydi. Avrupa ve Şam malları Mekke üzerinden Yemen'e, oradan da gemiler vasıtasıyla Hindistan'a ulaşmaktaydı. Aynı şekilde Hindistan ve Yemen'den gelen mallar, yine bu yol vasıtasıyla Şam ve Avrupa'ya gönderilmekteydi.

Mekke'nin Kızıldeniz'le bağlantısını sağlayan ve uluslararası kara ve deniz yollarının kavşaklarından biri üzerinde işlek bir liman olan Cidde¹ şehri ve limanı, önemli gelir kaynaklarındandı. Mekke emirleri ile Memlük sultanları bu limana gelen gemilerden elde edilen vergilerden büyük kazanç sağlamaktaydı.² Bu kazanç yıllık yaklaşık iki yüz bin dinar civarındaydı.³

Mekke'nin önemli bir ticaret şehri olmasının sebebi hem İslâm dininin merkezi olması hem de vahyin kaynağı olarak sahip olduğu dinî boyutudur. Kaldı ki Kâbe münasebetiyle İslâm'dan önce de Mekke, panayırların düzenlendiği güçlü ticaret geleneğine sahip kadim bir şehir olarak göze çarpmaktadır.

Mekke'de nakdî alışverişlerde altın para olan dinar ve gümüş dirhem kullanılırdı.⁴ Mekke'de, Mısır standartlarına göre Mısır dinarı basılırdı.⁵ Bununla beraber ticarete daha çok dirhem kullanılmaktaydı.⁶

Mekke ve Cidde pazarlarına gelen çeşitli mallardan en önemlileri, özellikle hac mevsimlerinde getirilen buğday ve arpa gibi hububat ürünleriydi. Hububat, özellikle Mısır ve Sevâkin'den⁷ gelmekteydi. Hicrî 908 yılında Sevâkin'den deniz yoluyla iki

¹ Cidde: Mekke'ye üç gün mesafede Mekke'nin liman olarak kullandığı Yemen Denizi sahilinde bir şehirdir. Hamevî, *Mu'cemü'l Büldân*, 2/114.

² Su'âd bint İbrâhîm b. Muhammed el-Hasan Su'âd, *en-Neşâtü't-ticârî fî Mekketi'l-mükerrime fî 'lasri'l-Memlûkî (648-923/1250-1517)* (Mekke: Ümmü'l Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1985), 70.

³ Garsüddîn Halil b. Şâhîn ez-Zâhiri İbn Şâhîn, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânî't-turuk ve'l-mesâlik* (Paris: Cumhuriyet Matbaası, 1893), 14.

⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ'*, thk. Yûsuf Ali Tavil (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1987), 4/280.

⁵ (?) b. Muhammed b. Mes'ûd b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî en-Nisâbü'rî İbn Mücâvir. *Târihu'l-müstebtır*. thk. Memdûh Hasan Muhammed (Kahire: Mektebetü's Sekâfeti'd Dîniyye, 1996), 22.

⁶ Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm* (Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/325-330.

⁷ Sevâkin: Bahrü'l-Câr sahilinde Ayzâb yakınlarında ünlü bir şehir. Cidde'den gelen gemiler buraya uğradı. Halkı siyah tenli Hristiyanlardır. Hamevî, *Mu'cemü'l Büldân*, 3/276.

defa hububat geldiği görülmektedir.¹ Ancak zaman zaman tahıl kervanlarının soyulması ve yağmalanması, fiyatların yükselmesine yol açmaktaydı.²

Doğu Asya ve Hindistan'dan gelen baharat, Cidde üzerinden Mekke'ye getirilmekteydi. Bunlardan özellikle biber, çok revaçtaydı. Baharat yine Cidde üzerinden gemilerle Mısır'a ihraç edilmekteydi.³ Mekke Çarşılarında misk, kâfur, amber ve Hint ilaçları ile inci ve akik gibi değerli taşlar; Hindistan'dan gelen değerli kumaşlar ile pamuk ve ipekten imal edilmiş elbiseler bulunmaktaydı.⁴

Ölçü ve tartılarda, diğer İslâm beldelerinde genel olarak var olan birimler kullanılırdı. Ağırlık ölçüsü olarak Mekkelilerin "rıtl" dedikleri "münn",⁵ ölçü birimi olarak da "sa" ve "müd" kullanılırdı.⁶

Ticaret ve hayvancılık Mekkelilerin başlıca geçim kaynaklarındandır. Mekke çevresindeki bazı beldelerde tarımsal faaliyetler de mevcuttu. Geçim vasıtaları arasında bazı meslekler de zikredilebilir. Bunlardan en fazla itibar edilenlerden biri parfüm üretimi idi. Ayrıca rehberlik, manifaturacılık marangozluk, kasaplık, kuyumculuk vb. işler de icra edilen meslekler arasındaydı.⁷

İslâm'ın beş temel düsturundan biri olan hac farızası Mekke'nin ticari hayatı üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Allah'ın Hz. İbrâhim'e "*İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde, uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar.*"⁸ emr-i ilâhisine uyarak hac mevsiminde Memlûk devletinin Mısır, Şam, Irak ve Yemen bölgeleri⁹ ile dünyanın dört bir tarafından müminler kabileler halinde Mekke'ye akın etmekteydi.¹⁰ Şüphesiz gelen bu kabileler, beraberlerinde gıda ve diğer mallar getirmekteydiler. Ayrıca hacıların yeme, içme,

¹ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 2/267.

² Mahalbedî, *Bulûğu'l-kurâ (Dirâse ve tahkîk)*, 157.

³ Mahalbedî, *Bulûğu'l-kurâ (Dirâse ve tahkîk)*, 1/157-158.

⁴ Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 97.

⁵ Münn: 60 dirheme tekabül eden bir ağırlık birimidir. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 3/512.

⁶ Sa': Tahılların ölçülmesinde kullanılan bir ölçek. Müd: Hicaz'da kullanılan bir ölçü birimi. Mahalbedî, *Bulûğu'l-kurâ (Dirâse ve tahkîk)*, 160-161.

⁷ Mahalbedî, *Bulûğu'l-kurâ (Dirâse ve tahkîk)*, 62-63.

⁸ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), Hac 22/27.

⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî ahbâri Mısır ve Kâhire* (Dârü'l Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/266.

¹⁰ Su 'âd, *en-Neşâtü't-ticârî*, 31.

barınma ve yüklerinin taşınması gibi faaliyetlerin şehir ekonomisine önemli katkıları vardı. İbn Battûta (ö. 770/1368-69), bu kabilelerden Irak'tan gelenleri tasvir ederken onların muhteşem pazarlar kurduklarını, çeşitli faaliyetler düzenlediklerini ifade etmektedir. Bununla beraber çeşitli meyveler ve yiyeceklerle geldiklerini hatta yerli halka ve misafirlere altın, gümüş ve elbiseler verdiklerini anlatmaktadır.¹

Hacıların bir yandan hac ibadetlerini ifa ederken bazılarının ticaretle de meşgul oldukları görülmektedir. Çünkü Allah (c.c.) bunu “*Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur*”² ayetiyle mübah kılmıştır.³

Memlük sultanları bu mevsimde hac yollarının güvenliğine ilişkin ciddi tedbirler alırdı. Ayrıca hac hizmetlerinde kullanılmak üzere maddi yardımda bulunurlardı. Osmanlı padişahlarından Haremeyn'e “surre”⁴ gönderenlerin ilkinin Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403) olduğuna dair zayıf bir rivayet varsa da Çelebi Mehmet'in surre gönderen ilk padişah olduğu görüşü daha güçlü bir yaklaşımdır.⁵ Sultan II. Bayezid (ö. 918/1512), her sene Haremeyn'e yarısı Mekke yarısı Medine olmak üzere toplam 14 bin dinar gönderirdi.⁶ Yavuz Sultan Selim bu miktarı iki katına çıkarmıştır.⁷

Hac mevsiminde ticaretle yaşanan canlılıkla beraber fakir halka yapılan yardımların da ekonomik anlamda Mekke'ye önemli ölçüde faydalı olduğu görülmektedir. Ayrıca mü'minlerin hac ve umre ibadetini yerine getirirken harem sınırları içinde kestikleri “hedy”⁸ denen kurbanlık hayvanlar, şehirdeki ticareti

¹ Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr fî ġarâ'ibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr*, thk. Ali Muntasır el-Kettânî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 1/190; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, 1/189.

² Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Bakara 2/198.

³ İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureyşî ed-Dimaşkî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mahmud Hasan (Dâru'l-Fikr, 1994), 1/298.

⁴ Surre: Hac zamanı dağıtılmak üzere Haremeyn'e gönderilen eşya ve hediyeleri ifade eden bir terim. Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/567.

⁵ Buzpınar, “Surre”, 37/567; Su âd, *en-Neşâtü't-ticârî*, 39.

⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/124.

⁷ Buzpınar, “Surre”, 37/568.

⁸ Hedy: Hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanlar için kullanılan bir terimdir. Hac ve umre dışında hac mevsiminde kurban bayramı dolayısıyla kesilen kurbana ise udhiyye denir. Hedy deve, sığır gibi büyükbaş hayvanlardan olduğunda “bedene”, koyun keçi cinsinden olduğunda “dem” olarak adlandırılmaktadır. Hedy. nâfile ve vâcib olmak üzere ikiye ayrılır. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 2/614-618.

canlandırırken aynı zamanda fakir halkın et ihtiyacının karşılanmasına da katkı sağlamaktaydı. Yine bu mevsimde pazarların çoğalması, şehre miktar ve çeşitlilik açısından mal girişinin artması gibi faktörler, fiyatların oldukça ucuzlamasına ve refah seviyesinin yükselmesine olanak sağlamıştır.¹

2.1.2.3. İctimaî Hayat

İbn Haldûn, Hicaz bölgesinin de tâbi olduğu Memlûk Devleti toplumunu, sultan ve halk diye başlıca iki sınıfa ayırmıştır.² Ünlü Mısır tarihçisi Makrîzî (ö. 845/1442), İbn Haldûn'un bu ikili tasnifini muhtelif tabakalara ayırmış ve detaylandırmıştır. Ona göre Memlûk toplumu şu yedi kısımdan oluşur:

- 1) Sultan ve ailesi ile emîrlar ve askerî erkândan müteşekkîl devlet ricâlî,
- 2) Refah içinde yaşayan zengin tüccarlar,
- 3) Orta sınıfı temsil eden tüccarlar ile esnaf ve ücretliler yani sıradan halk,
- 4) Kırsalda ve köylerde yaşayan ziraatla meşgul çiftçi kesimi,
- 5) Fakir olarak nitelendirilebilecek çoğu fukahâ, ilim talebeleri ve emir altındaki askerlerin ekseriyeti,
- 6) Sanat ve meslek erbabı,
- 7) Dilenerek başkalarının sırtından geçinen ihtiyaç sahibi yoksullar,³

Toplumun bu kesimleri arasında hak ve vazifeleri açısından farklılıklar olup devletin onlara yaklaşımı da aynı değildi.⁴ Memlûk toplumunda devlet yönetimindeki önemli vazifeleri elinde tutan hâkim askeri sınıf, aynı zamanda yüksek gelir düzeyine

¹ Su 'âd, *en-Neşâtü 't-ticârî*, 38.

² İbn Haldûn, *Divânü 'l-mübtede' ve 'l-haber*, 1/207.

³ Takıyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İğâsetü 'l-ümme bi keşfi 'l-ğumme*, thk. Kerem Hilmi Ferhat (Mısır: Ayn li-d-Dirâsât ve 'l-Buhûsi 'l-İnsâniyye ve 'l-İctimâ'îyye, 2008), 147; Abdurrahim Arslan, *İbn Seyyidinnâs (671/734- 1273/1334) ve "Uyûnü 'l-Eser" Adlı Eseri* (Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2017), 38.

⁴ Saîd Abdülfettâh Âşûr, *Mısır ve 'ş-Şâm fî asri 'l-Eyyûbiyyîn ve 'l-Memâlik* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati 'l-'Arabiyye, 1996), 317.

sahip bir zümreyi temsil etmekteydi.¹ O dönemde bölgeyi ziyaret eden bazı yabancı seyyahlar, ümerâ ve üst düzey askerlerin yanında tüccarlardan oluşan elit bir tabakanın da toplumda mümtaz bir mevkiye sahip olduklarını ancak bunların dışında kalan büyük halk kesimlerinin ise sefalet derecesine varan maddi zorluklar içinde yaşadıklarını ifade etmişlerdir.²

Genel olarak Memlûk içtimai hayatı bu durumdayken, aynı dönemde Mekke toplumunun da benzer şartlara sahip olduğunu ifade edebiliriz. Öte yandan Mekke, taşıdığı dinî hüviyet ve soyları Hz. Peygamber'e dayanan yöneticilerinin ayrıcalıklı konumları sebebiyle Memlûk toplumundan ayrılan özellikleri bulunan bir belgedir. Dolayısıyla Mekke'nin kendine has sosyal yapısı olan bir şehir olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Mekke, yerlilerinin yanı sıra Müslüman coğrafyanın farklı ırk ve mezheplerinden birçok insanın da ziyaret ettiği ve yerleştiği kozmopolit bir kenttir.

Mekke çeşitli toplumsal sınıflardan oluşmaktaydı. Bunlar; Mekke'nin yöneticileri olan emîr ve ailesi ile diğer eşraf, şehirdeki farklı kabilelerden ve şerif ailesinden komutanların oluşturduğu askeri sınıf, ulemâ, dışarıdan gelip yerleşenler ve ilim talebeleri idi. Ayrıca şehirde Memlûk Devleti tarafından şehre yerleştirilen Türkler, Habeşî ve diğer milletlerden köleler de mevcuttu. Geriye kalanlar, tacirler ve sıradan halktan oluşmaktaydı. Bunun dışında ticaret veya farklı gayelerle şehirde bulunan bedevîler de bulunmaktaydı.³

İbn Battûta, seyahatnamesinde dönemin Mekke'sinden övgüyle bahsetmektedir. Ona göre Mekkeliler; genellikle güzel ahlak sahibi, soylu ve cömert bir halktır. Zayıf ve kimsesizlere karşı fedakârlıkları ve yabancılarla iyi komşuluklarıyla tanınırlar. Onların meziyetlerinden biri de bir ziyafet düzenlendiğinde fakirlerin davet edilmesi ve onlara iyi davranılmasıdır. Ekmek pişirildiğinde mutlaka yoksullara da verilirdi. Özellikle yetimler gözetilir ve alışverişe gidenler mutlaka orada bulunan yetimlere yardımda bulunurdu. Çarşıdaki yetim çocukların elinde iki sepet

---

¹ Yiğit, "Memlûkler", 29/96.

² Âşûr, *Mısır ve Şâm fî asri'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, 317.

³ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 1/17-18.

bulunurdu. Mekke halkından biri pazara geldiğinde tahıl, et ve sebze alır ve bunu yetim çocuğa verirdi. Çocuk; tahılı bir sepete, eti ve sebzeleri diğerine koyardı.¹

Mekke’de ön plana çıkan en önemli geleneklerinden biri de kendine has karakteriyle düzenlenen düğün merasimleriydi. Düğünler, kişinin ekonomik gücü ve sosyal statüsüne göre farklılık arz etmekle beraber çoğunlukla beş gün beş gece devam ederdi.²

Ayrıca Mekke’de çeşitli âdet, gelenek ve kutlamalar mevcuttu. Recep ayının başında, Recep umresinde, Şâban ayının ortasında, Ramazan,³ Şevvâl ve Zilhicce⁴ aylarının başında yapılan kutlamalarda; Mekke emirinin evinin önünde def ve davullar çalınır, meşale ve mumlar yakılırdı. Bunların dışında, Rebûlevvel ayında Hz. Peygamber’in ve Safer ayının ortasında zevcesi Hz. Meymûne’nin doğum yıl dönümünde ve aileler çocukları hâfız olduğunda kutlama yapılırdı.⁵ Hac mevsiminden önce; Şevvâl ayı boyunca hazırlıklar yapılır, Zilkade ve Zilhicce ayının başlarında hacıların ve Kâbe örtüsünü taşıyan kafilenin gelmesi heyecanla beklenirdi.⁶

Mekkeliler giyimlerinin temiz ve güzel olmasına özen gösterirler ve özellikle beyaz giymeyi tercih ederlerdi. Ulemâ, halk veya bazı zengin ailelerin çocuklarının giyimleri farklılık arz ederdi. Ulemâ sınıfının giyiminde, halktan herhangi birinin giyemeyeceği geniş kollu cüppe olan taylasan ve sarık detayı göze çarpmaktadır.⁷

Kadının Mekke’deki durumuna bakıldığında ise; aslında İslâm coğrafyasının diğer beldelerindeki kadınlardan çok farklı olmadıkları görülmektedir. Her şeyden önce kadın anadır, çocukların terbiyesi ve ev işleriyle uğraşmaktadır. Bununla beraber Mekke’deki kadınlardan ilimle meşgul bir kesim olduğu ve buna herhangi bir engel bulunmadığı müşâhede edilmektedir. Ayrıca kadınlar, iyilik müesseselerinin inşasına ve hayır işlerine katkıda bulunmaktaydı. Hatta bazı kadınların, vakıfların yönetiminde bulunduğu ve bazen ribatların şeyhliği görevini üstlendikleri zikredilmektedir. Bu duruma babası Mekke kadısı olan Zeyneb bint Muhammed b. Abdülaziz el-Ukaylî (ö.

¹ İbn Battûta, *Tuhfetü’n-nüzzâr*, 1/168.

² Mahalbedî, *Bulûğu’l-kurâ (Dirâse ve tahkîk)*, 179.

³ İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, 94-107.

⁴ İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, 118-130.

⁵ Muhammed Lebîb el-Betnûnî, *Rihletü’l-Hicâziyye* (Mısır: Matba’atü’l-Cemâliyye, 1911), 51.

⁶ Bedene, *el-Üserü’l-ilmiyye bi-Mekketi’l-mükerreme*, 35.

⁷ Bedene, *el-Üserü’l-ilmiyye bi-Mekketi’l-mükerreme*, 35.

823/1420) örnek gösterilebilir. Zeyneb, ilimle meşgul olan zeki ve riyâset sahibi bir kadın olarak annesi Ümmü'l-Hüseyin bint Kâdî Şihâbüddin et-Taberî'nin vakıflarında yöneticilik yapmıştır.¹

Mekke'de sosyal hayat genellikle sakin ve huzurlu bir şekilde seyrederdi. Ancak zaman zaman yöneticiler arasındaki çekişmeler ile hırsızlık ve cinayet gibi bireysel suçlar şehrin sükûnetini bozardı. Ayrıca sel, fırtına, yangın gibi doğal afetler ile bulaşıcı hastalıklar ve kuraklıktan kaynaklanan kıtlık, yaşamı zorlaştıran ve günlük hayatı olumsuz etkileyen faktörlerin başında geliyordu.²

2.1.2.4. İlmî Hayat

Milâdî 11. yüzyılın sonlarından başlayarak 12. ve 13. yüzyıllar boyunca süren haclı seferleri ve 13. yüzyılda yoğunlaşan Moğol saldırıları sonucunda, İslâm âleminin ilim merkezleriyle beraber büyük bölümü yakılıp yıkılmış ve ilmî hayat sekteye uğratılmıştır. Bu büyük karışıklık içerisinde güvenli bir alan olan Memlûk devletine bağlı Mısır, Şam ve Hicaz bölgeleri, İslâm âleminin dört bir yanından âlimleri kendisine çekmiştir. Bu durum, bölgenin ilmî ve kültürel olarak ön plana çıkmasında ve İslâmî ilimlerin yeniden inşası ve gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu istikrarlı atmosferde oluşan ekonomik refah; doğal olarak ilimle iştigal etmekten zevk alan, bu uğurda seyahatlere çıkan eğitilmiş bir sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Mekke'de ilmî ve kültürel gelişmenin bu denli ilerlemesinde rol oynayan diğer bazı faktörler de mevcuttur. Bunların başında daha önce de zikrettiğimiz üzere kutsal mekânların varlığı sebebiyle hac mevsiminde ve diğer zamanlarda insanların mütemadiyen şehre akın etmeleridir. Bu durum, Mekke'yi sadece ekonomik olarak kalkındırmakla kalmamış aynı zamanda şehri bir ilim merkezi haline getirmiştir.

Bu dönemin karakteristik özelliklerinden biri de âlimlerin ve ilim talebelerinin yaygın bir şekilde ilmî seyahatlere çıkmalarıdır. Bu seyahatler; daha çok Mekke, Şam, Mısır ve İran coğrafyasına yapılırdı. Bu faaliyetlerin etkisiyle; İslâm beldelerinde ilim,

¹ Fâsî, *İkdü's-semîn*, 6/396-397; Tarfe Abdülaziz Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmîyye ve'l-ictimâ'îyye fî Mekke fî'l-karneyni's-sâb'i ve's-sâmin* (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vatanî, 1996), 248-249.

²Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 2/323-342; Necmeddin b. Fehd, *İthâfü'lverâ*, 3/75,108,116,128,176,238,176-277,302,337,521,566.

kültür ve sanat alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve alanında yetkin ilim adamları yetişmiştir. Bu merkezlerden biri olan Mekke; ilim yolcusu talebelerin ve âlimlerin câzibe merkezlerinden biri olduğundan, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı bir şehir olarak, bu etkileşimden payına düşeni fazlasıyla aldığı müşahade edilmektedir.

Memlûk sultanları ve devletin ileri gelenleri; ilmi ve ulemayı korur, maddi destek sağlardı. Medrese, kütüphane, ribât ve mescid gibi yapıların inşasına da önem verirdi. İlme ve eğitime verilen bu önem neticesinde Mekke’de tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili ve belâgati ile tarih gibi ilimlerin yanında mantık, astronomi ve matematik gibi alanlarda da ilmî çalışmaların yapıldığı görülmektedir.¹

Mekke’de eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlar farklılık arz etmekteydi. Eğitim mekânlarının bazıları devlet eliyle yürütülmekteydi. Bununla beraber şahıslar tarafından finanse edilen ve sürdürülen çeşitli özelliklere sahip farklı kurumlar da mevcuttu.

İslâm tarihinde; hicretten hemen sonra Medine’de inşa edilen ilk müessese olan Mescid-i Nebvî, birçok fonksiyonu haiz bir mekândır. İbadet mahalli, devletin idare edildiği merkez, misafirlerin ve elçilerin ağırlandığı yer olmasının yanında aynı zamanda dini ve toplumsal eğitimin de başlangıç noktasıdır denebilir. Dolayısıyla mescid, bidayetden itibaren İslâm toplumunun inşasında ve eğitiminde başat role sahip bir kurumdur. Aynı şekilde Mekke’deki Mescid-i Harâm ve çevresi de ibadet ve eğitimin beraber olduğu bir yapıdaydı.

Hicri 9. ve 10. asırlarda Mekke’de eğitim faaliyeti, sistematik eğitim kurumları olarak küttâblar ve medreselerde yürütülmekteydi. Ayrıca günümüzde yaygın eğitim dediğimiz eğitim ortamlarına benzer şekilde; ulema evlerinde, mescitlerde ve resmî veya şahıslara ait kütüphanelerde sürdürülmekteydi.

Mekke’deki çok sayıda mescitte ders halkaları mevcuttu. Herhangi bir sınırlama olmaksızın vatandaşlar; diledikleri camide tercih ettikleri bir hocanın derslerine devam edebilirlerdi. Bu ders halkalarında özellikle hadis dersleri

---

¹ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü’l-vu ‘ât* (Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, 1918), 1/5-6; Su ‘âd, *en-Necm b. Fehd Müerrihen*, 51.

yapılmaktaydı. Şüphesiz bu tür derslerin en fazla yapıldığı yer olan Mescid-i Harâm bu anlamda önemli bir role sahipti.¹

İslâm toplumunda; çocukların ilk dini eğitimlerini aldıkları küttâblar, Hz. Peygamber zamanından beri var olan ve İslâm coğrafyasında oldukça yaygın temel eğitim kurumlarıdır. Küttâblarda zengin fakir ayırt etmeksizin çocuklara okuma, yazma, temel dini bilgiler, dilbilgisi ve kıyasî enbiya öğretilirdi.² Bu eğitim kurumunun Osmanlı Devleti'nde de aynı isimle var olduğunu biliyoruz.

Mekke'deki eğitim kurumlarından biri de ribâtlardı.³ Ribâtlar esasen sınırları korumak için inşa edilen müstahkem yapılarıdır. Ancak zamanla farklı amaçlar için de kullanılmışlardır. Ribâtlarda kalanlar, bir yandan ibadet ederken öte taraftan ilimle de meşgul olurlardı. Bu ribâtlardan bazıları sadece kadınlara has idi. İlim talebelerinin kalabildiği bu ribatlar; ayrıca hac mevsiminde hacılar, misafirler ve yoksulların rahatlıkla barınarak yiye içtikleri mekânlardı.⁴

Önemli ilim merkezlerinden olan Mekke; yerli ilim adamlarının yanı sıra dünyanın hemen her bölgesinden Müslüman âlimlerin, ziyaret edip bir süre kaldığı veya tamamen yerleştiği bir belde idi. Bu durum, şehirde ilim hayatının canlanmasına ve çok sayıda medresenin kurulmasına zemin hazırlayan önemli bir faktördü. Çeşitli belgelerden emirler, yöneticiler ve varlıklı insanlar; medrese inşasında adeta yarıştırdı. Şehirdeki önemli medreselerden bazıları şunlardır:

Medresetü'z- Zencebîlî: Bu medrese Eyyûbî emirlerinden Fahrüddin Osman b. Ali el- Zencebîlî (ö. 583/1187) tarafından inşa edilmiş ve Hanefî fakihlerine vakfedilmiştir.⁵

¹ Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 62.

² Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 63-65.

³ Ribât, "düşman saldırılarına engel olmak amacıyla sınır boylarında nöbet tutmak" anlamında mastar bir kelimedir. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 7/302.

⁴ Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 65-66.

⁵ Fâsî, *'İkdü's-semîn*, 5/174-175; Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 67.

Medresetü İbnü'l-Haddâd el-Mehdevî: Abdülhak b. Abdurrahman el-Mehdevî tarafından inşa edilen bu medrese, h. 638 yılında Mâlikî mezhebine mensup öğrencilerin eğitime vakfedilmiştir.¹

Medresetü'l-Mansûriyye: Şâfiî fakih ve muhaddislerine vakfedilmiştir.²

Medresetü'n-Nihâvendî,³ Medresetü İbn Ebî Zekerîyya,⁴ Medresetü'ş-Şarâbiyye,⁵ Medresetü'l-Makâme Bidâri'l- 'İcle,⁶ Medresetü'l-Efdaliyye.⁷

Bu saydığımız medreseler dışında Mekke şeriflerinin inşa ettiği medreseler⁸ ve diğer birçok ilim merkezi daha mevcuttu. İlimin bu derece revaçta olduğu bu ortamda, ön plana çıkan ilim dallarını ve ilimleriyle temayüz etmiş şahsiyetleri şöyle özetleyebiliriz:

Kıraat İlmi: Anne babalar, küçük yaşlardan itibaren çocuklarının Kur'ân eğitimi almalarına özen gösterirdi. Çocukların tilavet, tecvid ve hâfızlık eğitimi almalarını sağlardı.⁹ Kıraat ilminin Mekke'de istisnai bir yeri vardı. Mekke'nin kıraat âlimlerinden bazıları şunlardır:

Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 853/1449): Babasından kırâat-i seb'a okumuş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Necmeddin b. Fehd'in hocalarındandır.¹⁰

İbrâhim b. Ahmed b. Abdilkâfi b. Ali et-Tabâtübî (ö. 863/1459): Mescid-i Nebvî'de ikamet etmekteydi. Hz. Peygamberin kabrinin hizmetkârlarındandır. Medine'de Kılânî ve Mekke'de Şihâb eş-Şevâbitî'den (ö. 863/1459)¹¹ kıraat dersleri almıştır.¹²

¹ Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/430; Fâsî, *İkdü's-semîn*, 5/10; Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 69.

² Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/430.

³ Fâsî, *İkdü's-semîn*, 1/281.

⁴ Nehrevâlî, *el-İ'lâm*, 177; Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 69.

⁵ Nehrevâlî, *el-İ'lâm*, 177; Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 69.

⁶ Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/427.

⁷ Fâsî, *İkdü's-semîn*, 1/280.

⁸ Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 75.

⁹ Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 46,97.

¹⁰ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-süyûh*, 122-124.

¹¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fi târihi'l-Medîneti's-şerîfe* (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/121.

¹² Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 1/61; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 1/14-15.

Muhammed b. Ebî Yezîd el-Kîlânî (ö.853/1449):¹ Mekke'nin önemli kıraat âlimlerindendir.

Tefsir: Mekke'de tefsir alanında meşhur olmuş âlimlerden bazıları şunlardır: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Bahâî b. Sâğânî (ö. 854/1450):² Tefsir alanında telifi vardır. Ayrıca Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vîl*³ adlı tefsir kitabının bir kısmını şerh etmiştir.

Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî el-Kâhirî (ö. 857/453): Kıraat-ı seb'a dışındaki diğer üç kırâata ilişkin eser yazmıştır. Ayrıca İbn Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*⁴ isimli manzum eserini şerh etmiştir.⁵

Mansur b. Hasan b. Ali el-Kureysî el-Kâzerûnî (ö. 860/1456):⁶ Tefsir dalında *Letâifü'l-eltâf fi tahkîki't-tefsîr ve nakdi'l-keşşâf li'z-Zemahşerî* isimli eserin müellifidir.⁷

Fıkıh: Diğer İslâm beldelerinin pek çoğunda olduğu gibi Mekke'de de fıkıh âlimleri; ehl-i sünnet olarak anılan Mâlikî, Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine mensup idiler. Aynı şekilde fetvalar da bu mezheplerin görüşleri doğrultusunda verilirdi. Memlûk sultanları, kendilerinden önce bölgeye hâkim olan Eyyûbî hükümdarları gibi Şâfiî mezhebine mensuptur. Memlûk sultanlarının mensubu oldukları Şâfiî mezhebine olan destekleri, Şâfiîliğin diğer mezheplere nazaran daha yaygın olmasına yol açmıştır.⁸

Dönemin fakihleri; daha çok bu dört mezhepten mensubu oldukları mezhebin önceki külliyatlarına dair eserleri, şerh veya ihtisar etmekle iktifa ederlerdi. Buna en güzel delil Mescid-i Harâm'da dört mezhebe ait dört makamın bulunmasıdır. Mekke'de fıkıh ve fıkıh usulü alanında temayüz etmiş çok sayıda âlim bulunmakla beraber biz burada her mezhepten ön plana çıkmış birer fakihi zikretmekle yetineceğiz.

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 10/77.

² Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 213-215.

³ Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1640.

⁴ Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1118.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/246-248.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 10/170.

⁷ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1951, 2/475.

⁸ Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 119.

Şâfiîlerden Ali b. Yûsuf b. Ahmed el- Ġezûlî el-Mısrî el-Mekkî (ö. 860/1456): Mekke'ye yerleştikten sonra öğrenci yetiştiren ve fıkıh alanında telifleri olan Ġezûlî, Bulkînî gibi âlimlerden icazet almıştır. Sübkî'nin Şafi'î fıkıh usûlü hakkındaki eserine ilişkin *Îcâzû'l-lâmi 'alâ cem'i'l-cevâmi'* ve Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin (ö. 500/1107) Şafi'î fikhını özetleyen risalesini şerh ettiği *Şerhu muhtasarü ebî Şücâ'* isimli eserleri mevcuttur.¹

Mâlikîlerden Ahmed b. Abdülkadir b. Ahmed b. Muhammed el-Hazrecî el-Ensârî el-Mâlikî (ö. 868/1464): Mescid-i Harâm'da Mâlikî fikhı dersleri veren âlimlerin önde gelenlerindendir.²

Hanefilerden Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim el-Hucendî el-Mekkî³ (ö. 920/1514): *el-Kavlü'l-fâsıl fîmâ yekrehu yüstehebbu mine'n-nevâfil* isimli eserin yazarıdır.⁴

Hanbelîlerden Muhammed b. Ahmed b. Said el-Makdisî el-Hanbelî (ö. 855/1451): Hanbelî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olup fıkıh okutur ve bu mezhebe göre fetva verirdi. Mekke'de Hanbelî kadılığı yapmıştır. *eş-Şâfi fî'l-kâfi* ve *el-Mesâilü'l-mühimme fîmâ yehtâcü ileyhi'l'âkîdu fî'l-hutûbi'l- müdelheme* ve diğer bazı eserleri mevcuttur.⁵

Hadis: İslâmın ikinci temel kaynağıdır ve başlangıçtan itibaren okunması, öğretilmesi ve rivayet yöntemleri büyük önem arz etmiştir. Dolayısıyla hadisin kendisi bir ilim dalı olarak ortaya çıkarken aynı zamanda fıkıh, tefsir ve tarih gibi diğer birçok ilim dalını etkilemiş ve onlara kaynaklık etmiştir. Mekke'de ilimle iştigal eden hemen herkes, Kur'ân'ı öğrendikten sonra hadis eğitimi almaktaydı. Diğer ilimlerde temayüz etmiş ve eser vermiş âlimlerin birçoğunun hadis alanında da çalışma yaptığı görülmektedir. O dönemde Mekke'de, hadis ilminde şöhret olmuş çok sayıda âlimin mevcudiyeti bilinmektedir.

Arap Dili ve Edebiyatı: İslâm öncesi dönemlerden itibaren Mekke ve havalisinin, güzel konuşmaya ve şiire düşkün olduğunu hatta belli mevsimlerde şiir

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/51-52; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/734.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 1/351.

³ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 2/431; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 7/42.

⁴ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/228.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 204-205; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/309.

yarışmaları düzenleyerek dereceye giren eserleri Kâbe duvarına astıklarını biliyoruz. İslâm'la beraber Kur'an-ı Kerîm'in i'câzını anlayabilme çabaları; Arap dili belâğatinin ilke, metot ve terminolojisini geliştirmiştir. Bu faaliyetler neticesinde diğer ilimlere nazaran gecikmeli de olsa belâgat, bağımsız bir ilim haline gelmiştir.¹ Hicrî 9. ve 10. asırlar, birçok alanda olduğu gibi Arap dili edebiyatı ve grameri ile inşâ sanatının da zirvede olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde Arap dili ve belâgatine katkıda bulunan önemli edebiyatçı ve şairler yetişmiştir. Bunlardan bazıları:

Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Kureşî ez-Zübeyrî el-Basrî el-Mekkî (ö. 856/1452): Çok sayıda şiir, na't ve kaside yazmıştır.²

Abdulkadir b. Ebi'l-Kasım b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mekkî (ö. 880/1475) Mekke'de bir dönem kadılık yapmış takvalı bir zattır. İbn Mâlik'in *Teshîlû ibn Mâlik* isimli eserine, *Hidâyetü's-sebîl* adında bir şerh yazdığı gibi yine İbn Musannef'in *Şerhu'l-elfiyesi*'ne ve diğer bazı nahiv kitaplarına da şerhler yazmıştır.³

Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Makdisî (ö. 883/1478): *Ecrûmiyye*'ye şerh yazmıştır. Mekke'ye dışarıdan gelen öğrenci ve tüccarlar ile dil eğitimine yeni başlayanlara nahiv dersleri verirdi.⁴

Mekke'de ön plana çıkan ilim dallarından biri de tarih ve biyografidir. Bu konu tezin önceki bölümlerinde detaylı olarak anlatılmıştır.

Yukarıda saydığımız dinî ilimlerin yanında mantık, astronomi ve matematik gibi müsbet ilimlerle ilgilenen âlimlerin olduğu da görülmektedir:

Ahmed b. Mûsâ b. Ali Şihâbüddin ez-Zebîdî el-Hanefî (ö. 792/1390): Ferâiz ilminde uzmandır. Bu ilim her ne kadar dini bir alan olsa da belli ölçüde matematik ilmine vukûfiyet gerektirmektedir.⁵

¹ Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/381.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/223.

³ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 364-365; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/283-285.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 10/35.

⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-umr*, thk. Hasan Habeşî (Mısır: Licnetü İhyâü't-Türâsil İslâmî, 1969), 1/404; el-Ubeykân, *Hayâtü'l-ilmîyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mekke*, 126.

Hüseyin b. Ali b. Mahmud el-Beydâvî el-Mekkî (ö. 821/1418): H. 770 yılında Mekke’de doğmuştur. Ferâiz ve matematik alanlarında eserleri mevcuttur. Ayrıca geometri, astronomi ve takvim konularında uzman bir ilim adamıdır.¹

Mekke toplumunda kadınların da ilmî faaliyetlere ilgi duyduğu ve bu alanda aktif olduğu görülmektedir. İslâm’da ilmin kadın erkek herkese farz olduğu düsturu, ilk dönemlerden itibaren kadın erkek her mümini ilim öğrenmeye teşvik etmiştir. Hz. Peygamber dönemi ve sonrasında kadınlar, mescitlerde cemaatle namaza devam etmekte, mescidin arka saflarında oturarak vaaz dinlemekte ve anlatılan hadisleri öğrenmekteydi. Mekke’de kadınlar, özellikle hadis ilmine ilgi duymaktaydı. Bu alanda yetişmiş hadis rivayet eden, ders ve icâzet veren kadınlar vardı.² Bu dönemde ön plana çıkan kadın hocalardan bazıları şunlardır:

Ümmü’l-Fazl Hatice bint Abdurrahman (ö. 860/1456), İbn Fehd ailesinden olup Necmeddin Ömer b. Fehd’in annesidir. Şihâb b. Zahîre, İbn Ferihûn ve Heysemî gibi âlimlerden icâzet almıştır. Kendisi de hadis rivayet eder ve ders verirdi. Fakirleri ve köleleri koruyan hayırsever bir kadındı.³

Zeyneb bint Yûsuf b. İbrâhim el-Medenî (ö. 849/1445), Medine’de doğmuştur. Burhân eş-Şâmî, İbrâhim b. Ahmed b. Abdülhâdî ve Fâtıma bint Abdülhâdî ile diğer bazı hocalardan icâzet almıştır.⁴

Âişe bint Ebî Bekr b. Hüseyin el-Merâğî, Muhaddistir. İzz b. Cemâ’a’dan hadis dinlemiştir. Takıyyüddin b. Fehd ondan hadis rivayet etmiştir.⁵

Kemâliyye bint Ali b. Ahmed el-Hâşimî el-Mekkî el-Ukaylî en-Nüveyrî (ö. 867/1463), Afîf en-Neşâvirî, Takî b. Hâtem ve diğer bazı hocalardan icâzet almıştır.⁶

¹ Fâsî, *İkdü’s-semîn*, 3/426-427.

² Ubeykân, *Hayâtü’l-ilmiyye ve’l-ictimâ’iyye fî Mekke*, 156.

³ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 12/28.

⁴ Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Sehâvî, *et-Tibrü’l-mesbûk fî zeyli’s-Sülûk*, thk. Ahmed Zeki Bey (Bulak: Matba’atü’l-Emiri, 1896), 128-129.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 12/74.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 12/120.

2.2. İKİNCİ BÖLÜM: İBN FEHD AİLESİNDEKİ TARİHÇİLER

2.2.1. Takıyyüddin İbn Fehd (ö. 871/1466)

2.2.1.1. Hayatı Yetiştirilmesi ve İlmî Seyahatleri

Adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Fehd'dir. Ebü'l-Fazl veya ailenin önceki fertleri gibi İbn Fehd künyesini kullanmıştır. Lakabı Takî¹ veya Takıyyüddin'dir.² Kendisi Asfûn'da doğduğundan dolayı Asfûnî, ailesi aslen Mekkeli olduğu için Mekki, soyu Hz. Ali'ye dayandığından Hâşimî, Kureyş kabilesinden olması sebebiyle Kureyşî ve İmam Şâfiî'nin mezhebine mensup olduğundan Şâfiî nisbeleriyle anılmaktadır.³

Takıyyüddin'in babası Muhammed, annesinin payına düşen mirası almak için h. 770'li yıllarda Asfûn'a gitti ve orada amcazâdelerinden Fâtıma bint Ahmed el-Asfûnî ile evlendi. Meydana gelen bu evlilikten Takıyyüddin, 5 Rebûlâhir 787 (16 Mayıs 1385) tarihinde Yukarı Mısır'ın İsnâ⁴ şehrine yakın dağlık Asfûn beldeinde dünyaya geldi.⁵

Takıyyüddin'in babası h. 793 senesinde oğlu Abdurrahman'ın vefat haberini alınca 795/1393 senesinde, Takıyyüddin sekiz yaşındayken ailesiyle beraber Kızıldeniz yoluyla Mekke'ye döndü. Böylece Takıyyüddin'in Mekke hayatı başlamış oldu. Orada önce Kur'an'ı ezberledi. *'Umdetü'l-ahkâm*'ı, fıkıh alanında *et-Tenbîh*'i, nahivde İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini ve hadis ilminde Irâkî'nin *el-Elfiyye*'sini ezberledi. Burhâneddin el-Ebnâsî'den (ö. 802/1399) h. 801 yılında *Muvatta*'yı dinledi. H. 804 yılından itibaren Mekke'de bulunan ve Mekke'yi ziyarete gelen hadis âlimlerinden hadis öğrendi.⁶ Burhan b. Sadîk'den (ö. 806/1403), defalarca *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i ve diğer meşhur hadis kitaplarını, semâ⁷ etti. Kâdî

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/281.

² Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/285; Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân*, 170.

³ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 280-281; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/285; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/281.

⁴ İsnâ: Yukarı Mısır'ın en uzak noktasında Nil'in batı kıyısında bir belde. Bağ ve bahçeleriyle meşhur mamur bir ticaret şehridir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/189.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/281; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/385; Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân*, 171; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/259.

⁶ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn bi-zeyli'l-İkdi's-semîn*, 1/385-386; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/281.

⁷ Semâ: "Hadis talebesinin, bizzat, hadis rivayet eden şeyhin ağzından hadis dinlemesidir. Şeyh, rivayet ettiği bu hadisleri ya hıfzından ya da kitabından nakleder; fakat onun, hıfzından veya kitabından

Zeynüddin el-Merâğî'den (ö. 816/1413) *Sahîhayn*, *Sünen-i Ebî Dâvud* ve *Sünen-i İbn Hibbân*'ın tamamını ve diğer bazı hadis kitaplarının bazı kısımlarını okudu. İmam Ebu'l-Yemen et-Taberî'den *Sünen-i Ebî Dâvud*, *Câmi'u't-Tirmizî*, *Müsnedü's-Şâfiî*, *Muvatta*'nın ilk bölümleri ve diğer bazı kitapları semâ etti. Şerif Abdurrahman el-Fâsî'den *Sahih-i Buhârî*, *Sünen-i Ebî Dâvud*, *Câmi'u't-Tirmizî* ve *Muvatta*'yı okudu. Ebu't-Tayyib es-Suhûlî, Ebu'l-Hasen Alâuddin el-Cezerî, Ebû Hüreyre b. Nakkâş ve Kâdî Ebû Hâmid el-Matarî'den muhtelif hadis kitapları okudu. Hâfız Ğarsüddin Halil el-Akfehî'den (ö. 848/1444) İbn Seyyidinnâs'ın (ö. 734/1334) *Sîretü'l-kübrâ*'sını okudu.¹

İlki, h. 811 senesinde yürüyerek olmak üzere Medine'ye iki defa gitti. Orada Kâdî Zeynüddin el-Merâğî'den *Târîhü'l-Medîne*'yi okudu. Yine Medine'de Kâdî Zeynüddin Abdurrahman ez-Zerendî (ö. 827/1424) ve Rukıyye bint Yahya b. Mezrû'dan, *Meclisü'l-bitâke*'yi ve Kâdî Cemâleddin Kâzerûnî'den (ö. 843/1439), İbn Esîr'in *Câmi'u'l-usûl*'ünü okudu. Medine'deki diğer bazı âlimlerden de istifade ettikten sonra Yemen'e gitti. Takıyyüddin, Medine'ye olduğu gibi Yemen'e de iki defa gitmiştir. H. 805 yılındaki ilk gidişinde, Muvañakküddin Ali b. Ebî Bekr b. Ezrakî'den *Tenbîh* şerhinin bazı bölümlerini okudu. H. 815 yılında Yemen'e ikinci gidişinde, Zebîd'de² Kâdî Mecdüddin eş-Şirâzî'den iki farklı hadis kitabı okudu.³ Şirâzî hadis ilmindeki başarısı ve ehliyetinden dolayı ona hırka giydirdi. Ayrıca ona hırka giydirme yetkisi verdi.⁴

Kahire, İskenderiye, Kudüs, el-Halil, Dımaşk, Halep, Humus, Hama, Ba'lebek ve diğer bazı şehirlerden birçok âlim ona icâzet verdi.⁵ Şemseddin b. Cezerî'den (ö. 817/1414) âlî ve nâzil isnadı öğrendi. Cezerî ona hadis ve fetva icâzeti verdi.⁶

---

nakletmesi mühim değildir. Mühim olan husus nakledilen hadislerin, talebe tarafından bizzat dinlenmiş olmasıdır." Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 61.

¹ Necmeddin b. Fejd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/386.

² Zebîd: Yemen'de Abbâsî halifesi Me'mûn tarafından 204/820 yılında önceleri İsmi Husayb olan bir vadiye kurulan meşhur bir şehirdir. Karşısında Mendeb sahili bulunmaktadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/131.

³ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/259.

⁴ Necmeddin b. Fejd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/388-390.

⁵ Necmeddin b. Fejd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/390.

⁶ Necmeddin b. Fejd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282.

Takıyyüddin, eğitim hayatı boyunca ve çıktığı yolculuklarda birçok kitap edindi. Kitaplığında kendi el yazısıyla yazdığı çok sayıda eser de vardı. Tüccar ve varlıklı bir ailenin mensubu olmasının da katkısıyla o dönemde Mekke’de eşine az rastlanır bir kütüphane kurdu. Kütüphanedeki kitapları; zamanın geleneklerinin aksine, tanışın veya tanımasın Mekkelilerin ve Mekke’yi ziyarete gelen yabancıların istifadesine sunmaktan çekinmedi.¹ Bu kütüphanede 3000’den fazla eser bulunduğu rivayet edilmektedir. Kütüphane sayı ve içerik olarak o kadar zengindir ki Nûreddin Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Fâkihî (ö. 880/1475) kitaplığın fihristini gördüğünde dilinden şu beyitler dökülmüştür:

Gördüm hocamızın kitaplarının fihristini

Öyle ki yayıldı insanlar indinde şöhreti

Onları binlere sığdıramadım sayarken

Allah'ın dilediğine budur ikram ettiği²

İlmî faaliyetlerinin yanında Takıyyüddin, Mekke’de müftülük ve kadılık yaparak devlet görevlerinde de bulunmuştur.³

Takıyyüddin 871 yılının Rebûlevvel ayının yedinci günü Mekke’de vefat etti.⁴ Sehâvî, Takıyyüddin bir cumartesi sabahı vefat ettiğinde kendisinin de orada olduğunu ve ikinci namazını takiben Kâbe’nin önünde kılınan cenaze namazından sonra hocasının, Muallâ Mezarlığında Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 73/692) yanına defnedildiğini ifade etmektedir.⁵

2.2.1.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri

Öğrencilerinden Şemseddin Sehâvî; Takıyyüddin ve ailenin diğer fertlerinin hayatlarına kaynaklık teşkil eden eseri *Dav’ü’l-lâmi*’de övgüyle bahsettiği hocasını, şöyle anlatmaktadır: “O, hayatının merkezine ilmi koymuştu. Ancak ilme olan bu

¹ Necmeddin b. Fehd, *Mu‘cemü’s-şüyûh*, 284; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/390-391; Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 102-103.

² Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/394; Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 102-103.

³ Sakkâr, “İbn Fehd Takıyyüddin”, 19/489.

⁴ Necmeddin b. Fehd, *İthâfü’l-verâ*, 4/475; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mü’ellifn*, 2/291; Şevkânî, *el-Bedrü’t-tâli*, 2/260; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/392.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/392; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 9/282.

düşkünlüğü onu ailesiyle gerektiği kadar ilgilenmekten alıkoymazdı. Çokça tavaf yapar ve oruç tutardı. Zemzem suyunu içme konusunda titizlik gösterirdi. Öyle ki Mekke'den çıktığında bile çoğu zaman zemzem suyunu yanına alırdı. Çocuklarını ve akrabalarını gözetirdi. Temiz kalpliymi, hızlı hareket eder hata yaptığında hatasından çabuk dönerdi. Alçak gönüllüydü ve insanlara yardım etmeyi severdi.”¹

Hâfız b. Nâsirüddin, (ö. 842/1438) yol arkadaşı Necmeddin b. Fehd'i vasf ederken; “Onun babası; şeyh, imam, allâme hâfız Takıyyüddin, hadis âlimlerinin en faydalı olanıdır.” demektedir.²

Oğlu Necmeddin, babasının şahsi kütüphanesindeki eserleri herkesin istifadesine sunduğunu ve ölümünden sonra da kitapların ödünç verilmesi hususunda evlatlarına vasiyette bulunduğunu vurgulamaktadır.³

2.2.1.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği

Sekiz yaşında Mekke'ye taşınan Takıyyüddin, ilk eğitimini babasından almıştır.⁴ Mekke'de diğer çocuklar gibi önce Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiştir. Daha sonra Kur'an'ı ezberlemiştir. Ulema ailesinden olması onun için eğitim imkânlarını kolaylaştırmıştır. Fıkıh ve nahivde aldığı temel eğitimden sonra hadis alanına yönelmiş ve Irâkî'nin *el-Elfiyye*'sini ezberlemiştir.

Özellikle Cemal b. Zahîre'den hadis dersi aldıktan sonra hadis ilmine olan ilgisi arttı. Mekke'de bulunan ve çeşitli vesilelerle Mekke'ye gelen birçok âlimden hadis dinledi. Bu hocalardan; *Muvatta*, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i defalarca semâ etti. *Sünen-i Ebî Dâvud*, *Sünen-i İbn Hibbân*, *Sünen-i Ebî Dâvud*, *Câmi'u't-Tirmizî* ve *Müsnedü's-Şâfiî*'nin tamamı ile diğer bir takım hadis kitaplarının bazı kısımlarını öğrendi.

Yemen'de Kâdî Mecdüddin eş-Şirâzî'den bir süre ders aldı. Hadis konusundaki başarısından ve ehliyetinden dolayı Şirâzî ona hırka giydirdi. Ayrıca ona hırka

¹ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, ts., 6/127.

³ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391.

⁴ Sakkâr, “İbn Fehd Takıyyüddin”, 19/489.

giydirmeye yetkisi de verdi. Medine ziyaretinde İbn Esîr'in (ö. 606/1210) *Câmi'u'l-Usûl*'ünü okudu.

Muhaddis ve râvilerin, ehemmiyetine binaen elde etmek için meşakkatli ilim yolculuklarını göze aldıkları âlî isnadı ve bunun zıddı olan nâzil isnadı¹ Şemseddin b. Cezerî'den öğrendi. Cezerî ona hadis ve fetva icâzeti verdi. Hadis ilmine dair aldığı eğitimler ve okuduğu kitaplar bu alanda onu yetkin bir konuma erdirmişti. Mekke ve dışından çok sayıda öğrenci ondan hadis okumuş ve rivayette bulunmuştur.

Fıkıh alanında da iyi bir eğitim almıştır. Şâfiî fıkıh dersleri aldığı hocaları Şemseddin el-Ğırâkî ve Nûreddin b. Selâme'nin ona fetva verme ve fıkıh öğretme yetkisi vermiş olmaları, bu dalda uzmanlaştığını göstermektedir.

Takıyyüddin, hadis ilminin yanında bilhassa tarih ilmine de ilgi duymuştur. Yaptığı ilmî seyahatlerde iki defa gittiği Medine'de Kâdî Zeynüddin el-Merâğî'den *Târîhü'l-Medîne*'yi ve Kâdî Zeynüddin Abdurrahman ez-Zerendî ve Rukıyye bint Yahya b. Mezrû'dan *Meclisü'l-Bitâke*'yi okumuştur.

Takıyyüddin, Mekke tarihi ve özellikle biyografi tarihçiliğiyle ilgilenmiştir. Zehebî'nin; hadisçilerin hayatlarını anlattığı güzide eseri "*Tezkiretü'l-huffâz*"a, *Lahzü'l-elhâz bi zeyli Tabâkâtî'l-huffâz* adında bir zeyil yazmıştır. *Lahzü'l-elhâz*, onun tarih alanında yazmış olduğu en önemli eseridir.

İlmî çalışmalarını sürdürürken şiir yazmayı da ihmal etmemiştir. Oğlu Necmeddin b. Fehd *Dürrü'l-kemîn*'de; babasının bir cuma günü Mescid-i Harâm'da kendisine şu beyti okuduğunu söyler:

Gözlerimden akan yaşlar süzülürken yanaklarımda

Kalbim usulca seslendi bana

Dedi nedendir gözyaşların, kavuştun ya muradına?

Dedim hicran korkusudur bu ağladığım²

¹ Âlî isnad: Senetteki râvi sayısının azlığı dolayısıyla Hz. Peygambere yakın olarak rivayet edilen hadislerle bu isim verilmiştir. Âlî isnadın zıddı ise nâzil isnad olarak ifade edilmektedir. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 128.

² Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1:394.

Görüldüğü üzere Takıyyüddin, sadece hadis ve tarihle ilgilenmemiştir. Ayrıca fıkıh, kıraat ve belagat gibi alanlardaki eğitimi ve çalışmaları onu çeşitli dallarda bilgi ve maharete sahip mütefennin diyebileceğimiz ilmî bir kimliğe ulaştırmıştır. Bu yönüyle, Mekke tarihine mal olmuş mümtaz bir şahsiyettir. Ortaya koyduğu ilmî birikim, sonra gelen nesiller için yol gösterici olmuştur. Mekke tarihi ve sosyolojik yapısı ile coğrafyasına dair araştırma yapan ve eser yazan birçok ilim adamı, onun birikiminden istifade etmiştir. Ayrıca onun ilmî mirasını sürdüren oğlu Necmeddin, torunları İzzeddin ve Cârullah gibi takipçilere sahip olması, onu pek az insanın sahip olabileceği bir makama yükseltmiştir.

2.2.1.3.1. Hocaları

Mekke’de ve seyahat ettiği beldelerde çok sayıda âlimden ders almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Burhâneddin el-Ebnâsî, Cemal b. Zahîre, Burhan b. Sadîk, Kâdî Zeynüddin el-Merâğî, İmam Ebu’l-Yemen et-Taberî, Abdurrahman el-Fâsî, Ebu’t-Tayyib es-Suhûlî, Ebu’l-Hasen Alâuddin el-Cezerî, Ebû Hüreyre b. Nakkâş, Kâdî Ebû Hâmid el-Matarî, Hâfız Garsüddin Halil el-Akfehsî.¹

Medine’de: Kâdî Zeynüddin el-Merâğî’den Kâdî Zeynüddin Abdurrahman ez-Zerendî, Rukıyye bint Yahya b. Mezrû, Kâdî Cemâleddin Kâzerûnî’den tarih ve hadis dersleri aldı.

Yemen’de: Muvaffaküddin Ali b. Ebî Bekr b. Ezrakî, Kâdî Mecdüddin eş-Şirâzî’den hadis ve fıkıh okudu.²

Kahire, İskenderiye, Kudüs, el-Halil, Dımaşk, Halep, Humus, Hama, Ba’lebek ve diğer bazı şehirlerde: Zeyneddin el-İrâkî (ö. 806/1404), Nûreddin el-Heytemî (ö. 807/1405), Kemaleddin ed-Demîrî (ö. 837/1434), Ahmed b. Ömer b. Ebi’l-Bedr el-Cevherî (ö. 809/14), Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim el-Halebî ve diğer bazı âlimlerden ders ve icâzet aldı.³

¹ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 9/281-283; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/385-386.

² Şevkânî, *el-Bedrî’t-tâli*, 2/259.

³ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/390.

Kâdî Cemâleddin b. Zahîre, Ğarsüddin Halil el-Akfehsî, Şemseddin el-Ğırâkî, Nûreddin b. Selâme, Şemseddin b. Cezerî'den hadis ve fıkıh öğrendi.¹

Takıyyüddin'in hocaları arasında Mekke'nin önde gelen ailelerinden Benî Zahîre'ye mensup Kâdî Cemâleddin b. Zahîre'nin, Takıyyüddin'in yetişmesinde büyük etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İbn Zahîre'nin hayatının kısaca anlatılması yerinde olacaktır.

Cemâleddin Muhammed b. Abdullah b. Zahîre Ebû Hâmid (ö. 817/1414): H. 751 yılında Mekke'de doğdu. Hicaz'ın önemli Şâfiî âlimlerinden olması sebebiyle Şâfiîler kendisini “Âlimü'l-Hicâz” lakabıyla anmışlardır. Mekke'de kadılık, hatiplik ve hisbe görevlerinde bulunan Ebû Hâmid, h. 817 senesinde Mekke'de vefat etmiştir. Yazdığı eserler arasında Kazvînî'nin (ö. 665/1266) *el-Hâvi's-sağîr*'inin bir bölümü için yazdığı *Şerhu'l-Hâvî* ile Zehrânlılar ve Adenliler'in bazı suallerine verdiği cevapları ihtiva eden risâleleri zikredilebilir.²

2.2.1.3.2. Öğrencileri

Takıyyüddin, telif faaliyetlerini sürdürürken öğrenci yetiştirmeye de büyük önem verirdi. O âdeta kendisini, ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmıştı. Mekke'den birçok öğrencisi olduğu gibi diğer İslâm beldelerinden de çok sayıda ilim meraklısı ondan ders almaya gelirdi.³

Öğrencileri arasında başta ilmî mirasını devam ettiren oğlu Necmeddin b. Fehd ve yine torunlarından Necmeddin'in oğlu İzzeddin b. Fehd'i zikretmek yerinde olacaktır.⁴

Öğrencileri arasında ön plana çıkan ve burada özellikle zikredilmesi gereken bazı isimler şunlardır:

¹ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391; *Sehâvî, ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282.

² Ebû't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî el-Fâsî, *el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/202-205.

³ *Sehâvî, ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/283.

⁴ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/754; Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 147.

Şemseddin Sehâvî: Adı Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr'dir. Lakabı Şemsüddîn, Künyesi Ebü'l-Hayr ve Ebû Abdullah, Nisbesi es-Sehâvî veya Kâhîrî'dir. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* isimli biyografik eserinde kendi hayatını detaylı bir şekilde anlatmıştır. 831/1428 yılında Kahire'de doğan Sehâvî dört yaşına geldiğinde, babası evlerini meşhur muhaddis ve tarihçi İbn Hacer'e yakın bir mahalleye taşımıştır. Sehâvî çocukluğundan itibaren hocası İbn Hacer'in rahle-i tedrisinde bulunmuştur. İbn Hacer Sehâvî'nin ilmî hayatına yön veren en önemli şahsiyettir denebilir.¹

Daha küçük yaşta Kur'ân'ı ezberledi. Ezberlediği İmam Malik ile Irâkî'nin *Elfiye*'leri ile diğer kitapları, hocası İbn Hacer'e arz ederdi.² Kısa sürede fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili, kıraat, ferâiz, hesap, mîkât ve tefsîr gibi alanlarda ilerledi.³

Kahire ve çevresindeki hadis hâfızlarından istifade eden Sehâvî, yürüyerek ziyaret ettiği Halep, Dımaşk, Kudüs, el-Halil, Nablus, Remle, Hama, Humus, Trablus ve Baalbek'te yüz civarında kişiden hadis dinlemiştir.⁴

Sehâvî; İbn Hacer el-Askalânî'nin yanı sıra Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1453), Abdüsselâm el-Bağdâdî, İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463), Sâlih b. Ömer el-Bulkînî, İzzeddin el-Askalânî, Bisâtî (ö. 842/1439), Necmeddin b. Kâdî Aclûn (ö. 876/1472), Takıyyüddin b. Kâdî Şühbe, Celâleddin el-Mahallî (ö.864/1459), Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1467), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), Kâfiyeci (ö. 879/1474), Kemâleddin b. Hümâm (ö. 861/1457) ve Ebü'l-Fazl b. Şihne (ö. 890/1485) gibi yaşadığı çağın önde gelen şahsiyetlerinden ders okumuştur.⁵

Sehâvî dört yüzden fazla hocadan ders almıştır.⁶ Hocası İbn Hacer'in vefatından sonra anne ve babasıyla gittiği Mekke'de; Takıyyüddin b. Fehd, Ebü'l-Feth b. Merâğî ve Burhâneddin Zemzemî gibi âlimlerle görüşerek onlardan ders almıştır.

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/2.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3/8.

³ Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 18; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/23.

⁴ Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 19.

⁵ Cengiz Tomar, "Sehâvî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 313.

⁶ Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 18.

Akabinde gittiği Medine’de bir süre orada kaldıktan sonra Kahire’ye dönmüş ve ilmî faaliyetlerine orada devam etmiştir.¹

870/1466 yılında hac farızası için ailesiyle beraber ikinci defa gittiği Mekke’de Mescid-i Harâm’da hadis imla etmiş ve ders okutmuştur. Daha sonra arkadaşı Necmeddin b. Fehd’le beraber Abdullah b. Abbâs’ın (r.a.) (ö. 68/687) kabrini ziyaret etmek üzere Tâif’e gitmiş ve orada da hadis dersleri vermeye devam etmiştir.²

Kendisine yapılan kadılık tekliflerini kabul etmeyerek devlet işlerinden uzak durmuştur. Kahire’de sürdürdüğü ilmî faaliyetlerinde daha çok evinde ve mescitlerde ders vermeyi ve öğrenci yetiştirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Fâziliyye, Dârü’l-hadîsi’l-Kâmilîyye, Zâhiriyye, Berkûkîyye ve Sargatmîşîyye gibi medreselerde hadis okutmuş ve imlâ meclisleri düzenlemiştir.

Talebeleri arasında; Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, Hasan et-Tûlûnî, Huncî, İbn Abdüsselâm el-Menûfî, İzzeddin b. Fehd, Cârullah b. Fehd, İbn Kâsım el-Ğazzî, İbnü’l-Kerekî, Seriyüddin b. Şihne, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî ve Muhammed b. Ebü’l-Feth sayılabilir.³

Tavizsiz ve sert bir karaktere sahip olan Sehâvî, hocası İbn Hacer dışında çağdaşlarının pek çoğunu eleştirmiştir. Bundan dolayı özellikle Süyûtî ile aralarında husumet meydana gelmiş ve birbirlerini ağır bir dille tenkit etmişlerdir. Öyle ki Süyûtî; *Nazmü’l-’ikyân* isimli eserinde hayatına çok kısa yer verdiği Sehâvî’yi; insanları ağır şekilde eleştirme, yalan söyleme ve tarih bilmemekle itham etmiştir.⁴ Ayrıca Süyûtî, Sehâvî’nin *ed-Dav’ü’l-lâmi* adlı eserine, *el-Kâvî ‘alâ târihi’s-Sehâvî* ismiyle bir tenkit yazmıştır.⁵

Sehâvî, hac ibadeti veya ilmî gayelerle gittiği Mekke’de Takıyyüddin’le sık sık bir araya gelerek ondan istifade etmiştir. Kendisi bu konuda; “onunla tanışanlardan biri olduğunu ve Mekke’de kaldığı ilk seferinde Mekke ve çevresindeki birçok

¹ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 8/8; Ayderûs, *Nûru’s-sâfir*, 19; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/23.

² Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 8/14.

³ Tomar, “Sehâvî, Şemseddin”, 314.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 4/65-70; Süyûtî, *Nazmü’l-’ikyân*, 152-153; Tomar, “Sehâvî, Şemseddin”, 314.

⁵ Tomar, “Sehâvî, Şemseddin”, 314.

mekânda ondan ders aldığını, onun yazdığı biyografik eserde kendisini övdüğünü, Mekke'ye ikinci gelişinde de hocası vefat edinceye kadar ondan ders almaya devam ettiğini" ifade eder.¹

Sehâvî, (28 Şaban 932/1 Mayıs 1497) tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Cenazesi İmam Mâlik şehitliğinin yanına defnedilmiştir.²

Dönemin en velûd âlimlerinden olan Sehâvî, 200'ün üzerinde kitap yazmış ancak pek çoğu elimize ulaşmamıştır.³

İlmin muhtelif dallarında eserleri olan Sehâvî'nin, hadis ve tarihle ilgili kitapları oldukça önemlidir. Tarih alanında yazdığı eserlerden bazıları şunlardır:

el-İ'ân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh:⁴ Eserin isminden de anlaşılacağı üzere müellif; tarihi bir ilim olarak görmeyenlere karşı Kur'ân, Sünnet ve diğer kaynaklara dayanarak tarihin müstakil bir ilim olduğunu ispata gayret eder ve İslâmî ilimler açısından tarih ve tarihçiliğin önemini ortaya koymaya çalışır.⁵ Dolayısıyla kitap bir tarih savunması niteliğindedir. Sehâvî; tarihin tanımını yaptıktan sonra tarihin konusunu, amacını ve faydalarını anlatarak kitabına başlamaktadır. O tarihe bir hadisçi yöntemiyle yaklaşmış ve tarihi daha çok haberlerin doğruluğu açısından değerlendirmiştir. Yaptığı yorumlarda yer yer eleştirel modern tarih metoduna uygun tespitlerde bulunmuştur. Ayrıca önceki tarihçilerin mukaddime kısımlarında yer alan kıymetli bilgilere eserinde yer vermesi oldukça değerlidir.⁶

ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi:⁷ (801-896/1398-1491) yıllarında vefat eden meşhur şahsiyetlerin hayat hikâyelerini içeren eserine kendi hayatını da eklemiştir. Eserin son cildi kadınlara ayrılmıştır.⁸

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 9/283; Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 19.

² Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 18; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* 10/25.

³ Tomar, "Sehâvî, Şemseddin", 314.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 8/17.

⁵ Arslan, *Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Es-Sehâvî'nin (902/1496) Hayatı*, 12.

⁶ Tomar, "Sehâvî, Şemseddin", 314.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 8/17.

⁸ Tomar, "Sehâvî, Şemseddin", 314.

et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-Sülûk: Makrîzî'nin *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*'üne yazdığı zeyildir. Bu eserinde (845/1441)'den yaşadığı döneme kadar olan olayları ve önemli şahsiyetlerin biyografilerini yazmıştır.¹

et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe: Semhûdî'nin *Vefâü'l-vefâ*'sından daha kapsamlı bir eserdir.² H. 1. yüzyıldan itibaren Medine ile ilgisi olan şahsiyetlerin hayat hikâyelerini kapsayan kitap, “ç” harfine kadar yazılmıştır.³

Buğyetü'l-ulemâ' ve'r-ruvât (ez-Zeyl 'alâ ref'i'l-isr): İbn Hacer Askalânî'nin *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır* isimli eserine yazılan bir zeyildir.⁴

Şemseddin b. Tolun: Şam tarihçisi olarak bilinen İbn Tolun, Takıyyüddin'den ders alan önemli şahsiyetlerdendir.⁵ *Erbe'inü'l-erbe'in* isimli eserinde onu, ders aldığı kırk hocasından biri olarak zikretmiştir.⁶ İzzeddin b. Fehd'in talebeleri bahsinde hayatı anlatılacaktır. 953/1546 yılında Mekke'de vefat etti.

Şems el-Cevcerî: 821/1418 yılında Cevcer'de dünyaya geldi. Adı, Muhammed b. Abdü'lmun'im b. Muhammed b. Muhammed b. Abdü'lmun'im b. Ebi't-Tâhir İsmail'dir. Künyesi Ebû Abdillâh, lakapları eş-Şems ve Nebîhiddîn'dir. el-Cevcerî, el-Kâhirî ve eş-Şâfiî nisbeleriyle bilinmektedir.⁷

Cevcerî, Arap dili, fıkıh, fıkıh usulü, arûz, mantık, tefsir ve hadis alanlarında iyi eğitim almıştır. İlk derslerini Mâlikî dedesinden almıştır. Bu onun ilimle meşgul bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.⁸ Bir süre kadı naibi olarak görev yapmıştır. Çok geçmeden kendi rızasıyla bu görevden ayrılmış ve geçimini çarşıda ticaret yaparak sürdürmüştür. Sehâvî, bu davranışının takdirle karşılandığını nakleder.⁹ Ayrıca Sehâvî, Cevcerî'nin hac farızası için çok defa gittiği Mekke'de, Takıyyüddin

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/17.

² Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/194.

³ Tomar, “Sehâvî, Şemseddin”, 315.

⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/194.

⁵ Sakkâr, “İbn Fehd Takıyyüddin”, 19/489.

⁶ Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd Takıyyüddin, *Lahzü'l-elhâz bi zeyli tabakâti'l-huffâz (Zü'yülü tezkireti'l-huffâz)*, thk. Hüsameddin el-Kudsi (Dimaşk: Matbaatü't-Tevfîk, 1928), 5. Muhakkikin önsözü.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/123.

⁸ Zahir Aslan - Rıfat Resul Sevinç, “Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Umîmî'l-Kurâ Adlı Eseri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 537.

⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/124.

b. Fehd ile görüşüğünü söylemektedir. Ancak derslerin içeriğine ilişkin ayrıntı vermemektedir.¹

Cevcerî, (12 Recep 889/5 Ağustos 1484) tarihinde Kâhire'nin eski Zâhiriyye bölgesinde aniden vefat edinceye kadar tedris ve telif faaliyetlerine devam etmiştir. Cenaze namazı Ezher Camii'nde kılındıktan sonra eş-Şâbbu't-Tâib zaviyesine defnedilmiştir.² Cevcerî'nin kaynaklarda geçen *Tercemetü İmâm Şâfir*³ adında biyografik bir eseri bulunmaktadır.

2.2.1.4. Eserleri

2.2.1.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri

Takıyyüddin'in tarihin farklı alanlarında yazdığı yirmiden fazla eseri bulunmaktadır. Fakat tekrara düşmemek için bu türden eserlerine burada değinilmeyecektir. Ancak çalışmamızın "İbn Fehd Ailesinde Tarih Anlayışı" bölümünde müellifin tarih ilmine dair eserlerinden detaylı olarak bahsedilecektir.

2.2.1.4.2. Diğer Eserleri

Tuhfetü'l-vâlid ve buğyetü'r-râ'id: Müellif bu kitabında Cemâleddin b. Ali ez-Zemzemî ve bazı diğer âlimlerin rivayetlerini tahrîç etmiştir.⁴ Necmeddin b. Fehd'in hattıyla istinsah edilen eserin bir nüshası, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî'de kayıtlıdır (Mecmua, No: 441).⁵

el-Budûrû'z-zevâhir mimma li'l-muhtâr ve 'ütretühû mine'l-mefâhir, Mekke Şerifi Ebü'l-Kâsım b. Hasan b. Aclân için kaleme alınan eser, Hz. Peygamber'in mucizelerine ve Ehl-i beyt'in faziletine dair âli isnadla, kırk yedi sahâbîden gelen altmış yedi hadisi ihtiva etmektedir. Müellifin kendi hattıyla (Safer 849/Mayıs

---

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/125.

² Şevkânî, *el-Bedrî't-tâli*, 2/201; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/126.

³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/251.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/88.

⁵ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 139.

1445)'da yazdığı eserin asıl nüshası, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî'de bulunmaktadır (No: 441).¹

ed-Dürerü's-seniyye ve'l-cevâhirü'l-behiyye mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye ve'l-ahbâri'l-mervîyye: Devlet adamlarını imar faaliyetlerine yönelmeye ve özellikle ordu nâzırı Ebü'l-Mehâsin Yûsuf'u Mina'daki Hayf Mescidi'ni tamir ettirmeye teşvik amacıyla yazılmıştır. (4 Rebûlâhir 855/6 Mayıs 1451) tarihinde bitirilen, mescitlerle medreseleri inşa veya tamir ettirmenin faziletine dair hadislerden meydana gelen ve iki cüz olduğu bilinen eserin birinci cüzü, Paris Bibliothèque Nationale'de kayıtlıdır (No: 721).²

ed-Dürerü'l-'avâlî ve'l-cevâhirü'l-ğavâlî: Rivayet ettiği hadislerden müteşekkil kırk hadis, kırk hikaye ve kırk şiir içeren bu eseri; Şerîf Ali b. Hasan b. Aclân için kaleme almıştır.³

ed-Dürerü'l-fâ'ika ve'l-ahbârü'r-râ'ife: Kitap Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i öven ve Kureys'in faziletlerini anlatan rivayet, hikaye ve şiirleri ihtiva etmektedir. Eseri Berekât b. Hasan b. Aclân için tahrîç etmiştir.⁴

'Umdetü'l-müntehil ve bulğatü'l-mürtehil:⁵ Kitapta kırk kitaptan alınan kırk hadis vardır. ⁶ Hadisler hadis kitaplarından ve dört mezhebe ait eserlerden alınmıştır. Eserdeki kırk hadisi nakleden sahâbî ve diğer râvilerin sayısı da kırktır. Kitapta âlî hadisler ve 'uşâriyyât⁷ ile hikâyelere ve daha sonra şiirlere yer verilmiştir. Eserin yazma nüshaları Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye (Mecâmî', No: 175) ve Dublin'deki Chester Beatty Library'de (No: 3470) kayıtlıdır.⁸

¹ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 139.

² Muhammed Habîb Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 140. Mevcut nüsha h. 855'de müellif hattıyla altın varaklı olarak yazılmış, h. 856'da oğlu Necmeddin, kitabı kendisine okumuştur.

³ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 141.

⁴ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 142.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Süleyman El-Mekkî er-Rûdânî, *Sılatül-halef bi-mevsûlis-selef*, thk. Muhammed Hacci (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 77.

⁶ Rûdânî, *Sılatül-halef*, 77.

⁷ Resûl-i Ekrem ile son râvi arasında on râvi ile rivayet edilen hadislere denir. Küçük, "İsnad", 23/23/154-159.

⁸ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 143.

Behcetü'd-dimâse bimâ verede fî fazli'l-mesâcidi'ss-selâse:¹ Kaynaklarda ismi geçen ancak araştırmacılarca henüz bulunamamış eserlerdendir.²

el-Mesâbîhu'l-müşrikatü'z-zâhire min mu'cizâti'l-Mustafâ ve menâkibi 'itrehi'ttâhire: Müellif, peygamberimizin mucizelerini ve ehli beytin menkıbelerini ihtiva eden kırk sahâbîden rivayet edilen kırk hadisi içeren bu eseri, Şerîf Ali b. Hasan b. Aclân için yazmıştır.³

Müellifin kaynaklarda geçen diğer bazı eserleri şunlardır: *el-Cennetü biez-kâri'l-kitâbi ve's-sünne*,⁴ *İktitâfü'n-nûr bimâ verede fî'n-nûr*,⁵ *Takrîbü'l-ba'îd mimâ verede fî yevmi'l-îd*,⁶ *Vesîletü'n-nâsik fî'l-menâsik*,⁷

2.2.2. Necmeddin İbn Fehd (ö. 885/1480)

2.2.2.1. Hayatı Yetişmesi ve İlmî Seyahatleri

Adı, Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Fehd'dir. Kendisine Muhammed ismi verilmiştir. Ancak Ömer adıyla meşhur olmuştur.⁸ Ebü'l-Kâsım⁹ veya ailenin önceki fertleri gibi İbn Fehd künyelerini kullanmıştır.¹⁰ Lakabı Necmüddin'dir.¹¹ Bazı kaynaklarda Sirâcüddin lakabı da kullanılmaktadır.¹² Ailesi aslen Mekke'li olduğu ve kendisi Mekke'de doğduğundan dolayı Mekke, soyu Hz. Ali'ye dayandığından dolayı Hâşimî,

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/260.

² Ali Şerefi, *Encyclopaedia of Makkah Al-Mukarramah and Al-Madînah Al-Munawwarah* (London: Al-Furqân Islamic Heritage Foundation, 2011), 5/468.

³ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 144-145.

⁴ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282; Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*, 1/111.

⁶ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391.

⁷ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/126; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 7/318.

⁹ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şü'yüh*, 191; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/793; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/126.

¹⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/126; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/512.

¹¹ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 3/1131.

¹² Cemâlüddin Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Ahmed Dehhân (Heyetü'l Mısıriyyetü'l 'Âmmetü li'l Kitâbetü, ts.), 7/253,322,251.

Kureyş kabilesinden olduğu için Kureyşî ve İmam Şâfiî'nin mezhebine mensup olduğundan Şâfiî nisbesiyle anılmaktadır.¹

Necmeddin, h. 812 yılında Cemâziyelevvel ayının sonunda bir cuma gecesini Mekke'de dünyaya geldi.² Yazmış olduğu *Mu'cemü's-şü'yûh* isimli eserinde, 188. ve *Dürrü'l-kemîn*'de 1124. sırada kendi hayatına yer vermiştir. Bu eserlerinde, yaptığı ilim yolculuklarını ve uğradığı şehirlerde ders aldığı hocaları ile okuduğu kitapları detaylı olarak anlatmıştır. Ancak bu kitaplarda ilmi yönü dışında hayatının başka safhalarına dair çok fazla ayrıntı vermemiştir.³

Memlükler döneminde, ilmî faaliyetlerin rağbet gördüğü bilinmektedir. Memlük sultanları ve yöneticileri; ilim adamlarını koruyup desteklemiş ve faaliyetleri için, uygun şartlar oluşturmuşlardır. Böyle bir ortamda büyüyen Necmeddin, ilim ehli bir aileye mensup olmanın sağladığı imkânlarla; daha küçük yaşlardan itibaren, ilim meclislerine babasıyla beraber katılmış ve iyi bir eğitim almıştır. İlk derslerini aldığı babası, ona temel eserleri ve birçok kitabı bizzat okutarak, yetişmesinde rol sahibi olmuştur.⁴

Mekke'deki bütün ulemâ çocukları gibi önce Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Akabinde babasının kendisi için telif ettiği hadis kitabını ezberledi. Daha sonra Ahmet b. Hanbel'in fıkıh ekolüne girdi ve o mezhepten Hirakî'nin (ö. 334/946) meşhur fikhî eseri *Muhtasar'ı* "Ferâiz" bölümüne kadar ezberledi. Ancak babasının yönlendirmesiyle Şâfiî fikhına yöneldi ve Şâfiî mezhebini benimsedi. Bir yandan da nahiv kitaplarını okumaya başladı. Meşhur Şafii âlimi Nevevî'ye (ö. 676/1277) ait fıkıh kitabı *Minhâcû't-tâlibîn*'in ilk yarısını, İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sinin üçte birini ve el-İrâkî'nin *Elfiyye*'sinin yarısını ezberledi. Yaşı henüz küçük olmasına rağmen babası onu Mekke'deki hadis âlimlerinin ve oraya misafir olarak gelen ilim ehlinin yanına götürür ve onlardan ders aldırırdı. Bu süreçte Necmeddin önemli âlimlerden ders aldı.⁵

İlim talebeleri asırlardan beridir dönemin zorlu seyahat koşullarına rağmen yaşadıkları yerleri terk ederek; İslâm coğrafyasının önemli ilim merkezlerine veya

¹ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 191; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/126; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 7/318; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/512.

² Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 191; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/512.

³ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 191-194; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1131-1148.

⁴ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 147.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/126; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/512.

tanınmış bir âlimin yaşadığı beldeye, “rihle” denilen ilim yolculukları yaparlardı. Necmeddin de bu geleneğe uyarak, babası ve ilk öğretmeni Takıyyüddin’le beraber, bu amaçla zaman zaman Mekke’den ayrılmıştır. Çıktığı bu seyahatlerde ziyaret ettiği şehirlerde ders okuduğu ulemâdan icâzet almıştır.

Mekke’de bir süre ilim tahsil ettikten sonra 23 yaşındayken h. 835 yılı hac mevsiminde, Mısır’a giden bir kervanla Memlûklerin başkenti ve önemli bir ilim merkezi olan Kahire’ye gitti. Yolculuğu esnasında uğradığı Medine’de kaldığı üç günlük süre zarfında, ilmî bir faaliyeti olmadı. Kahire’ye, Muharrem ayının 24’ünde ulaştı. Orada Vâsitî ve Bedr Hüseyin el-Bûsirî ile diğer bazı âlimlerden ders aldı. Yine Kahire’de bir araya geldiği ve yanından uzun süre ayrılmadığı İbn Hacer Askalânî’den (ö. 852/1449) birçok dersler aldı.¹

Ramazan ayında, Kahire’den ayrılarak Şam bölgesine gitti. Gazze’de Şems Memluk el-Eyyâsî’den, el-Halil’de Şems et-Tedmurî’den, Kudüs’te Zeyn el-Kabbâbî’den, Remle’de İbn Reslân’dan, Şam’da Âişe bint İbn Şerayhî’den ders aldı. Ayrıca kendisinden çok şey öğrendiği Hâfız b. Nâsirüddin (ö. 842/1438) ile birlikte Halep’e doğru yola çıktı. Yolculuğu esnasında Ba‘lebek’te Âlâ b. Berdes’ten, Trablus’ta Şems Muhammed b. Ömer en-Nînî el-Fâmî’den, Halep’te Sıbt İbnü’l-Acemî künyesiyle meşhur Hâfız Burhânüddin İbrâhim b. Muhammed b. Halil el-Halebî’den (ö. 841/1438) ve Hama’da Takıyyüddin b. Hacce’den ders aldı. İbn Nâsirüddin’den ayrıldıktan sonra Kahire’ye dönerken yine Kudüs ve el-Halil’e uğradı. Daha sonra Şam bölgesine geçti ve Dimaşk’ta İbn Hacer’le buluştu.²

Şamdan Halep’e doğru giderken yolculuğu sırasında Kârre, Humus ve Hama’da ders halkalarına katıldı. Halep’ten geri dönerken Hama, Humus, Trablus, Ba‘lebek ve Gazze’de ilim tahsiline devam etti. Daha sonra Kahire’den İskenderiye’ye hareket etti. Yol boyunca Aşmûm er-Rummân, Dimyat Limanı, Mansûre, Semennûd,³ Mahalle el-Kübrâ, Düsûk,⁴ Fuvva⁵ ve Damenhûr el-Vahş gibi şehirlerde dersler aldı.

¹ Çağdaşlarını sıkça ağır eleştirilere tâbi tutan Sehâvî, aynı zamanda hocası olan İbn Hacer’e; büyük saygı duymakta ve onun için “Şeyhimiz” tabirini kullanmaktadır. Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 6/127.

² Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 6/127.

³ Semennûd: Mısır’da, Dimyat tarafında Nil kıyısında kadim bir şehirdir. Hamevî, *Mu‘cemü’l Büldân*, 3/254.

⁴ Düsûk: Mısır’da Fuvva yakınlarında Nil kıyısında bir şehirdir. Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Sehâvî, *Büldâniyyât* (Riyad: Dâru’l Atâ, 2001), 188.

⁵ Fuvva: Mısır’da Nil kıyısında Düsûk yakınlarında çevresi bahçelerle çevrili çarşı, hamam ve camileriyle meşhur güzel bir şehirdir. Sehâvî, *Büldâniyyât*, 235.

Ancak yol arkadaşı Bikâî ile yaşadığı sıkıntılardan dolayı İskenderiye'ye giremedi. Daha sonra h. 838 yılında hac kafilesıyla birlikte memleketine döndü.¹ Üç yıl süren bu yolculuğu esnasında dolaştığı beldelerde görüştüğü âlimlerden çok şey öğrendi ve ilmini geliştirdi.

Mekke'de bir süre kaldıktan sonra tekrar Kahire'ye doğru yola çıktı. H. 850 yılının Cemâziyelâhir ayının sonunda Kahire'ye ulaştı. Orada İbn Hacer'in hadis meclislerine katıldı ve diğer bazı âlimlerden ders aldı. Bütün bu faaliyetleri esnasında Sehâvî de ona eşlik etmiştir. Daha sonra hac kafilesıyla birlikte memleketine döndü ve yolculuğu sırasında Akabetü'l Eyle'de² Kemâl b. el-Bârizî ve Asîl el-Hadrî'den ders aldı.³

İbn Hacer, h. 850 yılında ilmî bazı meselelerin tahsili için yanında kalmasını teklif etti, fakat o kabul etmedi. İbn Hacer kendisini çok sever ve ona ilgi gösterirdi. Sehâvî bu hususu, *Cevâhir (Muhtasarü'l-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer)* adlı eserinde nakletmiştir.⁴

Necmeddin, Hicaz, Mısır ve Şam bölgelerine gerçekleştirdiği seyahatler esnasında; aralarında İbn Hacer, Sehâvî ve Sıbt İbnü'l-Acemî gibi büyük âlimlerin de bulunduğu, devrin önemli simalarıyla bir araya gelmiştir. Onun, bu yolculukları esnasındaki ilmî faaliyetleri ve edindiği tecrübeler, zamanının büyük âlimlerinden biri olarak yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Necmeddin H. 885 yılının Ramazan ayının yedisinde cuma günü öğle vaktinde vefat etti. Sehâvî, son günlerini ve vefatını şöyle anlatmaktadır; “O yolundan hiç sapmadı, ancak biraz zayıflamıştı ve gözleri de az görüyordu. İkinci namazından sonra cenaze namazı kılındı ve aile kabristanına defnedildi. Kâdî (Burhânüddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed b. Zahîre (ö. 891/1486) ve tüm sevenleri onun kaybına üzüldü. Ondan sonra o toplumda onun gibisi gelmedi. Onu; Sirâc Ma'mer el-Mâlikî ve diğerleri, mersiyeyle andı. Allah ona ve bize rahmet eylesin ve bize ve ona daha

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

² Akabetü'l Eyle: Kızıldeniz'in doğu kıyısında bir liman şehridir. Hacı kafilelerinin gidiş ve dönüş güzergâhlarında uğrayıp dinlendikleri ve alışveriş yaptıkları bir beldedir. Şimdilerde Ürdün devletinin denize açılan tek kapısıdır ve Akabe olarak bilinmektedir. Sehâvî, *Büldâniyyât*, 228.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/129.

iyisini nasip etsin."¹ Oğlu İzzeddin ise vefatından önce, yaklaşık 20 gün süren bir hastalık geçirdiğini ancak zihnî melekelerini kaybetmediğini ifade etmektedir.²

2.2.2.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri

Çağdaşı ve arkadaşı Sehâvî, (ö. 902/1497) *Davû'l-lâmi* adlı eserinde; Necmeddin'in babası Takıyyüddin'in, Necm tarafından istinsah edilmiş Makrîzî'nin *Ukûd* isimli eserinden -ki bu kitapta Takıyyüddin de anılmıştır- bir nüsha aldığını ve bu eseri zevkle okuduğunu söylemektedir. Ayrıca baba oğulun Hicaz'ın büyük hadisçileri olduğunu ve Necm'in bu ilimde büyük bir yere geleceğini umduğunu çünkü onun çok zeki biri olduğunu; ilimleri toplama, dinleme ve okuma hususunda düşkün olduğunu ifade etmiştir. Sehâvî'nin bu övgüleri, onun daha gençliğinde parlak bir ilim talebesi olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.³

Sehâvî, Bikâî'nin Necmeddin ile İskenderiye kapılarında yaşadığı sıkıntıları anlatırken: “Ben ise ondan çok faydalandım ve h. 850 yılında ondan çok şey öğrendim. Hatta Tâif ve Mekke'de onunla ilmî müzakerelerde bulundum. Aynı şekilde Mekke'den ve oraya gelenlerden birçok kişi de ondan ders almış ve hadis dinlemiştir.”⁴ demektedir.

Hanbelî mezhebinin önde gelen imamlarından Takî Ebû Bekir b. Zeyd el-Cerrâ'î ed-Dımaşkî (ö. 883/1478), Mekke'de beraber oldukları dönemde ona İmam Ahmed'in *Müsned*'ini okumuş ve *Müsned*'in okunmasını tamamladığı gün, müsnedle ilgili içinde Necmeddin'i de övdüğü bir kaside yazmıştır.⁵

Çıktığı ilim yolculuğunda Şam'dan Halep'e giderken kendisine yoldaşlık eden İbn Nâsirüddin, onun hakkında şunları söylemiştir: “Saygın, şerefli, soylu, bilgili, faziletli, yetkin bir âlim ve muhaddis bir seyyahtır. Ulemâ neslinin parlayan yıldızıdır. Benî Haşim'in gururu, Ali neslinin tacıdır. Dinin yıldızı, Hâşimî ve Alevî muhaddislerinin ışığıdır.”⁶

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/126; Necmeddin b. Fehd, *İthâfû'l-verâ*, 14-15. Muhakkikin mukaddimesi.

² İzzeddin b. Fehd, *Bulûgu'l-kurâ*, 1/83-84; Necmeddin b. Fehd, *İthâfû'l-verâ*, 15. Muhakkikin mukaddimesi.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/283.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/130.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/130.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, ts., 6/127.

Sehâvî, İbn Hacer'in *el-İsâbe* kitabında şöyle söylediğini nakleder: “Ömer b. Muhammed el-Hâşimî'nin el yazısıyla bulduğum kitaptan bazı bilgiler aldım ve kaydettim.”¹ Sehâvî bu övgü onlar için yeterlidir demektir. Yine başka bir defa onun, Ehl-i Beyti Nebevî'den şerefli ve büyük bir hadisçi olduğunu ifade etmiştir.²

Sehâvî başka bir yerde şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Onu pek çok kişi övdü. Aramızda ise anlatamayacağım kadar çok sevgi ve kardeşlik vardı. O benim bütün eserlerimi bulundurma ve okuma konusunda oldukça istekliydi. H. 383 yılı Rebûlevvel ayında bir arkadaşına yazdığı mektupta benimle ilgili şöyle dedi: 'Efendimiz, şeyhimiz, bereketimiz olan büyük âlim ve hâfıza selam olsun. Allah, bizi Harem-i Şerif'te yakında bir araya getirsın. Vallahi, onu görmeyi çok özledim. Allah biliyor ki hayatımın geri kalanında ona hizmet etmek isterdim ki ondan faydalanayım, ancak buna mani olan sebepler var.' Bir diğer mektubunda, ölümünden bir ay önce, h. 383 yılı Recep ayında, hamamda düşüp kolumdan yaralandığımı ve iyileştigimi duyunca şunları yazdı: 'Allah'a hamdolsun ki iyileştin. Allah seni Müslümanlara bağışlasın ve ömrünü uzun etsin. Vallahi, dünya üzerinde senin bir benzerin yok. Vallahi, her eserine baktığımda ve içindeki faydaları gördüğümde uzun ömür dilerim ve her mecliste senin övgülerini dillendirir ve gizlice senin için dua ederim. Allah bunu lütfuyla kabul etsin.' Onun bu minvalde mektupları çoktur.”³

ed-Dav'ü'l-lâmi' isimli meşhur eserinde Necmeddin Ömer'i anlatırken Sehâvî, şu ifadelerle anlatmaktadır: “Tüm bu eserleri doğru bir üslupla ve samimiyetle, büyük bir mertlik, yüksek azim, minnetten uzak bir yaklaşımla yazmıştır. Necmeddin; iffet, asalet, dünya ehlinin zaaflarından uzak olma, yöneticilerle ve benzerleriyle rekabetten uzak olma, tevazu ve cömertlik içerisinde olma gibi güzel huylara sahiptir. Kendini ve sahip olduğu ilmi, insanlara adayarak yabancılara ve hac için gelenlere en güzel şekilde ikramlarda bulunmuştur. Ancak yaptığı iyilikler, onu insanların eziyetinden kurtarmaya yetmemiştir. Buna rağmen onları bağışlamış ve onlar için af

¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/442; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/129.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/129.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/131.

dilemiştir. Eğer bu tür insanlardan uzak durabilse ve kendini sadece ilme adayabilse kendisine ve çevresine daha faydalı olabilirdi. Ancak tevazusu buna engel olmuştur.”¹ Oysa sert mizaçlı bir âlim olan Sehâvî çok değer verdiği hocası İbn Hacer dışında çağdaşı olan pek çok âlimi ve özellikle Süyûtî’yi ağır bir dille eleştirmiştir.² Dolayısıyla Sehâvî’nin Necm’e yönelik bu övgüleri; onun döneminin değerli ve sevilen ilim adamlarından biri olduğunu göstermesi açısından oldukça kıymetlidir.

Makrîzî (ö. 845/1442) yazdığı *Beyt'in Fazileti* isimli fasikülde ondan ve babasından bahsederken; onların Hicaz’ın üretken muhaddisleri olduklarını ve Ömer’in zekâsı, hadisleri toplama, dinleme ve okuma konusundaki gayreti sayesinde bu alanda büyük bir mertebeye ulaşmasını temenni ettiğini ifade etmektedir. İbn Ebî Uzeybe de (ö. 856/1452) *Mu‘cem*’inde; Hâfız Necmeddin için, o bölgenin kendisine müracaat edilen seçkin faziletli şahsiyetlerindendir demiştir. Kendisiyle uzun süre münasebeti olan Hâfız Burhân, Necm’i çok dinlediğini ve birçok eseri yazdığına şahit olduğunu ifade ettikten sonra onun okuma ve yazmasının oldukça iyi ve hızlı olduğunu ancak nahiv bilmediğini söylemektedir.³

İbn Hacer ona yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: “Sizinle buluşmayı ve yeni eserlerinize kavuşmayı çok arzuluyoruz. Ayrıca güzelliğini kaybetmiş ve artık muteber işlerden sayılmayan bu ilimle (hadis ilmi) meşguliyetinizden memnuniyet duyuyoruz.”⁴ İbn Hacer gibi büyük bir âlimin onun hakkındaki muhabbet ve memnuniyet dolu bu sözleri; Necmeddin’in ilmî seviyesinin ve karakterinin bir göstergesi olması açısından önemlidir.

Necmeddin, ortaya koyduğu ilmî eserlerin yanı sıra tevazusu, yardımseverliği ve dindarlığıyla da çağdaşlarının büyük çoğunluğunun takdirini toplamıştır. Ona duyulan bu sevgi, onların onunla olan münasebetlerine ve onun hakkındaki sözlerine de yansımıştır.

---

¹ Sehâvî, *ed-Dav‘ü’l-lâmi*, 6/129.

² Sehâvî, *ed-Dav‘ü’l-lâmi*, 4/66-70.

³ Sehâvî, *ed-Dav‘ü’l-lâmi*, 6/130.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav‘ü’l-lâmi*, 6/129.

2.2.2.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği

Necmeddin, ilk eğitimini tarihçi ve muhaddis olan babası Takıyyüddin'den almıştır. Küçük yaşlardan itibaren, babasıyla ders halkalarına katılmıştır. Hıfzını tamamladıktan sonra babasının kendisi için yazmış olduğu hadis kitabını ezberledi.¹ Hadis ilmine attığı bu adım aynı zamanda hadis eğitiminin de başlangıcı olmuştur. Babası onun eğitimiyle bizzat ilgilenmekle beraber Mescid-i Harâm'da çocukların eğitim aldığı Fakîh Yûsuf ed-Debbâğ kütüphanesinde Mûsa el-Münâvî'den de ona eğitim aldırılmıştır.² Babasının da desteğiyle aldığı bu temel eğitim, ileride olgunlaşacak ilmî karakteri üzerinde büyük role sahiptir.

Necmeddin ilk etapta Hanbelî mezhebini benimseyip onların fıkıh kitaplarını okumaya başladıysa da Şâfiî olan babasının teşvikiyle Şâfiî mezhebine intisap etmiştir. Bu aşamadan sonra Şâfiî fıkına dair eserler okumaya başlamıştır.

Necmeddin küçük yaşlarından itibaren nahiv dersleri almıştır.³ İbn Mâlik'in meşhur nahiv eseri *Elfiyye*'nin üçte ikisini ezberlemiş ve bu alanda diğer bazı kitaplar okumuştur. Fakat Hâfiz Burhân; Necmeddin'in iyi bir hadisçi olduğunu, ondan çokça istifade ettiğini, ayrıca okuma ve yazmada mahir ve oldukça hızlı olduğunu ancak nahiv bilmediğini söyleyerek onun dil bilgisi alanında yetersiz olduğunu iddia etmiştir.⁴ Ancak âlimlerin çağdaşları hakkındaki bu eleştirilerine ihtiyatlı yaklaşılmalıdır.

Necmeddin birçok ilim dalıyla meşgul olmuştur. Bunlar arasında; şiir ve edebiyatla ilgilenmiş, tıp ilmine de ilgi duymuştur. Onun şiir veya herhangi bir edebî eser yazdığına dair bir bulguya rastlamadık. Ancak eserlerinde çok defa şiirlere yer vermesinden; şiir ve edebiyata dair malumat sahibi olduğunu ve şiir okumayı sevdiğini anlıyoruz. Birçok âlimin eserlerinde dile getirdikleri bilgiler veya haberler için şiirlerden bölümler zikretmeleri, aslında şiirin kaynak olarak ve mevzunun anlaşılmasında yardımcı unsur olarak kullanıldığını göstermektedir. Zira Abdullah b. Abbâs'a (r.a.)⁵ nisbet edilen “Şiir Arapların divanıdır (arşividir).” sözü, şiirin bu

¹ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 191.

² Su'âd, *en-Necm b. Fehd Muerrihen*, 102.

³ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Muerrihen*, 192.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/130.

⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Ahmed Şâgîf Bâkistânî (Dâru'l-Âsime, ts.), 518.

boyutuna işaret etmektedir. Mekkeli şair Abdülkavî b. Muhammed (ö. 852/1448), şiirlerinin rivayeti için ona icâzet vermiştir. Necmeddin, onun şiirlerini bir divanda toplamıştır. Bununla beraber Abdülkavî'nin şiir anlayışına, içerik ve üslup açısından birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca yine bu alanda yazmış olduğu *Mu'cemü men ketebe 'anhü mine's-şü'erâ* adlı eseri, onun şiire olan ilgisini göstermektedir.¹

Necmeddin'in ilgilendiği ilim dallarından biri de tıptır. Bu alanda bazı araştırmalar yapmış ve kendisini yetiştirmiştir. Dimaşklı tabip Mûsâ el-Beldâvî'nin kitaplarından bazılarını, bizzat ondan okumuş ve ondan bu eserlerine dair icâzet almıştır. Ancak onun tıbbâ olan ilgisi nazarî düzeyde ve şahsi uygulamalarıyla ilgili olup bu bilgisini başkalarını tedavi amaçlı kullandığına dair herhangi bir malumat yoktur. Bu alanda yazılmış en önemli eserlerden İbn Ebî Usaybî'a'nın (ö. 668/1269) *Târîhi'l-etıbbâ'sı* için *Tertîbü esmâ'i terâcimi Târîhi'l-etıbbâ' li'bni Ebî Usaybi'a* adında bir eser kaleme almıştır.²

Nahiv ve fıkıhta temel eserleri tedris edip bu alanlarda yetişen Necmeddin, babasından ilk eğitimini aldığı hadis ilmine yönelmiştir. Huzur ve semâ aşamasından sonra Zeyn Abdurrahman ez-Zerendî ve Ebu'l-Fazl b. Zahîre'den müselsel hadislerle dair eserler ve “*Erbe'in*” okudu. Yine Cemâleddin b. Zahîre'den müselsel hadisleri ve İbn Salâh'ın *'Ulümü'l-hadîs'*ini okudu. Burada saymadığımız diğer birçok âlimden de çok sayıda hadis kitabı okudu. Âlî ve nâzil isnadları öğrenerek³ hadis bilgisini geliştirdi. Kendi adına müselsel⁴ hadisleri ve rivayetleri seçip düzenledi, isnatları titizlikle inceleyip hocalarının biyografilerini yazdı ve bu alanda uzmanlaştı.

Bu dönem, hadis ilmi açısından İbn Hacer ve Süyûtî gibi büyük muhaddislerin yetiştiği mümbit bir zaman dilimidir. Necmeddin, çıktığı rihlelerde uğradığı ilim merkezlerinde bu âlimlerden bazılarıyla bir araya gelmiş ve onlardan istifade etmiştir. Bu yolculukları esnasında h. 850 yılında bulunduğu Kahire'de, İbn Hacer'den çeşitli eserler okudu. Ondan çokça istifade etti ve onun takdirini kazandı. İbn Hacer'in *el-İsâbe*'de ondan alıntı yapması, hadiste ulaştığı mertebeyi göstermektedir.⁵

¹ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 218-220.

² Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 111,120.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

⁴ Müselsel: Râvilerin, Hz. Peygamber'in bir davranışını veya sözünü aynen devam ettirerek naklettikleri hadis anlamında terim. Bu tarzda hazırlanan kitaplara hadis literatüründe “Müselselât” denir. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 128.

⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/442; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128-129.

Hanbelî imamlarından Takî Ebû Bekir b. Zeyd, (ö. 883/1478) Mekke’de ona İmam Ahmed’in *Müsned*’ini okumuştur.¹ Ayrıca Mekkelilerden ve dışarıdan gelenlerden birçok kişi de ondan ders almış ve hadis dinlemiştir.²

İbn Nâsirüddin’in onu; dinin yıldızı, Hâşimî ve Alevî muhaddislerinin ışığı olarak övmesi³ onun hadisçiliğini ve ulemanın ona ilgisini ve güvenini göstermektedir.

Necmeddin iyi bir muhaddis olduğu gibi aynı zamanda uzman bir tarihçidir. Eğitiminin ilk yıllarından itibaren tarih okumaya ilgi duymuştur. Henüz küçük yaşlarda Ezrakî’nin *Ahbâru Mekke*’sini, çocukluğunda Fâsî’nin *Tahsîlü’l-merâm*’ını,⁴ okudu. Gençliğinde İbn Seyyidinnâs’ın *Sîretü’l-kübrâ* ve *Sîretü’s-suğrâ*’sını, Matarî’nin *Târîhu’l-Medîne*’sini, Merâğî’nin *Tahkîku’n-nusrâ*’sını, İbn Adîm’in (ö. 660/1262) *Buğyetü’t-taleb fî târîhi Haleb*’ini,⁵ Hatip el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*’ını⁶ ve Makrîzî’nin *Sülûk, Tehâsüm*⁷ ve diğer bazı eserlerini okudu.⁸ Ayrıca Mekke’de Zeyn Muhammed b. Ahmed et-Taberî’den *Sîretü İbn İshâk* ve başka eserler okumuştur.⁹

Necmeddin Mekke tarihiyle özellikle ilgilenmiş ve bu beldenin tarihine dair çok sayıda eser kaleme almıştır. *İthâfü’l-verâ bi-ahbâri Ümmi’l-kurâ, Dürri’l-kemîn bi-zeyli’l-İkdi’s-semîn fî târîhi beledi’l-emîn, Buğyetü’l-merâm bi-ahbâri vülâti’l-beledi’l-Harâm*; bu şehrin tarihine ve burada yaşamış önemli şahsiyetlerin hayatına dair yazmış olduğu eserlerden bazılarıdır.

O *İthâfü’l-verâ* ve diğer eserlerini kaleme alırken öncelikle müşahedelerinden edindiği bilgileri ve çevresindeki insanların ifadelerini referans almıştır. Ayrıca önceki eserlerden ve diğer yazılı kaynaklardan da istifade etmiştir. Çok defa gördüğü, duyduğu veya güvenilir kaynaklardan edindiği haberlere kitaplarında yer vermiş olması, güvenilirlik açısından eserlerini değerli kılmaktadır.

¹ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 6/130.

² Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 6/130.

³ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 6/127.

⁴ Bağdatlı, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 2/187.

⁵ Bağdatlı, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/787.

⁶ Bağdatlı, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/79.

⁷ Bağdatlı, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/127.

⁸ Su’âd, *en-Necm b. Fehd Müerrihen*, 186.

⁹ Necmeddin b. Fehd, *Mu’cemü’s-şüüh*, 192.

Ayrıca Necmeddin'in uzman olduğu alanlardan biri de biyografi yazımıdır. Bu türün tabakât, mu'cem, meşyeha ve fehrese alanlarında çok sayıda eseri vardır. Yazdığı genel biyografik eserlerin yanında kendisi, babası, Ebü'l-Feth (ö. 859/1455) ve Ebü'l-Ferec (ö. 880/1475), Merâğî kardeşler ve babaları, yeğenleri Muhibb el-Mutarri gibi birçok kişi ve bazı arkadaşları için mu'cemler ve fihristler yazdı. Hocalarının hayatlarını anlatan eserler de kaleme almıştır. Bu bağlamda Mekke'nin ilim ehli altı büyük ailesinin (Fehd, Taberî, Zahîre, Fâsî, Nüveyrî, Kastallânî) biyografilerini topladı ve her aileyi ayrı bir eserde ele aldı. Ancak bu eserlerinde, kısa süre yaşamış ya da ilme katkı sağlamayan kişiler hakkında gereksiz bilgilere yer vermesi eleştiri konusu olmuştur.¹

Necmeddin kendisini adeta Mekke tarihini yazmaya adanmıştır. Tarih alanında yazdığı kırktan fazla eserin kahir ekseriyeti, Mekke tarihi ve Mekke'de yaşayan önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerine dairdir.

Necmeddin, ilmî şahsiyetiyle İslâm âleminde müstesna bir yere sahiptir. Çevresiyle kurduğu iyi ilişkiler ve tevazu, onu hem kendisiyle eşit olanlardan hem de kendisinden daha aşağı konumda olanlardan ilim almaktan çekinmeyecek ilmî ve ahlaki bir olgunluğa ulaştırmıştır.

O, ailenin diğer fertleri gibi kitap istinsahı konusunda da oldukça mahirdir. Kendisine ve başkalarına ait pek çok eseri kendi hattıyla yazmaktan imtina etmemiştir. Netice olarak büyük bir tarihçi ve muhaddis olan Necmeddin,² hem muasırlarının hem sonraki nesillerin istifade edeceği muazzam bir birikim ortaya koymuştur.

2.2.2.3.1. Hocaları

Necmeddin; eseri *Mu'cemü's-şüyûh*'da ders aldığı hocalarını zikretmiştir. Bu kitapta; 447 erkek ve 67 kadın, toplam 514 kişinin ismi vardır.³ Su'âd bint İbrâhim, *en-Necm b. Fehd Mürrihen* isimli eserinde, Necmeddin'in ders aldığı ve akranlarından; öğrencilik yaptıklarının, 990 erkek ve 123 kadın olmak üzere, toplam 1113 kişi olduğunu⁴ ifade eder ki bu gerçekten muazzam bir rakamdır ve neredeyse

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

² Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 7/318.

³ Sakkâr, "İbn Fehd Necmeddin", 19/488.

⁴ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 107.

hayatının her anında ilme adanmışlığın bir göstergesidir. Hatta İbn Tolun, Necmeddin'in hocalarının sayısını, 2000 olarak zikreder.¹ Burada, Necmeddin'in görüştüğü ve ders aldığı hocalarından bazılarının sadece ismi zikredilecek, Necmeddin'in eğitiminde ve yetişmesinde önemli katkıları olan bazı hocalarının ise hayatlarına ilişkin kısa malumatlar verilecektir.

Necmeddin başta babası Takıyyüddin b. Fehd olmak üzere Medine'de Rukıyye bint Yahya b. Mezrû'dan; Şam'da 'Âişe bint Muhammed b. Abdülhâdî ve Abdülkâdir el-Ermevî'den (ö. 824/1420); Kudüs'te Burhan b. Ebî Mahmud ve kız kardeşi Fâtıma, Bedr Hasan b. Mûsâ'dan; el-Halil'de Ahmed b. Mûsâ el-Hebravî'den; Kahire'de İzz b. Cemâ'a (ö. 767/1366) ve Celâl el-Bulkînî'den (ö. 824/1421); Halep'te İzz el-Hâdırî'den; Humus'ta Şems Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sübkî'den; Ba'lebek'te Şems b. el-Yûnânî'den; Zebîd'de Muvaffak Ali b. Ahmed el-Hazrecî ve Ahmed b. Ali b. Şeddad'dan; Ta'iz'de Cemal b. el-Hayyât'tan ve diğer birçok şehirdeki âlimden icâzet aldı. Yine Zeyn Abdurrahman ez-Zerendî, Cemâl b. Zahîre, Şems b. el-Muhibb el-Makdisî ve İbn el-Cezerî (ö. 833/1429); Necmeddin'in ders aldığı hocalarındandır.²

Hocalarından Takıyyüddin Fâsî'nin, onun tarih ilmine yaklaşımında önemli bir etkisi vardır. Onun Mekke tarihine dair *'İkdi's-semîn fî târîhi beledi'l-emîn* isimli biyografik eserine, *Dürrü'l-kemîn bi-zeyli'l-'İkdi's-semîn fî târîhi beledi'l-emîn* adında dört ciltlik bir zeyil yazmıştır.³

Yukarıda zikrettiğimiz üzere; Necmeddin'in erkek hocalarının yanında, 67 gibi azımsanmayacak sayıda kadın hocasının da olması Memlûkler döneminde kadınların ilmi hayata katılımları ve eğitimin yaygınlığı açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Necmeddin b. Fehd'in; Memlûk coğrafyasının neredeyse tamamını kapsayan farklı şehirlerden kadın hocalarının olması, kadınların eğitim hayatındaki rolünün lokal olmadığını göstermektedir.⁴

¹ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Tolun, *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fî târîhi's-Sâlihiyye* (Dımaşk: Mektebetü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1949), 330.

² Sakkâr, "İbn Fehd Necmüddîn", 19/487-489.

³ İzgi, "Fâsî, Takıyyüddin", 12/213.

⁴ Saim Yılmaz - Mehmet Fatih Yalçın, "Memlûkler Döneminde Kadınların İlmî ve Sosyal Hayatı: Necmeddin İbn Fehd'in Hocaları Özelinde", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 455-476.

Hocaları arasında, Necmeddin'in yetişmesinde ve ilim anlayışının şekillenmesinde büyük etkileri olan Hâfız Burhân ve İbn Hacer'in hayatlarına kısaca değinmek yerinde olacaktır:

Hâfız Burhân: Adı Burhânüddin İbrâhim b. Muhammed b. Halil Ebü'l-Vefâ et-Trablusî el-Halebî'dir. Anne tarafından dedesi Ömer b. Muhammed İbnü'l-Acemî'ye nisbetle "Sibt İbnü'l-Acemî" diye anılır. En meşhur lakabı, Hâfizu Biladi's-Şam'dır. H. 753 yılında Halep'te dünyaya geldi. Hıfzını tamamladıktan sonra birçok âlimden hadis dersleri aldı ve kendini bu alanda yetiştirdi.¹

Halep'te Hâfız'dan birçok âlim ve hâfız ders aldı. Cami ve mescitlerde, halka *Sahih-i Buhari*'yi okudu. İlim tahsil ederken kendi okumaları ve ders verirken dinlemeleriyle beraber; *Sahih-i Buhari*'yi altmış, *Sahih-i Müslim*'i ise yaklaşık yirmi defa dinlemiştir. Dolayısıyla hâfız lakabını, gerçekten hak etmiştir. Kendisine defalarca teklif edilen Halep Şâfiî kadılığını, reddetmiş² ve kendini ilme adanmıştır.

Hâfız'ın siyaseten çalkantılı bir dönemde yaşaması büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuş ve o süreçte ilmî faaliyetleri sekteye uğramıştır. Hâfız Burhan, Bahrî Memlûklerin son devresi ile Burcî Memlûklerin ilk devresine denk gelen 753- 841/1352-1438 yılları arasındaki dönemde yaşamıştır. O, meydana gelen iç çekişmeler sebebiyle Bahrî Memlûklerin zayıfladığı döneme şahitlik etmiştir. Memlûkler Devleti'nin bu zafiyetini gören Timur (771-807/1370-1405) bu süreçte onlara saldırmış; Halep, Humus ve Dimaşk gibi şehirleri ele geçirerek yağmalatmıştır. Bu arada Hâfız Burhan da esir düşmüş ve tüm varlığı gasp edilmiş ve Halep Kalesi'ne sakladığı kitaplarının bir kısmını kaybetmiştir.³

Hâfız, Necmeddin b. Fehd'in yetişmesi sürecinde onu etkileyen hocalarından biridir. Necmeddin, h. 835 yılında Şam bölgesine çıktığı ilk seferinde, yol arkadaşı Hâfız b. Nâsırüddin'le beraber, Halep'te Hâfız Burhan'a uğramış ve ondan biraz ders okumuştur. Ancak yol arkadaşının acele etmesi sebebiyle ondan yeterince istifade edememiştir. İbn Nâsırüddin'den ayrıldıktan sonra Kahire'ye dönerken, tekrar uğradığı

¹ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüüh*, 47; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/138.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/142.

³ Abdurrahim Arslan, "Sibt İbnü'l-Acemî ve *Nûru'n-nibrâs* Adlı Siyer Şerhi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran 2021), 252; *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/141.

Hâfız Burhân'dan umduğu faydayı yine bulamamıştır. Ancak Şam'dan Halep'e doğru giderken yolculuğu sırasında uğradığı Halep'te, Burhân bu defa onu oğlunun Şerefiyye'deki evine yerleştirmiştir. Oldukça uzun süren Halep'teki bu ikameti esnasında ondan çok şey öğrenmiştir.¹

Hâfız Burhan birçok kitap telif etmiş ve bazı kitaplara haşiyeler yazmıştır. Bunlar arasında *Nûrû'n-nibrâs 'alâ Sîreti İbn Seyyidinnâs* adlı eseri oldukça önemlidir. İbn Seyyidinnâs'ın siyer alanındaki '*Uyûnü'l-eser fî fûnüni'l-megâzî ve's-şemâil ve's-siyer*' adlı eserine şerh olarak yazdığı bu kitabında, '*Uyûnü'l-eser*'de muğlak gördüğü yerleri açıklamış ve gerektiğinde eklemelerde bulunmuştur. Eserde geçen; siyer, tarih ve hadis alanındaki terimleri açıklamıştır. Ayrıca zaman zaman yaşadığı döneme dair gözlemlerini de aktarmayı ihmal etmemiştir. Muteber bir siyer şerhi olan *Nûrû'n-nibrâs* eksiksiz olarak günümüze ulaşmış ve 2014 yılında basılmıştır.²

Ayrıca *Kitâbü't-telkîh lifehmi kârii'l-hadîs*,³ *Şerhu'l-Buhârî*, *Şerhu's-şifâ li 'İyâz*⁴ gibi eserleri mevcuttur.

H. 841 Şevval ayında, Halep'te vefat etti. Câmîi Kebir'de kılınan cenaze namazından sonra, Cübeyle'deki aile mezarlığına defnedildi.⁵

İbn Hacer: Adı Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mahmûd b. Ahmedîl (ö. 852/1449)'dir. 23 Ramazan 773'te (1372) Mısır'da doğdu.⁶ Sehâvî ise 22 Şâban 773'de eski Mısır'da doğduğunu yazmaktadır.⁷ İsmi veya lakabı Hacer olan dedesine nisbetle İbn Hacer olarak şöhret olmuştur.⁸ Künyesi Ebü'l-Fazl'dır. Ailesi, aslen Askalânî olduğu için Askalânî, nesebinin dayandığı Kinâne kabilesinden dolayı da Kinânî nisbeleriyle tanınmıştır. Selâhaddin Eyyûbî; haçlı tehlikesi sebebiyle tedbiren Askalan'ı yıkınca, aile Mısır'a göç etmek zorunda kalmıştır.⁹

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/127-128.

² Arslan, "Sıbt İbnü'l-Acemî ve *Nûru'n-nibrâs* Adlı Siyer Şerhi", 249.

³ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh*, 49; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/141-142.

⁴ Süyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, 250.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh*, 50; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/145.

⁶ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh*, 70-71.

⁷ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 326; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 2/36.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 2/36.

⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-mü'esses*, ed. Yûsuf Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992), 3/196; Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-*

Necmeddin, h. 835 yılında Mısır'a ilk gidişinde Kahire'de bir araya geldiği ve uzun süre yanından ayrılmadığı İbn Hacer'den birçok ders aldı. Akabinde Kahire dönüşü, Dimaşk'ta karşılaştığı İbn Hacer'in derslerini, dinlemeye devam etti. ¹ Mekke'de bir süre kaldıktan sonra, h. 850 yılında çıktığı ikinci Mısır yolculuğu esnasında, Kahire'de İbn Hacer'den *Lisanü 'l-Mîzân* ve başka eserler okudu.²

İbn Hacer, onun yanında kalarak ilim tahsiline devam etmesini istemiş ancak Necmeddin, bunu kabul etmemiştir.³

Sonuç olarak İbn Hacer'in Necmeddin'in yetişmesinde önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Şüphesiz onun gibi büyük bir âlimden ders almak, Necmeddin için büyük bir imkân ve tecrübe olmuştur. İbn Hacer de Necmeddin'deki istidadı ve ahlaki meziyetleri fark ederek, onun eğitimiyle daha fazla ilgilenmiş ve ona hitaben yazdığı bir mektupta; “Sizinle buluşmayı ve yeni eserlerinize kavuşmayı çok arzuluyoruz. Güzelliğini kaybetmiş ve artık muteber işlerden sayılmayan bu ilimle meşguliyetinizden memnuniyet duyuyoruz.” demek suretiyle ona olan sevgisini ve güvenini ifade etmiştir.⁴

İbn Hacer, 28 Zilhicce 852 yılında Kahire'de vefat etti.⁵ Cenazesini taşıyanlar arasında bulunan Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın⁶ teklifiyle, cenaze namazını Abbâsî Halifesi kıldırdıktan sonra⁷ Karâfetü's-suğrâ mezarlığına defnedildi. İbn Teymiye'nin vefatından sonra, hiçbir cenazede bu kadar kalabalık toplanmamıştı. Cenazesinin ardından ciltlerce mersiye yazıldı.

---

dürer, 1/104; Mehmet Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/514.

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/127.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/128.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁵ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü 'l-elhâz*, 337-338; Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 2/40.

⁶ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü 'l-elhâz*, 337-338.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 2/40; Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, 19/514-531.

2.2.2.3.2. Öğrencileri

Necmeddin'in yumuşak huylu ve fedakâr yapısı, küçük büyük; zengin fakir, avamdan veya üst tabakadan, birçok insanı kendisine çekmiştir. Mekke'de ve seyahat ettiği diğer beldelede birçok öğrenci kendisinden ders almıştır.

Necmeddin, *Mu'cemü's-şüyûh* isimli eserinde hocalarının hayatlarıyla beraber bazı öğrencilerinin de hayatlarını anlatmaktan çekinmemiştir. Bu, ilim dünyasında gerçekten çok az karşılaşılan bir tevazu ve ilmî olgunluğa işaret etmektedir.¹

Necmeddin, öncelikle çocukları İzzeddin ve Yahya'nın ilk öğretmenidir.² Ayrıca dönemin meşhur âlimlerinden olan arkadaşları Süyûtî³ ve Sehâvî de ön plana çıkan öğrencilerindendir.⁴

Öğrencilerinden diğer bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Ahmed b. Hüseyin b. Muhammed el-Mekkî Şihâbüddin İbn 'Uleyf (ö. 922/1516):⁵ H. 851 yılında Mekke'de dünyaya gelen İbn 'Uleyf, Takıyyüddin b. Fehd ile Necmeddin b. Fehd'den ders almıştır. İlim talebiyle Kâhire'ye giden İbn 'Uleyf, tarihçiliğinin yanı sıra “Şâ'irü'l-Bathâ” lakabıyla meşhur önemli bir şairdir. İbn 'Uleyf hocası Necmeddin'in vefatında mersiye okumuştur.⁶ 926/1520 senesinde Mekke'de vefat etti.⁷

İbn 'Uleyf'in eserlerinden bazıları şunlardır: *ed-Dürrrü'l-manzûm fî menâkıbi Bâyezîdi Sultân-ı Rûm*:⁸ Eserin müellif hattı olan tek nüshası İstanbul'da Fatih Kütüphanesinde (sh.118; rakam 4357)⁹

Ayrıca *Tezkire* ya da *Tezkiretü'l-meşhûre*¹⁰ adlı biyografik eseri mevcuttur.

Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî: 851/1447 senesinde Mısır'da doğdu. Necmeddin'in Mekke'deki öğrencilerindendir. Hitabeti ve güzel Kur'ân okumasıyla

¹ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 160.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/129; Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 159,161.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/66.

⁴ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 161.

⁵ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 1/735.

⁶ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 161.

⁷ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 297-298.

⁸ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 1/735.

⁹ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 180-181.

¹⁰ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 182.

meşhur Kastallânî h. 923 senesinde vefat etmiştir. Çeşitli alanlarda yazdığı otuzu aşkın eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *en-Nûru's-sâti' fî muhtasari ed-Dav'i'l-lâmi' fî a'yâni'l-karni't-tâsi'*, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye fî's-sîreti'n-nebeviyye* ¹

Ebû Bekir b. Zeyd el-Cerrâ'î ed-Dımaşkî: 825/1421 senesinde doğdu. Hanbelî mezhebinin Şam'daki imamlarından biridir. Güzel şiir yazardı. Necmeddin Mu'cemü's-şüyûh'da onun kasidelerinden bazılarına yer vermiştir. 883/1478 senesinde Dımaşk'da vefat etti. *Gâyetü'l-matlab fî ma'rifeti'l-mezheb ve Tashîhu'l-hilâfi'l-mutlak* adlı eserleri mevcuttur. ²

Abdurrahman b. Ahmed b. Fehd: Necmeddin'in erkek kardeşinin oğludur. Ailesinin bir seyahati esnasında Hindistan'da dünyaya geldi. İbn Fehd ailesine mensup kadın ve erkek hocalardan ders aldı. Necmeddin onu çok sever ve eğitimiyle özellikle ilgilenirdi. Kendi hattıyla Makrîzî'nin *Sülûk* isimli eseri gibi birçok kitabı istinsah etmiştir. ³

Ölümü de ilim yolculuklarından biri esnasında olmuştur. 873/1468 yılında Kahire'de vebadan vefat etti. ⁴

Muhammed b. Abdurrahman el-Medeni el-Kattan: Necm'den *Müselâlat ve Sülâsiyyât*'ı ⁵ okudu. 930/1523 yılında vefat etti. ⁶

2.2.2.4. Eserleri

2.2.2.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri

Necmeddin şöhretini özellikle Mekke tarihine dair yazdığı eserlere borçludur. Müellif, dini ilimlerin hadis ve siyer gibi farklı alanlarında ve tarih biliminin şehir tarihçiliği ve biyografik tarih yazımının tabakât, mu'cem, meşyeha, tahrîç, merviyât ve terâcim türünde eserler yazmıştır. Tarih alanında otuzu aşkın eser kaleme almıştır.

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 2/103-104; Bağdathî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/139.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 11/-33; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9/505; İbn Hamîd, *es-Suhubül-vâbile*, 1/138-140.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/70-71; Dürrü'l-kemîn, 2/795-797.

⁴ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 162.

⁵ Sülâsiyyât: Bir hadisi kitabına alan müelliften Hz. Peygamber'e varıncaya kadar senesinde üç râvi bulunan hadisler için kullanılan terim. Bkz. *İslâm Ansiklopedisi* "İsnâd" maddesi.

⁶ Su'âd, *en-Necm b. Fehd Mürrihen*, 163.

Necmeddin'in tarih alanında yazdığı eserleri, çalışmamızın “İbn Fehd Ailesinde Tarih Anlayışı” bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağından tarihe dair kitapları bu bölümde zikredilmemiştir.

2.2.2.4.2. Diğer Eserleri

Tarih dışında çoğunlukla hadis alanında kaleme aldığı diğer eserleri ise şunlardır:

Kitâbü'l-Büldâniyyât:¹ Bu tür eserlerde müellif, ilim talebiyle çıktığı yolculuklarda uğradığı beldeler hakkında tanıtıcı bilgiler vermekte ve özellikle hadis aldığı hocalarını ve onlardan aldığı hadisleri zikretmektedir. Eser günümüze ulaşmamıştır.

el-Müselâhât:² Necmeddin bu eserinde müselsel hadisleri bir araya getirmiş olmalıdır. Ancak kitap günümüze ulaşmamıştır.

el-Lübâb fi'l-elkâb,³ Bu kitapta muhtemelen meşhur künye ve lakaplar derlenmiştir. Ancak kaynaklarda geçen bu eser günümüze ulaşmamıştır.

Necmeddin'in hadis alanında yazdığı kitaplardan, kaynaklarda geçtiği halde elimize ulaşmayan diğer eserleri şunlardır:

Kitâbü'l-Muhadramîn,⁴ *Kitâbü'l-Müdelîsîn*,⁵

¹ Büldâniyyât: Müelliflerin kırk ayrı beldeden, kırk ayrı hocadan aldıkları hadisler için telif ettikleri eserler. Bunlara "el-Erbe'ûn" da denir. Mehmet Eren, “Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyaha Türü Kitaplar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (2005), 23; Sakkâr, “İbn Fehd Necmeddin”, 19/489.

² *Sehâvî, ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

³ Şevkânî, *el-Bedrî't-tâli*, 1/513; Zirikî, *el-A'lâm*, 5/63.

⁴ Şevkânî, *el-Bedrî't-tâli*, 1/513.

⁵ Şevkânî, *el-Bedrî't-tâli*, 1/512.

2.2.3. İzzeddin İbn Fehd (ö. 922/1516)

2.2.3.1. Hayatı Yetiştirilmesi ve İlmî Seyahatleri

Adı, Abdülazîz b. Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Ebü'l-Hayr Muhammed b. Fehd'dir. Ayrıca el-İzz Ebû Fâris olarak da bilinmektedir. Diğer selefleri gibi İbn Fehd künyesini taşır. Ebû Fâris ve Ebü'l-Hayr künyeleriyle de anılır. Lakabı İzzeddin'dir. Hâşimî, Mekkî ve eş-Şâfiî nisbeleriyle bilinir.¹

Bir cumartesi akşamı (26 Şevval 850 /14 Ocak 1447) tarihinde Mekke'de doğdu. Necmeddin b. Fehd'in oğludur.² Annesi, Acem asıllı bir kadın olan Âişe bint Afif Abdullah b. Muhammed b. Ali'dir. Doğduğunda babası Kahire'deydi. Kendisine Ebü'l-Hayr Ali adı verildi. Ancak babası geri döndüğünde gördüğü bir rüya üzerine ismini, Ebû Fâris Abdülazîz olarak değiştirmiştir. Bu sebeple bazen Ebü'l-Hayr künyesiyle de anılır.³ İzzeddin'in annesi Âişe, Necmeddin ikinci evliliğini yapınca diğer oğlu Yahya'yı da yanına alarak kocasından ayrılmış ve çocuklarının bakımını üstlenmiştir.⁴

Küçük yaşlardan itibaren babası Necmeddin ve dedesi Takıyyüddin'den ders almaya başladı.⁵ Önce Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. Nevevî'nin *el-Erba'in*'ini, İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin (ö. 837/1433) *el-İrşâd*'ını, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'ini, Zeynüddin Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l- 'Irâkî*'sini ezberledi. Bu kitapları babası ve dedesine okudu. Bununla beraber hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh ve nahiv okudu.⁶ Babası vasıtasıyla, aralarında Ebü'l-Feth el-Merâğî (ö. 859/1455), Zeyn el-Amyûtî (ö. 867/1463) ve Zemzemî (ö. 864/1460) gibi âlimlerin de bulunduğu bazı hocaların, huzur derslerine katıldı ve onlardan hadis semâ etti.⁷

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/224; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/144-145.

² Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 2/854; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/239.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/224; Şemmâ, *Kabsü'l-hâvî*, 1/397.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 12/76.

⁵ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/754-755.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/224; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/239; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/145.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/225.

Şems el-Cevcerî'nin (ö. 889/1484) Mekke'de bulunduğu dönemde, Cevcerî'den kendisine ait, *Şerhü's-şüzûr* ve *Behcetü'z-zamân*¹ metninin çoğunu dinledi.²

İlmîni arttırmak amacıyla h. 870 yılında deniz yoluyla Mısır'a gitti. Orada, Şümnî'den (ö. 872/1468) hadis usulü ve Bikâî'den klasik mantık dersleri aldı.³ Mısır'da; Gîze'deki piramitlerin yanında ve farklı beldelerde ders okumaya devam etti. Medine'ye ve oradan Kahire'ye gitti. Ertesi yıl Suriye'ye geçerek Kudüs, el-Halil, Gazze, Nablus Halep, Dımaşk, Hama ve Ba'lebek şehirlerini dolaştı. Bu şehirlerde, ilim yolunda çok emek sarf etti.⁴

875/1470-71, 876/1471, 884/1479 ve 886/1481 yıllarında defaatle Kahire'ye gitti. Orada Sehâvî'yle bir araya gelerek beraber hadis okudular ve onun birçok kitabını bizzat kendisine okudu. Sinbâtî'ye onun *İrşâd*'ını okudu. Şems el-Cevcerî'den, (ö. 889/ 1484) *İrşâd*'a yazdığı şerhin⁵ bir bölümünü okudu ve kendi el yazısıyla onu yazdı. Akabinde Mekke'ye döndü.

Ertesi yıl, ilim talebi için yeniden çıktığı Şam seyahati sırasında Medine'yi ziyaret etti. Dımaşk'da Zeyn el-Hattâb ve daha önce Mekke'de de kendisinden ders aldığı Muhib el-Busrevî (ö. ?) gibi âlimlerden ders aldı. Ayrıca Takî bin Kâdî Aclûn'un (ö. 865/1461) bazı derslerine katıldı. Halep'i de ziyaret ettikten sonra h. 884 senesinde Mısır'a ulaştı ve Kahire'ye giriş yaptı. Orada yine Sehâvî'yle birlikte hadis okudu. Orada 'imlâ'⁶ meclislerine katıldı ve kendisi de bu meclislerde bazı hadisleri istimlâ etti, yani yazdı. Kahire'ye daha önceki gelişinde de ders aldığı Cevcerî'den, hadis ve nahiv okudu. Kâmilîyye Medresesi'nin imamından fıkıh ve nahiv dersleri aldı. Daha sonra hac kafilesiyle beraber memleketine döndü.⁷

¹ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, 1/201.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/225.

³ Esîrüddin el-Ebherî'nin *İsâgûcî*'sine yazılmış bir şerhtir.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/225.

⁵ *Şerhu İrşâdi'l-ğâvî ilâ mesâliki'l-Hâvî*, Abdülgaaffâr b. Abdilkerîm el-Kazvî'nin *el-Hâvî's-sağîr* adlı kitabının muhtasarı olan ve İbnu'l-Mukrî el-Yemenî (ö. 837/1433) tarafından kaleme alınan *İrşâdü'l-ğâvî ilâ (fi) mesâliki'l-Hâvî* adlı eserin şerhidir. Şâfiî fıkının en önemli eserlerindendir. *Muhtasaru'l-Hâvî's-sağîr* olarak da bilinmektedir.

⁶ İmlâ: Bir muhaddisin rivayet ettiği hadisleri veya bir âlimin okutacağı metni talebeye yazdırması anlamında terim. Bkz. TDV *İslâm Ansiklopedisi* "İmlâ" maddesi.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/225.

İzzeddin, 917/1511 senesinde Mekke’de hâzinü’l-kütüb olarak görevlendirildi.¹ İlmî faaliyetlerinin yanı sıra hayır işlerinde de oldukça gayretliydi. Bunlar arasında, mescid ve medrese inşası ile bunlar için oluşturduğu vakfiyeler zikredilebilir.²

İzzeddin’in yetişmesinde, ilim yolculuklarının büyük etkisi olmuştur. Tabakat kitaplarında; İbn Fehd ailesi mensubu ulemanın hayatları anlatılırken selefleri gibi ilmî seyahatlere çıktıkları ifadesi çokça kullanılmaktadır. Bazen de onlarla ilgili rehhl³ tabiri kullanılmaktadır.⁴ İzzeddin ilim talebiyle Hicaz ve Şam bölgesinin yanında özellikle Mısır’a defalarca seyahatte bulunmuştur. Yukarıda verdiğimiz bilgilere binaen, sadece Mısır’a beş defa gittiği anlaşılmaktadır. O günün ulaşım şartlarının zorluğu düşünüldüğünde, ilim uğruna katlanılan meşakkatin ve yapılan fedakârlığın boyutu daha iyi anlaşılabacaktır.

İzzeddin’in 920/1514 veya 921/1515 yıllarında vefat ettiğine dair farklı rivayetler mevcuttur.⁵ Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyyetü’l-‘ârifîn*’de ve İbnü’l-İmâd *Şezerâtü’z-zeheb*’de; 22 Cemâziyelevvel 921’de⁶ öldüğünü ifade etmektedirler. Ancak İbn Tolun, onun kesinlikle 18 Cemâziyelâhir 922’de vefat ettiğini iddia etmektedir. Zira İzzeddin’in; *Bulûgu’l-kurâ* isimli eserinin sonunda, aynı yılın 14 Cemâziyelevvel’ine kadar olan olayları yazdığını, buna delil olarak gösterir. İbnü’l-İmâd ise İzzeddin’in 22 Cemâziyelevvel 921’de Perşembe günü, yaklaşık bir ay süren rahatsızlığının ardından, Eb şehrine gittikten sonra vefat ettiğini ve yerine oğlu Fakih Abdülhakk’ı Zebid’de bıraktığını söyler.⁷ Netice itibariyle İzzeddin’in 18 Cemâziyelâhir 922’de vefat ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır.

Vefat haberi Dimaşk’a ulaştığında; 13 Cemâziyelâhir 923’de, insanların Emeviyye Camii’nde gıyabi cenaze namazı kılmaları, onun İslâm âleminde gördüğü

¹ Sâmi es-Sakkâr, “İbn Fehd İzzeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/485-486.

² İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/146.

³ Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâ’ire*, 1/239.

⁴ Rehhl: Terim olarak “hadis öğrenmek (talebü’l-hadîs) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” mânasında er-rihle fi talebi’l-hadîs şeklinde kullanılır. Bu yolculuğa çıkan kimseye râhil, bu maksatla çok yolculuk yapanlara “rahhlâ” denir. Bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Rihle” maddesi.

⁵ Sakkâr, “İbn Fehd İzzeddin”, 19/485-486.

⁶ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/146; Bağdatlı, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, 1/583.

⁷ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/146.

saygının bir göstergesidir.¹ Cenazesi defnedildikten sonra şehrin seçkin insanlarından bir grup ardından şöyle mersiye yazdı:

Mevlâm İzzeddin'in ardından gözlerim,

Sonsuz yaşlar akıtır feda olsun.

Hayır vallâhi artık değişti gecelerim,

Hayatım da değişti ebediyen, feda olsun.²

İzzeddin; ilmî otoritesi ve hattatlığının yanında güzel ahlâkı, tevazusu, derin anlayışı ve zekâsı ile de tanınmıştır. İlmî mirasını, oğullarından Muhibbüddin Cârullah devralmıştır.³

2.3.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri

İzzeddin; yaşadığı dönemde muhaddis ve tarihçi kimliğiyle beraber, ortaya koyduğu özgün çalışmalarla haklı bir şöhret elde etmiştir. Onu bilen ve tanıyan çağdaşları, onun güzel ahlakı ve ilminden övgüyle söz etmişlerdir. Zamanın büyük tarihçilerinden ve tarih münekkidi Şemseddin Sehâvî, onunla ilgili olarak; “Babasının vefatından sonra Hicaz’da, hadis ilminde ona denk bir kimse yoktur. Fazileti, anlayışı, güzel görünümü, yüksek gayreti, hayâsı, güzel ahlakı, azla yetinmesi, zorluklara katlanması, şikâyetten uzak durması ve güzel yazısıyla o, memleketinin güzelliklerinden biridir.” demektedir.⁴

Öğrencilerinden Şemmâ’, hocası için: “Ben, ondan doğrudan rivayette bulundum ve o, Haremeyn’deki muhaddislerin şeyhidir.” demektedir.

Necmeddin el-Ğazzî (ö. 1061/1651) onu, “İzzeddin hadis ilminde hünerliydi ve bu alanda Hicaz’da temayüz etti. Ayrıca fazileti, alicenaplığı ve güzel ahlakıyla da

---

¹ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân fî havâdissi'z-zamân* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/365.

² Şemmâ’, *Kabsü'l-hâvî*, 1/401.

³ Sakkâr, “İbn Fehd İzzeddin”, 19/485.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/226.

sevilen bir şahsiyet oldu.” şeklinde methetmektedir. Aynı övgüyü İbnü’l-İmâd da (ö. 1089/1679) eserinde zikretmektedir.¹

Şillî (ö. 1093/1682) onun için; “Arapça, fıkıh ve hadis alanlarında bilgiliydi. Tarih, dil ve diğer birçok ilimle iştigal etti ve bu ilimlerde çok kitap telif etti. Şöhreti halk arasında yayıldıkça, insanlar ondan kabileler halinde ilim öğrendi.” demek suretiyle toplumun ona olan teveccühünü dile getirmektedir.²

2.2.3.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği

İlme değer verilen bir muhitte bilge bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen İzzeddin; babası, dedesi ve çevresinin desteğiyle, küçük yaşlardan itibaren ders halkalarına katılmaya ve ilim tahsiline başladı.

Mekke’de Kur’ân-ı Kerim’i ezberledikten sonra Nevevî’nin *el-Erba ‘în*’ini, İbnü’l-Mukrî el-Yemenî’nin *el-İrşâd*’ını, İbn Hacer’in *Nuhbetü’l-fiker*’ini ve Zeynüddin Irâkî’nin *Fethu’l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti’l-hadîs li’l- Irâkî* isimli eseri gibi dönemin eğitim anlayışı çerçevesinde mutat olarak okutulan temel kitapları ezberledi.

Mekke’de babasıyla beraber gittiği ilim meclislerinde hadis eğitiminin huzur ve semâ safhalarını tamamladı. Hadis alanında aldığı temel eğitimden sonra h. 870 senesinde gittiği Mısır’da, Şümnî’den (ö. 872/1468); İbn Hacer’in oğlu Ebü’l-Meâlî’nin, babasının *Nühbe*’sine yazdığı şerhin bir kısmını okudu. Zamanla hadis ilminde olgunlaşarak bu alanda uzmanlaştı. Ona uzun süre hadis öğretti Sehâvî’nin; İzzeddin’e hadis okutma ve hadis rivayeti icâzeti vermesi, onun bu ilimdeki ehliyetini ortaya koymaktadır. İzzeddin hadise çok düşküdü. Bu alanda yazdığı teliflerin yanında, kendi hattıyla istinsah ettiği birçok risale ve kitap da mevcuttur.³

Mekke’de ilk eğitimini aldığı dönemde, nahivde İbn Mâlik’in *el-Elfiyye*’sini okumuştur. Aynı şekilde, Kahire’deki Kâmilîyye Medresesi imamından de nahiv dersleri almıştır.⁴ Yine Medine’deyken, Şerif Nureddin es-Semhûdî’den nahiv *Elfiyye*’sinin bir bölümünü okudu. Ayrıca Cevcerî’ye ait *Şerhü’ş-şüzûr* metnini,

¹ Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâ’ire*, 1/240; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/145.

² Şillî, *es-Senâü’l-bâhir*, 144.

³ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 4/225-226.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 4/225-226.

müellifin kendisinden dinledi. Bu alanda elde ettiği birikimden sonra Cevcerî ona, nahiv öğretme ve *Elfiyye* okutma hususlarında icâzet vermiştir.¹

İzzeddin, ilk fıkıh derslerini Mekke’de babasının gözetiminde almıştır. Ayrıca Mekke’deyken, Hicaz’lı meşhur âlim Burhan b. Zahîre’den fıkıh ve fıkıh usûlü öğrendi. Nûreddin el-Fâkihî’den, Nevevî’nin (ö. 676/1277) *Minhâc*’ını ve Şerif Nureddin es-Semhûdî’den (ö. 911/1506) Nevevî’nin *el-Îzâh fî menâsiki’l-hacc*’ını okudu. Cevcerî, fıkıh okutma hususunda da ona icâzet vermiştir.

İzzeddin; hadis, fıkıh ve tefsir gibi dini ilimlerin yanında mantık konusunda da eğitim almıştır. Bu alanda Bikâî’nin *Tetmîmü Îsâgûcî bi-mesâ’il kesîre*² isimli eserini okumuştur.

Esasen İzzeddin’in meşgul olduğu ve ona şöhret kazandıran ilim dalı tarihtir. Babası ve dedesinden aldığı eğitim, onun tarih ilminde iyi yetişmesini sağlamıştır. Tabakat kitaplarına ve tarihe oldukça meraklı olan İzzeddin, bu alanda çok sayıda eser yazmıştır.³

İzzeddin’in tarih alanında yazdığı en önemli eseri, dedesi ve babasının Mekke tarihine dair eserlerine zeyil olarak yazdığı *Bulûgu’l-kurâ fî zeyli İthâfi’l-verâ bi-ahbâri Ümmi’l-kurâ*’dır. Metot olarak yılları ve ayları temel aldığı bu kitabında olayları daha detaylı ele almış ve o ay içinde vefat edenlerin yanı sıra doğanları da kitabına almıştır. Bu anlamda; bu tür kitapların yazım üslubuna ve içeriğine katkıda bulunduğu söylenebilir.⁴

İzzeddin’in; İslâm tarihi boyunca Mekke’de yaşayanlardan, yöneticilik görevlerinde bulunmuş önemli şahsiyetleri derlediği eseri *Ğâyetü’l-merâm bi-ahbâri saltanati’l-beledi’l-Harâm*, dönemin yönetim anlayışını ve toplumsal yapının detaylarını yansıtır. Bu eserinde de tertip olarak kronolojik yöntemi benimsemiştir. Ders aldığı hocalarını derlediği biyografik eseri *Mu‘cemü şüyûhi’l-‘Îz b. Fehd*’de ise isimler alfabetik olarak sıralanmıştır. İzzeddin’in tarih alanında kaleme aldığı bu eserleri ile diğer çalışmaları, tarihçi kimliğinin ulaştığı seviyeyi ortaya koymaktadır.

¹ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 4/226.

² Esîrüddin el-Ebherî’nin *Îsâgûcî*’sine yazılmış bir şerhtir.

³ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 4/226.

⁴ İzzeddin b. Fehd, *Bulûgu’l-kurâ*, 1/79.

Onun resmî herhangi bir görevde bulunmamış olması ve zamanın idarecileriyle mesafeli duruşu, olayları aktarmada tarafsız olmasına olanak sağlamıştır.¹

İlmin himaye ve destek gördüğü bir devletin yönetiminde Mekke gibi bir ilim merkezinde önemli âlimlerden ders almıştır. Bazen Cevcerî ve Sehâvî'de olduğu gibi yaşadıkları çağın ötesinde etkiye ve üne sahip âlimlerin eserlerini bizzat kendileriyle mütalaa etmesi, İzzeddin'in ilmî kişiliğinin inşâsında ve döneminin meşhur tarihçilerinden biri olması noktasında önemli bir etkiye sahiptir.

İzzeddin, birikimi ve ortaya koyduğu eserlerle yalnız kendi döneminde değil sonraki asırlarda da ilim ehlini etkilemiş ve faydalı olmuştur. Bu bağlamda; Muhyiddin Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderûs'un (ö. 1038/1629), *Nûru's-sâfir an aḥbâri'l-karni'l-âşir* isimli eserinde; İzzeddin'in hocalarının hayatını anlattığı *Mu'cemü şüyûhi'l-Îz b. Fehd* isimli kitabından birçok alıntı yapmış olması gibi örnekler, ilim dünyasına olan katkısını ortaya koymaktadır.²

2.2.3.3.1. Hocaları

İzzeddin, döneminin en büyük âlimlerinden biri olan babası Necmeddin'in gözetiminde büyüdü. İlk öğretmenleri, babası ve dedesi Takıyyüddin'dir. Küçük yaşlardan itibaren parlak zekâsı ve öğrenmeye olan iştiağıyla temayüz eden İzzeddin, çevresinin dikkatini çekmiştir. Başta Şihâbüddîn b. Hacer el-Askalânî olmak üzere Mekke'de yaşayan veya oraya yolcu ve misafir olarak gelen birçok âlimden ders ve icâzet aldı. İzzeddin'in *Mu'cemü şüyûhi'l-Îz b. Fehd* isimli eserinde, yaklaşık bin hocasından bahsettiği zikredilmektedir.³ Hocalarından bazıları şunlardır:

Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Mahzûmî el-Bâmî (ö. 885/1480),

Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ es-Seḥâvî, (ö. 895/1490),

Ebü'l-Feth el-Merâğî (ö. 859/1455),

Zeynüddin Abdurrahim b. İbrâhim el-Amyûtî (ö. 867/1463),

---

¹ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 173.

² Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 22,31,47.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 1/240; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 178.

Burhânüddin İbrâhim ez-Zemzemî (ö. 864/1460),

Ahmed bi Muhammed b. Hasan eş-Şümnî (ö. 872/1468),

Hâfız Burhânüddin İbrâhim b. Ömer el-Bikâî (ö. 885/1480),

Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Es-Sehâvî (902/1496),

Şerefüddin Abdülhak es-Sinbâtî, (ö. 931/1525),

Burhânüddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed b. Zahîre (ö. 891/1486),

Fahrüddin Ebû Bekir b. Zahîre (ö. 889/1484),

Nûreddin Ali b. Muhammed el-Fâkihî (ö. 880/1475),

Nûreddin Ali b. Abdullah es-Semhûdî (ö. 911/1506),

Muhammed b. Abdü'lmun'im b. Muhammed b. Muhammed b. Abdü'lmun'im b. Ebi't-Tâhir İsmâîl eş-Şems b. Nebîhiddîn el-Cevcerî el-Kâhirî eş-Şâfiî (ö. 889/1484),

Cevcerî: İzzeddin'in yetişmesinde büyük katkısı olan hocalarından biridir. İzzeddin, Kahire ve Mekke'de yoğun bir şekilde ondan ilim tahsil etmiştir. İzzeddin'e; Fıkıh, nahiv ve *Elfiyye* okutması için icâzet vermiştir.¹ Takıyyüddin b. Fehd'in öğrencileri arasında; “Şems el-Cevcerî” başlığı altında hayatı anlatılmıştır.

2.2.3.3.2. Öğrencileri

İzzeddin, Mekke'de oturan ve oraya çeşitli amaçlarla gelenler ile ilmî seyahatlerde bulunduğu beldelerde, birçok öğrenciye ders vermiştir. Kettânî; İzzeddin'in, İbn Gâzzi'nin oğulları Muhammed ve Ahmed'e verdiği icâzet belgesinde kendi hattıyla yazılmış şu ifadeleri gördüğünü söylemektedir: “Aynı şekilde o ikisinin oğullarına, kardeşlerine, akrabalarına, hizmetçilerine ve onlara yakın olanlara, hatta kendi memleketlerinde yaşayan herkese, hatta bütün Müslümanlara icâzet verdim.”² İzzeddin'in bu sözleri, öğrencilerinin çokluğunu ifade etmesi açısından önemlidir. Ders verdiği ve kendilerine icâzet verdiği öğrencileri arasında şu isimler zikredilebilir:

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/226.

² Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/756.

Oğlu Cârullah Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer el-Mekkî, Ebu'l-Yemîn b. İmâm Kâdi'l-Kudât Muhibb et-Taberî, Ahmed b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hadramî, Şeyh Ahmed el-Mağribî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ammâr el-Bûnî, Zeynüddin Ömer b. Ahmed b. Ali eş-Şemmâ' eş-Şafi'î el-Halebî (ö. 936/1530), Şemsüddin Muhammed b. Abdulkadir b. Ebî Bekr el-Kureyşî el-Halebî (İbn Şemmâ' olarak meşhurdur), Şihâb el-Kastallânî (ö. 923/1517), Ahmed b. İmam Gâzzî,¹ İsmâil en-Nablusî, Zeynüddin İbn Sultân (ö. 927/1521),²

Bunlar, İzzeddin b. Fehd'in öğrencilerinden bazılarıdır. Şüphesiz ondan ders alanların sayısı daha fazladır. Vahyin merkezi Mekke'de yaşayan büyük bir âlim olması hasebiyle, özellikle hac mevsimlerinde birçok kişiye ders anlatmıştır. Seçkin öğrencilerinden Şemmâ'ın *Kabsü'l-hâvî'de*, oğlu Cârullah'ın *Mu'cem*'inden naklettiğine göre; "Mekke ehlinde ve oraya gelenlerden; yüksek mertebeli kişilerden veya toplumun alt tabakasından birçok kişi, ondan hadis rivayetleri dinlemiştir."³ ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Öğrencileri arasında özellikle İbn Tolun ilmî şahsiyeti, eserleri ve hocasıyla olan münasebetleri açısından dikkat çekmektedir. Bu yüzden kısa da olsa onun hayatına ayrı bir parantez açmayı faydalı görüyoruz.

Şemseddin Muhammed b. Tolun es-Sâlihî: Adı Muhammed b. Ali b. Ahmed Hummâreveyh b. Tolun'dur. Ebü'l-Fazl ve Ebû Abdillâh künyelerini taşımaktadır. Lakabı Şemseddîn'dir. ed-Dımaşkî ve es-Sâlihî nisbeleriyle bilinmektedir. Tarihçi, muhaddis ve fakihdir. H. 880 yılının Rebûlevvel ayında, Dımaşk'ın Sâlihiye mahallesinde doğdu. Küçük yaşta annesini kaybetti. Evine yakın Medrese-i Hâciye'de ilk eğitimine başladıktan sonra başka bir medresede, Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. İbnü'l-Mibred (ö. 909/1503), İbn Nu'aymî (ö. 927/1521), Ebü'l-Feth el-Mizzî (ö. 742/1342), Hatîb Sirâcüddin es-Sayrafi ve Celâleddin Süyûtî gibi büyük âlimlerden ders aldı. Amcası Cemal b. Tolun ve diğer bazı âlimlerden fıkıh öğrendi.⁴

¹ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 1/42-43. Neşredenin girişi.

² Ahmet Kavas, "İbn Tolun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/415-416.

³ Şemmâ', *Kabsü'l-hâvî*, 1/400.

⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1/78.

Birçok resmî vazifede bulundu. Hayatı boyunca evlenmedi. İbn Tolun velûd bir ilim adamıdır. Tarihten rüya tabirine ve tıbbaya kadar birçok alanda uzmanlaştı ve azımsanmayacak sayıda eser yazdı.¹ Otobiyografisini yazdığı *el-Fülkü'l-meşhûn* adlı eserinde, kaleme aldığı 726 kitap ve risâlesinin adını saymaktadır.²

İbn Tolun, h. 953 yılı Cemâziyelevvel ayının 11 veya 12'sinde (10-11 Temmuz 1546) Pazar günü, arkasında soyunu devam ettirecek kimse kalmadan yetmiş yaşının üzerinde iken Mekke'de vefat etti.³ Zamanının çoğunu ilim tahsili ve insanlara faydalı işlerle değerlendirirdi. İbadete düşkünlüğüyle tanınırdı.⁴ Şam tarihçisi olarak meşhurdur. Şam'ın tarih, coğrafya ve topoğrafyası ile Şam'da yaşayan önemli şahsiyetleri anlatan çok sayıda eseri mevcuttur. Eserlerinden bazıları şunlardır:

İ'lâmü'l-verâ bi-men vüllîye nâ'iben bi-Dımaşki'l-kübrâ,
el-Lema'âtü'l-berkiyye fî'n-nüketi't-târîhiyye,
Müfâkehetü'l-hillân fî havâdissi'z-zamân,
eş-Şüzûrû'z-zehebiyye fî terâcimi'l-e'immeti'l-İssnâ'aşeriyye inde'l-İmâmiyye,
ess-Sağrû'l-Bessâm fî zikri men vüllîye kazâ'e's-Şâm,
el-'Ukûdü'd-Dürriyye fî'l-ümerâ'i'l-Mısriyye,
el-Fülkü'l-meşhûn fî ahvâli Muhammed b. Tolûn,
el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye,
*Darbü'l-hûta 'alâ cemî'i'l-Ġûta,*⁵

İbn Tolun, İzzeddin b. Fehd'in en önemli talebelerindendir. Kendi ifadesiyle, İzzeddin'den defalarca icâzet aldığını söylemektedir. İzzeddin'den ders aldığı bir günü anlatırken, şu ifadeleri kullanmaktadır: “Ondan; h. 920 yılı Zilhicce ayının pazartesi

¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1/79; Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 2/51.

² Kavas, “İbn Tolun”, 20/415-416.

³ Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 2/53.

⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1/79.

⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/291-292.

günü, önce müselsel hadislerden müselsel bi'l-evveliyye olanları, sonra Muhammed ile başlayan müselselleri ve en son 'ayn harfî ile başlayan müselselleri dinledim.¹

2.2.3.4. Eserleri

2.2.3.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri

İzzeddin'in tarih ilmine dair, özellikle Mekke tarihi ve biyografinin çeşitli dallarında telif ettiği çok sayıda eseri mevcuttur. Müellifin bu alanda yazdığı eserleri, çalışmamızın “İbn Fehd Ailesinde Tarih Anlayışı” bölümünde ayrıntılı olarak işlenecektir.

2.2.3.4.2. Diğer Eserleri

*el-Hüccetü'd-dâmiğa li-ricâli'l-fususi'z-zâ'iga:*² İzzeddin'in bu eseri tasavvufa dairdir. İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-hikem*'ine reddiye olarak yazılmıştır. Bu eseri, Mekke ulemâsının bazı mutasavvıfların hatalarına yönelik eleştirilerini aksettirmesi açısından önemlidir.³

Cüz'ün fi'l-müselsel bi'l-evveliyye: Bu eserinde, rivayet ettiği müselsel hadisleri telif etmiştir.⁴ Bu hadisler 120 adet olup kitap, ayrıca *el-'Ukûdü'l-gavâli fi'l-müselselâti'l-'avâli* ismiyle de bilinmektedir.⁵

*et-Tergîb ve'l-ictihâd fi'l-bâ'is li-zevi'l-himemi'l-'ulyâ 'ale'l-cihâd:*⁶ Kaynaklarda adı geçen bu eserle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamadık.

¹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/240. Müselsel hadisler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. DİA “müselsel” maddesi.

² Bağdatlı, *Hediyetü'l-'ârifin*, 1/583.

³ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 175.

⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/145; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/240; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/755.

⁵ Şemmâ', *Kabsü'l-hâvî*, 1/400; İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 1/49. Muhakkikin önsözü.

⁶ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/240; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*, 1/283; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 175.

2.2.4. Muhibbüddin Cârullah İbn Fehd (ö. 954/1547)

2.2.4.1. Hayatı Yetiştirilmesi ve İlmî Seyahatleri

Cârullah, kendi soy şeceresini *Tuhfetü'l-letâif* adlı eserinde şu şekilde vermektedir: Muhammed Cârullah b. Abdilazîz b. Ömer b. Takıyyüddin Muhammed b. Muhammed Ebi'l-Hayr b. Muhammed b. Muhammed Abdillah b. Muhammed b. Fehd b. Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. Sa'd b. Hâşim b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillah b. Kâsım b. Abdillah b. Ca'fer b. Abdillah b. Ca'fer b. Muhammed eş-şehîr İbnü'l-Hanefiyye b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-'Alevî el-Mekkî eş-Şâfiî.¹ Künyesi Ebü'l-Fazl'dır. el-Hâşimî, el-'Alevî, el-Mekkî ve eş-Şâfiî nisbeleriyle anılmaktadır. Lakabı Muhibbüddin'dir. Cârullah olarak meşhur olmuştur.² Fikri Zeki el-Cezzâr, Cârullah'ın onun aslında lakabı değil ismi olduğunu zira *Mu'cemü'l-müellifîn*³ ve *A'lâm*⁴ gibi bazı tabakat kitaplarında onun Muhammed b. Abdülaziz ve Cârullah b. Abdülaziz olmak üzere iki biyografisi olduğunu söylemektedir. Kettânî ise onun ismini Cârullah Muhammed b. Abdülaziz olarak vermektedir. Bütün bu deliller muvacehesinde isminin Cârullah Muhammed⁵ olduğunu iddia etmektedir.⁶ Ailenin tarihini inceleyen çağdaş araştırmacılardan Muhammed Habib Hîle de ismini Cârullah Muhammed şeklinde vermektedir.⁷ Ana tarafından babasının amcası Ebû Bekir b. Muhammed b. Fehd'in torunudur. Annesinin adı Kemâliye'dir.⁸

20 Receb 891 Cumartesi günü (22 Temmuz 1486) Mekke'de doğdu ve orada büyüdü.⁹

Cârullah ilk eğitimini, İslâm âleminin iki büyük medeniyet şehri Mekke ve Medine'de aldı. Mekke'deki eğitimi iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada eğitiminin temelini oluşturan Kur'an'ı Kerim'i ezberledikten sonra,

¹ Cârullah Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin, *Tuhfetü'l-letâif fî fedâilî'l-hibri Abdullah b. Abbâs ve vecci't-Tâif*, thk. Muhammed Said Kemal - Muhammed Mansur Şakhâ (Tâif: Nâdi't-Tâifî'l-Edebî, ts.), 33.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/209.

³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/107-10/175.

⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/105,5/157.

⁵ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 344.

⁶ Fikri Zeki el-Cezzâr, *Medâhilü'l-Müellifîn ve'la'lâmü'l-Arabî Hattâ 'Âmi 1210-1800* (Riyad, 1994), 1/1181-1183.

⁷ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 195.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3/52.

⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/432; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3/52; Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 217.

Nevevî'nin *Erba'in* ve *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eserlerini okudu. Bu aşamada babası İzzeddin'den hadis eğitimi aldı.¹ Bu arada Mekke'nin ileri gelen âlimlerinden ve ayrıca Sehâvî, Muhibbû't-Taberî, Abdülganî el-Bisâtî (ö. 842/1439) ve diğer birçok âlimden ders okudu ve icâzet aldı.² Sehâvî, Cârullah'ın küçük yaşlardan itibaren kendisinden ve babası ile diğer âlimlerden ders aldığını söyler. Ayrıca Müselsel hadisleri öğrendikten sonra Muhibbû't-Taberî'den (ö. ?) *Sahîh-i Müslim*'i, *Sülâsiyyâtü'l-Buhârî*'yi, İzz b. Cemâ'a'nın (ö. 767/1366) *Tüsâ'ıyyâtı*'nın³ ilk bölümünü okuduğunu ve Abdülganî el-Bisâtî, 'Âişe bint Abdülhâdi, Şems Muhammed b. Şihâb el-Bûsirî ile İbn Küveyk'ten dersler aldığını ifade etmektedir.⁴

Eğitiminin ikinci aşamasında, ilim yolculuklarına çıkmıştır. Cârullah; H. 909 yılında babasıyla Medine'ye gitmek suretiyle, ilk ilmî seyahatini gerçekleştirmiştir. Orada Mescid-i Nebevî'nin karşısında babasından *Kütüb-i Sitte* ve Kâdî 'İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ*'sını dinlemiş ve Semhûdî'den, bazı kitaplar okumuştur. Ayrıca Semhûdî ona tasavvuf hırkası giydirmiştir.⁵

Mekke'ye döndükten sonra, babasından irili ufaklı çok sayıda kitap okudu ve babası onu irşad etti. Orada, hadis şeyhlerinden hadis semâ etti ve isnadları öğrendi. Ona, sayıları uzun bir liste oluşturacak çoklukta hoca icâzet verdi. Muhibbû'n-Nüveyrî'den (ö. 916/1511) ders aldı. Bir süre Şerefüddin Abdülhak es-Sinbâtî'nin (ö. 931/1524) yanında bulundu ve ondan ders okudu. Ayrıca Cârullah'ın, Sinbâtî'nin hocalarının biyografilerini ele aldığı *Meşyehâ* isimli bir eser kaleme alması, Sinbâtî'yi oldukça sevindirmiştir. Cârullah aklî ve şer'î ilimlerde de kendisini iyi yetiştirdi.⁶

Cârullah, Tâif ve çevresindeki beldelere iki seyahat gerçekleştirmiştir. Bu seyahatlerinde, özellikle sahâbeden Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-688) kabrini ziyaret etmiştir. Daha sonra İbn Abbâs'ın medfun bulunduğu Tâif'e olan bu seyahatini

¹ Ayderûs, *Nûru's-sâfir an ahhâri'l-karni'l-âşir*, 216-217.

² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/432-433; Salâh Fadl vd. *Mevsû'etü a'lâmi'l-ulemâi ve'l-üdebâi'l-Arabî'l-müslimîn*, ed. Muhammed Salâh Câbirî, (Beyrut: el-Munazzamatü'l-Arabî li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm, 2005), 5/39-41.

³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/403. *Tüsâ'ıyyâtü İbn Cemâ'a*. Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdüllatîf b. Küveyk er-Rabâî tarafından tahrîc edilen kırk hadise dair bir eserdir. *Tüsâ'ıyyât*: Bir hadisi kaydeden müelliften Hz. Peygamber'e varıncaya kadar senedinde dokuz râvî bulunan hadisler için kullanılan terim. Bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* "İsnad" maddesi,

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3/52.

⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/432; Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 218.

⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/433.

ve Abdullah b. Abbâs'ın faziletini anlattığı, *Tuhfetü'l-letâif fi fedâili'l-hibri Abdullah b. Abbâs ve vecci't-Tâif* isimli bir eser kaleme almıştır. H. 915 yılında babasıyla gittiği ilk seyahatinde, Hanefî kadısı Ali b. Ziyâ el-'Umerî ve Haremeyn kadısı Kâdi'l-Kudât Muhammed b. Yâkub el-Mâlikî ile görüşmüş ve ilimlerinden istifade etmiştir.¹ H. 916 yılındaki ikinci yolculuğunda ise yine Muhammed b. Yâkub el-Mâlikî ve Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Cebelî el-Yemenî ile bir araya gelmiştir.²

Ziyaret ettiği Cidde'yi anlattığı, *Târîhu Medîneti Cidde ve ahvâlihâ ve kurbihâ min Mekke* isimli bir kitap yazmıştır. Bu arada Mekke ile Cidde arasında bir belde olan Hadde'ye³ seyahat etti. Orada babasından hadis dersleri aldı. Bu beldenin çarşılarını ve yapılarını *Hüsnü'l-kırâ fî evdiyeti Ümmi'l-kurâ* adlı eserinde anlatmıştır.⁴

H. 913 yılında 23 yaşındayken hadis öğrenme gayesiyle Kahire'ye ilk seyahatini gerçekleştirdi. Bu seyahati esnasında Abbâsî halifesi Müstemsik Billah (ö. 927/1521), onu huzuruna çağırarak ve babası İzzeddin b. Fehd'e Hz. Abbâs Ribâtı'nın sorumluluğunu vermiştir. Babası bu görevi yürütmeye h. 914 senesinde başlamıştır. Babasının vefatından sonra bu vazife Cârullah'a geçmiştir.⁵ Daha sonra bu ribâtın tarihine ilişkin, *Tuhfetü'n-nâs bi-haberi ribât seyyidini'l-'Abbâs* adında küçük hacimli bir eser kaleme almıştır.

H. 914 yılında gittiği Yemen'de, yaklaşık dört ay kaldı.⁶ Orada *el-Faslü'l-mezîd alâ buğyeti'l-Müstefîd fî ahhâri Zebîd* adlı kitabın müellifi Abdurrahman el-Bedî' (ö. 944/1537) ile bir araya gelerek ondan istifade etti.⁷

H. 921 yılında tekrar Kahire'ye gitti. Oradan ayrıldıktan sonra 922/1516 senesinde Dımaşk'a ve Halep'e gitti.⁸ Cârullah'ın Şam bölgesine yaptığı toplam üç yolculuğun sadece birincisinde, ilim talebiyle doğrudan bu bölgeye gitmiştir. Diğer

¹ İbrâhim b. Hammûd b. Abdülaziz Muşayyakah, *Cârullah b. Fehd el-Mekkî Muerrihen* (Riyad: İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991), 42; Cârullah b. Fehd, *Tuhfetü'l-letâif*, 141-144.

² Cârullah b. Fehd, *Tuhfetü'l-letâif*, 145.

³ Cârullah Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin, *Hüsnü'l-kırâ fî evdiyeti Ümmi'l-kurâ*, thk. Ali Ömer (Port Said: Mektebetü's-Sekâfetu'd Dîniyye, 2001), 83.

⁴ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü'l-kırâ*, 83-85.

⁵ Ebî Huzeyfe Ahmed eş-Şükeyrât - Meşhur b. Hasan Âli Süleyman Ebî Ubeyde, "Tuhfetü'n-nâs bi-haberi ribât seyyidini'l-'Abbâs", *Mecelletü'l-Hikme*, 6 (1995), 151-152.

⁶ Cârullah b. Fehd, *Neylü'l-münâ*, 1/7. Bkz. neşreden'in mukaddimesi. Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 196.

⁷ Muşayyakah, *Cârullah b. Fehd el-Mekkî Muerrihen*, 52-53.

⁸ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 196.

Şam ziyaretleri, Osmanlı şehirlerine giderken Şam bölgesine uğrama şeklinde gerçekleşmiştir.¹

Şam ziyaretleri esnasında, meşhur Şam tarihçisi İbn Tolun'la Dımaşk'da sık sık bir araya gelirdi. H. 922 yılında Dımaşk'da Kâdî Kerîmüddin b. Ekrem'le ilmî müzakerelerde bulunmuş ve halktan bir topluluğun da olduğu bir ortamda, ona bazı kitapları okumuştur. Bu arada Mahyûy en-Ne'imî ile bir araya gelerek onun hadise dair *Tuhfetü'l-berere* isimli eserini okumuştur. Daha sonra bu kitabı kendi hattıyla istinsah ederken bazı değişiklikler yapmıştır.² Yine İbn Tolun'la beraber Emevî Camii ve diğer bazı mescitlerde yaptığı sohbetler ve gerçekleştirdiği dersler büyük rağbet görmüştür. Cârullah'ın İbn Tolun'la olan münasebeti kardeşlik derecesindedir. Bu durum, İbn Tolun'un Cârullah için kullandığı *أخونا* ve *أخونا في الله* (Allah yolunda kardeşimiz, kardeşimiz) ifadelerinden anlaşılmaktadır. Dımaşk'tayken babasının vefat haberini alınca h. 923 senesinde Halep ve Gazze'ye uğrayarak Mekke'ye geri döndü.³

Osmanlı Devleti'nin Mercidâbık 922/1516 ve Ridâniye 923/1517 savaşlarında Memlûkleri kesin yenilgiye uğratmasıyla, Memlûk Devleti tarih sahnesinden çekildi. Bir Memlûk tarihçisi olan Cârullah, bundan sonra Osmanlı Devleti hizmetine girmiştir. İki büyük İslâm devletinden birinin yıkılarak diğerinin hâkimiyetine girmesinin canlı tanığı olan Cârullah, her iki devleti yakından tanınması ve iki dönemde de eserler telif etmesi yönüyle istisnâ bir konuma sahiptir.

H. 928 yılında Bursa ve İstanbul'a gitmek için çıktığı yolculukta⁴ Dımaşk ve Halep'e de uğramıştır. Bursa'dayken meşhur eseri *el-Cevâhirü'l-hisân fî menâkıbi's-Sultân Süleymân b. Osmân*'ı yazmıştır. 928/1522 yılı Ramazan ayında tamamladığı kitabın sonunda; gurbet acısından şikâyetle, çektiği sıkıntıları dile getirir ve büyük bir ustalıkla ortaya koyduğu eserin, öneminden bahseder.⁵

Cârullah, 934/1528 senesinde Osmanlı ülkesine ikinci seyahati esnasında, Dımaşk ve Halep'e uğradı ve bir süre o şehirlerde ikamet etti. Daha önce Kahire'de

¹ Cârullah Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin, *el-Cevâhirü'l-hisân fî menâkıbi's-Sultân Süleymân b. Osmân*, ed. Muhammed b. Selâme el-Atvî (Amman: Ervika li'd-dirâse ve'n-neşr, 2018), 37. Muhakkikinin mukaddimesi.

² İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, 1/319-322.

³ İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, 1/322,326,361,365; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 196.

⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/433.

⁵ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 334.

kaldığı süre zarfında, tarihçiler ve ilim ehli arasında tanınan biri olmuştu. Bu seyahatinde mütalaa ettiği yeni eserler, onun tarih yazım metodolojisi üzerinde bazı yenilikler meydana getirdi. O dönemde meydana gelen önemli siyasi olaylara bizzat tanıklık etmesi ve çoğu zaman müşahade ettiklerini kaleme alması; yazdıklarını, ilk kaynaktan elde edilen bilgiler olması açısından değerli kılmaktadır.¹

Ayrıca geçici bir müddet ikamet ettiği bu beldelerde şöhretini duyan birçok kişi ondan istifade etmek için yanına gelip öğrencisi olmuştur.²

İkinci yolculuğunda gittiği Anadolu’da evlendi ve çocukları oldu.³

Cârullah, 15 Cemâziyelâhir 954 (3 Ağustos 1547) salı günü, 64 yaşındayken Mekke’de vefat etti.⁴

2.2.4.2. İlim Ehlinin Hakkındaki Görüşleri

Mısır, Şam ve Yemen’deki âlimler; İbn Fehd ailesini yakından tanımaktaydı. İlme olan düşkünlükleri ve ilmî çalışmalarından dolayı bu beldelerde, büyük bir teveccühe mazhar olmuşlardır. Dolayısıyla Cârullah bu beldelere olan ziyaretlerinde, ilim ehli tarafından iyi karşılanmış ve rağbet görmüştür.⁵

Abbâsî halifesi Müstemsik Billâh, Cârullah’ın Kahire ziyaretinde, onu huzuruna kabul ederek ikramda bulunmuştur. Bir diğer Abbâsî halifesi Mütevekkil Alellah, Hz. Abbâs Ribâtı’nın sorumluluğunu ona verirken yazdığı beratta: “Muhibbüddin Cârullah; faziletli, asalet sahibi büyük bir şeyhtir. Güvenilir, şerefli ve seçkin bir muhaddistir.” demek suretiyle ona iltifat etmiştir.⁶

Şihâbüddin Câferî (ö. 1069/1659), Cârullah’ı övmek için yazdığı uzun bir kasidede şöyle demektedir:

¹ Muşayyakah, *Cârullah b. Fehd el-Mekkî Müerrihen*, 67-68.

² Muşayyakah, *Cârullah b. Fehd el-Mekkî Müerrihen*, 68.

³ Ayderûs, *Nûru’s-sâfir*, 218; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/433.

⁴ Ayderûs, *Nûru’s-sâfir*, 217; Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâ’ire*, 2/132; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 10/433.

⁵ Muşayyakah, *Cârullah b. Fehd el-Mekkî Müerrihen*, 60-84.

⁶ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü’l-hisân*, 50. Muhakkikin mukaddimesi.

Ve sonra bir hizmetçi durdu

Dermek için sümbülleri bahçede

Nasıl biçtiyse yapraklarından meyvelerini

Nasıl derdiyse en akıllıları en iyilerini

Kastım Muhibbüddin Cârullah'dır

Lütfudur başkalarınınkiyle kıyaslanamayan

Nasıl olsun, o ki İzzeddin'in oğludur

Odur ehl-i fazilet, iman ve sebat¹

Şihâbüddin b. Uleyf de bir şiirinde onu şöyle methetmektedir:

Ne mükemmeldir o ilm-i hadiste

Kamuya meydan okur ilm-i hadiste

Râviyân içinde emin nâkildir

İlimdeki hüneri bağrında ve dilinde²

İbn Tolun ve İbnü'l-Mibred el-Hanbelî ortak yazdıkları eserde, onun için "Muhibbüddin şeyh, imam ve muhaddistir." demişlerdir.³

Necmeddin el-Ğazzî; *Kevâkibü's-sâire*'de, Cârullah'ı şu şekilde anlatmaktadır: "Cârullah; şeyh, imam ve muhaddistir. O, hâfız oğlu hâfızdır. Şeyhülislâm olan babam, h. 950 yılında hacca gittiğinde Cârullah, huzuruna çıkarak ona selam verdi. Babam da kendisini fazlasıyla takdir etmiş ve onu hadis ilminde imamlık ve üstünlükle nitelendirmiştir."⁴

¹ Abdülazîz b. Necm b. Fehd İzzeddin, *Ğâyetü'l-merâm bi-ahbâri saltanati'l-beledi'l-harâm*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde: Merkezü'l-Bahsi'l-ilmî ve İhyâi't-türâsi'l-İslâmî, 1986), 3/236-237.

² İzzeddin b. Fehd, *Ğâyetü'l-merâm*, 3/240.

³ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Tolun - Yûsuf b. Hasan el-Hanbelî İbnü'l-Mibred, *Mut'atü'l-ezhân mine't-temettû bi'l-ikrân beyne terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân*, thk. Selâhaddîn Halîl Şeybânî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1999), 2/692.

⁴ Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, 2/131-132.

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî “O, imam, allâme, hadisçi ve tarihçidir.” şeklinde onu tavsif etmektedir. Ayrıca Cârullah’ın, aklî ve şer‘î ilimlerde büyük bir maharet kazandığını, Haremeyn’de ve başka beldelelerde hadis rivayet ettiğini söylemektedir.¹

Kettânî de Cârullah için: “O; imam, rehâl ve güvenilir isnada sahip bir muhaddistir.² Kanaatimce, onuncu yüzyılın hadis hâfızları arasında, zikredilmeye layık kimselerdendir.”³ ifadelerini kullanmaktadır.

Yemenli tarihçi Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed eş-Şillî, Yavuz Sultan Selim ve Kansu Gavri arasında geçen olaylardan bahsederken; derin anlayış sahibi ve Mekke diyarının muhaddisinin oğlu olan muhaddis Cârullah’ın, müstakil olarak bu olaya, eserlerinde yer verdiğini söylemektedir.⁴

Günümüz tarihçilerden Muhammed Habîb Hîle, Cârullah ve ailesini anlatırken; “O, hâfız oğlu hâfızdır. Dedesi de hâfız oğlu hâfızdır. Onlardan her biri, ilimde yüce bir mevkiye sahiptir. Hadis ve tarih alanlarında müstesna eserler ortaya koymuşlardır.”⁵ demektedir.

2.2.4.3. İlmî Şahsiyeti ve Tarihçiliği

Köklü bir ulemâ ailesinin ferdi olarak dönemin ilim merkezlerinden Mekke’de dünyaya gelen Cârullah henüz dört yaşında küçük bir çocukken, babasıyla beraber büyük tarihçi ve muhaddis Sehâvî’nin hadis derslerine gitmeye başlamıştır. İlim hayatına böyle mümbit bir ortamda ve büyük âlimlerin gözetiminde başlayan Cârullah’ın ilk öğretmeni ise babası İzzeddin’dir. Hıfzını tamamladıktan sonra babasından hadis dersleri almıştır. Ayrıca Muhibbü’t-Taberî, Abdülganî el-Bisâtî, ‘Âişe bint Abdülhâdi, Şems Muhammed b. Şihâb el-Bûsirî ve İbn Küveyk’ten ders aldı.⁶

Cârullah, ailenin bu konudaki geleneğine uyarak ilim talebiyle yolculuklara çıktı. İlmî seyahatlerini, Hicaz şehirlerine ve Hicaz dışındaki beldelelere olmak üzere

¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/432-433.

² Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/296.

³ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/912.

⁴ Şillî, *es-Senâü'l-bâhir*, 148.

⁵ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 195.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3/52.

ikiye ayırmak mümkündür. Hicaz'da Medine, Tâif ve Cidde'ye seyahat etmiştir. Hicaz dışında ise Kahire, Yemen, Şam bölgesinde; Dımaşk, Halep ve Gazze ile ayrıca Anadolu'da Bursa ve Osmanlı başkenti İstanbul, ziyaret ettiği merkezler arasındadır.¹ Bu yolculuklarda, devrin önemli âlimleriyle bir araya gelmiştir. Bazı âlimlerden ders alırken bazı önemli şahsiyetlerle ise arkadaşlık ve dostluk kurmuştur. Tesis ettiği bu ilişkiler, onun yetişmesinde ve ilmî yetkinliğinin olgunlaşmasında büyük rol oynamıştır. Dolaştığı şehirlerde şöhretini duyan birçok insan onun bulunduğu meclislere gelerek ondan ders dinlemiş ve istifade etmiştir.

Hadis ilminde, ali ve nazil isnadları ve müselsel hadisleri öğrendi. Babasıyla beraber gittiği Medine'de, babasından *Kütüb-i Sitte*'yi dinledi. Böylece hadis ilminde iyi bir seviyeye ulaştı. Bu alanda kaleme aldığı *el-Haberü 'l-merfû 'fî eyyâmi 'l-üsbû', Bulûğu 'l-ereb fî hükmi tîcânî 'l-'Arab* ve *el-Büldâniyyât* isimli eserleri, hadis alanında ulaştığı mertebeyi göstermektedir.

İlmî çalışmaları ve mütevazı karakterleriyle şöhretleri yayılan aile, Abbâsî halifelerinden de takdir görmüştür. Nitekim Abbâsî halifesi Müstemsik Billâh, Cârullah'ın Kahire ziyaretinde onu huzuruna çağırması ve iltifatta bulunmuştur. Aynı şekilde el-Mütevekkil Alellah da onu hoş karşılamış ve Hz. Abbâs Ribâtî'nin sorumluluğunu vermiştir.

İyi bir muhaddis olan Cârullah, tarih ilminde de iyi bir eğitim almış ve bu alanda önemli eserler ortaya koymuştur. Medine ziyaretinde tarihçi Semhûdî'den, onun *Vefâü 'l vefâ bi ahibâri dâri 'l-Mustafâ* isimli eserini okumuştur. Ayrıca Semhûdî'nin ona tasavvuf hırkası giydirmesi,² onun tasavvufî kişiliğine ve zâhidâne hayatına işaret etmektedir. Bu durum, onun ilimle beraber mütevazı kişiliğiyle de toplumun geniş kesimlerinde kabul görmesine vesile olmuştur.

Cârullah'ın yaşadığı dönemde, şehir tarihçiliği dalında, daha çok Hicaz şehirlerinden Mekke ve Medine'nin tarihi işlenmekteydi. Ancak o, Hicaz'ın diğer şehirleri Tâif ve Cidde'yi de ele alan eserler kaleme almıştır. Bu şehirlere ilişkin kitapları, ileride bu şehirlere dair telif edilecek diğer eserler için kaynak teşkil etmiştir.

¹ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü 'l-hisân*, 36-37. Neşredenın mukaddimesi.

² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, 10:432; Ayderûs, *Nûru 's-sâfir*, 218.

Cârullah, eserlerinin tertibinde farklı yöntemler kullanmıştır. *Neylû 'l-münâ* 'yı, yıllara göre kronolojik olarak düzenlerken; *Mu 'cemü şüyûhi 'l- 'Îz b. Fehd* adlı eserinde ise ders aldığı hocalarının hayatını alfabetik olarak yazmıştır. Alfabetik sıralama metodunu, diğer bazı biyografik eserlerinde de uygulamıştır.

Onun tarih yaklaşımını muasırlarından farklı kılan, olaylara bütüncül yaklaşımıdır. Tarihi meseleleri naklederken, toplumun ve olayların sosyo-kültürel boyutunu da yansıtmaktan geri durmamıştır. Ayrıca diğer birçok tarihçinin yaşadıkları coğrafyaya hapsolmalarının aksine o, Mekke için uzak ve yabancı sayılabilecek Osmanlı yönetimindeki Anadolu topraklarına da gitmiş ve o ülke ile yöneticilerinin tarihini yazabilmiştir.¹

İlmî kişiliğinin ve telif ettiği çok sayıda eserin yanı sıra Cârullah, aynı zamanda kendisi veya başka müelliflere ait birçok kitabı da kendi el yazısıyla çoğaltmıştır. Buna örnek olarak, büyük dedesi Takıyyüddin'in *Lahzü 'l-elhâz* isimli eserini verebiliriz. İstinsâh ettiği bu eserin hâtimesinde; “944 yılı Zilkâde ayının on beşinde cuma günü, Kâbe'nin kapısında bu eseri tamamladım.” demektedir.²

2.2.4.3.1. Hocaları

Büyük bir tarihçi ve muhaddis olan babası İzzeddin b. Fehd, Cârullah'ın ilk öğretmenidir. Babasından, Kur'anı Kerim'i ve hadis başta olmak üzere temel kitapları okumuştur. Ayrıca İzzeddin oğlunu, ilim tahsili için başta Medine olmak üzere çevredeki ilim merkezlerine götürmüş ve onun eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Cârullah'ın eğitiminde babasının en etkili kişi olduğu ifade edilebilir.

Bununla beraber Cârullah, yaşadığı dönemde birçok hocadan ders almış ve birçok kişiyle arkadaşlık yapmıştır. Ancak çağdaşlarından özellikle iki kişiyle olan

---

¹ Abdulfettâh Abdülaziz Sâmih İbrâhim, “Menhecü'l-Müerrih Cârullah b. Fehd el-Mekkî fî Kitâbihî *el-Cevâhirü 'l-hisân fî menâkibi's-Sultân Süleymân b. Osmân*”, *Câmi'atü 'l-Ezher Havliyyetü Külliyyeti 'l-Lügati 'l-Arabiyye bi'z-Zekâzîk* 39/1 (2019), 311.

² Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü 'l-elhâz*, 344.

münasebetleri oldukça farklı ve önemlidir. Bunlardan ilki Şemseddin Sehâvî, diğeri Şemseddin b. Tolun'dur.¹

Sehâvî, adeta ailenin özel tarihçisi gibidir. Sadece Cârullah'ın değil aynı zamanda tezimizin konusunu teşkil eden İbn Fehd ailesinin önde gelen diğer üç ferdinin de hayatını *Dav'ü'l-lâmi'*'de anlatmıştır. Hayatlarını anlatırken doğum ve ölüm günlerini bile tasvir edecek kadar onları yakından tanımakta ve yaşamlarını kayıt altına alırken büyük titizlik göstermektedir. Cârullah, birçok alanda ondan ders okumuş ve icâzet almıştır.² Hocası Sehâvî'yi anlatırken: "Hadis hâfızları arasında onun gibisini görmedim. Onun eserlerini inceleyen herkes bunun böyle olduğunu fark edecektir." demektedir. Ayrıca dedesi Necmeddin b. Fehd'in de onunla ilgili olarak "onun alanında biricik olduğunu, şöhretinin Şam'dan Yemen'e kadar yayıldığını ve onun kadar telifi olan başka kimse tanımadığını" dediğini anlatmaktadır.³ Bu övgü dolu sözlerden anlaşılacağı üzere Cârullah'ın yetişmesinde hocası Sehâvî, müstesna bir yere sahiptir.

Şemseddin Sehâvî'nin hayatı, yukarıda Takıyyüddin'in öğrencileri arasında detaylı olarak anlatıldığından, burada bu kadarıyla iktifa edilmiştir. Şemseddin b. Tolun ise onun ortak hocalardan beraber ders okuduğu yakın arkadaşıdır.⁴ Daha önce Cârullah'ın babası İzzeddin b. Fehd'in hayatı konusunda öğrencilerinden olan İbn Tolun'un hayatı zikredildiğinden, burada sadece onunla olan münasebetine ve İbn Tolun'un ona olan etkisine değinilecektir.

Her ne kadar arkadaş olsalar da İbn Tolun'un kendisinden yaşça büyük olması hasebiyle Cârullah, kendisinden kardeşimiz diye bahseden İbn Tolun'dan, zaman zaman bazı dersler okumuş ve *eş-Şem'atü'l-mudıyye fî ahhâri'l-kal'ati'd-Dımaşkıyye*'de olduğu gibi onun eserlerine haşiyeler yazmıştır. İkisi aynı zamanda Mekke ve Şam'daki olaylara ilişkin aralarında mektuplaşmışlardır. Cârullah, her sene hac mevsiminde gerçekleşen olayları ve o sene vefat edenleri İbn Tolun'a yazarken İbn Tolun da ona Şam'daki haberleri iletmiştir.⁵

¹ Cârullah b. Fehd, *Tuhfetü'l-letâif*, 15. Neşredenin mukaddimesi.

² Cârullah b. Fehd, *Tuhfetü'l-letâif*, 15-25. Neşredenin mukaddimesi.

³ Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 22-23.

⁴ Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 2/132.

⁵ Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 2/132; Cârullah b. Fehd, *Tuhfetü'l-letâif*, 26. Muhakkikin mukaddimesi.

Cârullah'ın eğitim hayatında önemli etkiye sahip diğer hocaları şunlardır:

Nureddin Ali b. Abdullah el-Hasenî es-Semhûdî el-Kâhirî eş-Şâfiî (ö. 911/1506): Medine tarihçisi, fakih ve muhaddistir. H. 841 senesinde Semhûd'da doğdu. Tıpkı Cârullah ve diğer birçok ulema çocuğu gibi ilk eğitimi babasından aldı. Babası ilim tahsili için onu Kahire'ye götürdü. Şam bölgesindeki şehirlerde çeşitli hocalardan ders okudu. Uzun süre Mekke ve Medine'de ikamet etti.¹

Cârullah h. 909 yılında babasıyla beraber gittiği Medine'de, Semhûdî'den onun *Vefâü'l vefâ bi ahhâri dâri'l-Mustafâ* ve *Fetevâ* isimli eseriyle diğer bazı kitaplar okumuştur. Ayrıca Semhûdî ona tasavvuf hırkası giydirmiştir.² Semhûdî, Cârullah'ın babası İzzeddin b. Fehd'e de ders vermiştir.³

Mekke'de Cârullah'ın dedesi Necmeddin b. Fehd'den ders almıştır. Dolayısıyla Semhûdî, hem Necmeddin'den ders almış ve hem de oğlu İzzeddin'e ve torunu Cârullah'a ders vermiştir. H. 886 senesinde Mekke'de evinde çıkan yangında, oluşturduğu zengin kütüphanesiyle beraber telif ettiği birçok kitabı da yandı. En önemli eseri *Vefâü'l-vefâ bi ahhâri dâri'l-Mustafâ*'dır. H. 911 senesinde Medine'de vefat etti.⁴

Ebû Bekir b. Abdullah el-Ba'lûyî eş-Şâzelî el-Ayderûs (ö. 914/1509): H. 851 yılında, Yemen'in güneydoğusundaki Hadremevt'de bulunan Terîm beldesinde dünyaya geldi. Sehâvî gibi büyük âlimlerden ders aldı. Tasavvuf ehli dindar bir kişiliğe sahip olup Şâzelî tarikatına mensuptur. Cârullah *Mu'cem* adlı eserinde onu, hocaları arasında saymıştır.⁵ Ayderûs'un nesep ilmiyle ilgili *el-Cüz'ü'l-latîffî 'ilmi't-tahkîmi's-Şerîf* isimli bir eseri mevcuttur. H. 914 yılında Aden'de vefat etti.⁶

Ebû Bekir b. Kâdî Aclûn: Adı Ebû Bekir b. Abdullah b. Abdurrahman Takıyyüddin b. Kâdî Aclûn'dur. H. 841 yılı Şâban ayında Dımaşk'da doğdu.⁷

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 5/245-247; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/73-74.

² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/432; Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 218.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/226.

⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/73-74.

⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/91-92.

⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/91-93; Ğazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/115; Zirikî, *el-A'lâm*, 5/99.

⁷ Ğazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/115-116.

Babasının dedesi, Dimaşk'ın çevre beldelerinden Aclûn'da kadılık yaptığından dolayı, torunları İbn Kâdî Aclûn künyesiyle meşhur olmuştur.¹

İbn Aclûn; babası ile kardeşi Necmeddin'den (ö. 876/1472) ve Bulkînî, Celâleddin Mahhallî, İbn Hacer ve zamanının birçok önemli âliminden ders okumuştur. Şam tarihçisi İbn Tolun, kendisinden ders görmüş ve ondan yazılı şekilde icâzet almıştır.² Cârullah, Şam'a geldiğinde bu hocasından Şafiî'nin *Müsned*'ini, *Meşyehetu'l-Fahr b. Buhârî*'nin çoğunu, bazı hac menâsiklerini ve daha başka konuları okumuştur.³

11 Ramazan 928'de Dimaşk'taki evinde vefat etti. Emeviyye Camii'nde kılınan cenaze namazını, oğlu Kâdî'l-Kudât Necmeddin Şimâlî kıldırdıktan sonra Bâbüssağîr kabristanına gömüldü.⁴

Abdullah b. Ahmed Bâkesîr el-Hadramî el-Mekkî: H. 846-847 yılında Hadremevt'de dünyaya geldi. Terîm'e giderek Abdullah eş-Şâzelî el-Ayderûs'tan ders aldı. Akabinde gittiği Mekke'ye yerleşti. Cârullah ondan fıkıh ve nahiv okumuştur. H. 925 senesinde Mekke'de vefat etti.⁵

Abdülhak b. Muhammed es-Sinbâtî: H. 842 yılında Sinbât'da⁶ dünyaya geldi. H. 931 senesinde gittiği Mekke'de ikamet ettiği süre zarfında, bir müddet İbn Fehd ailesinin evinde kalmıştır. Bu arada Cârullah ondan hadis dersleri almıştır. H. 931 senesinde Mekke'de vefat etti.⁷

Mahmud b. Muhammed b. Halil b. Ecâ et-Tedmurî el-Halebî (ö. 925/1519): İbn Ecâ olarak bilinmektedir. H. 854 yılında Halep'te doğdu.⁸ Kahire'de ilim tahsil etmiş ve Halep'te kadılık yapmıştır. Memlük Sultanları Kansu Gavri ve Tomanbay'ın sır kâtibi olan İbn Ecâ, Memlüklerin (922/1517) yılında yıkılmasıyla Memlük Devleti'nin son sır kâtibi olarak kayıtlara geçmiştir. Yavuz Sultan Selim, ondan

¹ Kallek, "İbn Kâdî Aclûn, Takıyyüddin", 20/100.

² Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/116.

³ Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/117.

⁴ Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/119.

⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/188.

⁶ Sinbât: Mısır'da Kosniyya Yarımadası'nda küçük güzel bir beldedir. Senbât, Senbûtiyye ve Sembûtiyye isimleriyle de bilinmektedir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/261.

⁷ Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 141-143; Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 41. Neşredenın mukaddimesi; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/222-223.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 10/147.

vazifesine devam etmesini istemişse de o yaşlılığını bahane ederek kabul etmemiş ve sultanla beraber Halep'e giderek vefatına kadar orada ikamet etmeye devam etmiştir. Cârullah ona, yirmi muhaddisten yirmi hadis okumuş ve onun için *Tahkîku'r-recâ li 'uluvvi'l- makarri ibn Ecâ* adında bir cüz tahrîç etmiştir. H. 925 senesinde Halep'te vefat etmiştir.¹

Kaynaklarda adı geçen diğer hocalarından bazıları şunlardır:

Muhibbüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî (ö. 916/1511),²

Fakih Kâdî Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî (ö. 925/1519),³

Kâdî ve Muhaddis Burhâneddin b. Ebî Şerif el-Makdisî (ö. 923/1517),⁴

Tarihçi Ömer eş-Şemmâ' (ö. 936/1529),⁵

Tarihçi Abdurrahman el-Uleymî el-Makdisî (ö. 928/1522),⁶

Ayrıca kadın muhaddislerden;

Ümmü Seleme bint Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 913/1508),⁷

Fâtıma bint Kemal b. Sîrîn (ö. 944/1534) ve diğer bazı kadın hocalardan hadis rivayet etmiştir.⁸

2.2.4.3.2. Öğrencileri

Cârullah, yoğun ilmî çalışmalarının ve çıktığı çok sayıda yolculuğun da etkisiyle ilim dünyasında şöhret kazanmıştı. İlmî seyahatlerden sonra Mekke'ye dönüş yapınca çevreden çok sayıda öğrenci ondan hadis okumak, tarih öğrenmek ve icâzet almak için Mekke'ye geldi. Ayrıca Cidde'deki bir camide uzun süre imam-hatiplik

¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, 10/192; Ğazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/303-304.

² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-zeheb*, 10/106.

³ Cârullah b. Fehd, *Neylû 'l-münâ*, 1/9. Neşredenin mukaddimesi.

⁴ Cârullah b. Fehd, *Neylû 'l-münâ*, 1/9. Neşredenin mukaddimesi.

⁵ Cârullah b. Fehd, *Neylû 'l-münâ*, 1/9. Neşredenin mukaddimesi.

⁶ Cârullah b. Fehd, *Neylû 'l-münâ*, 1/9. Neşredenin mukaddimesi.

⁷ Cârullah b. Fehd, *Neylû 'l-münâ*, 1/9. Neşredenin mukaddimesi.

⁸ Cârullah b. Fehd, *Neylû 'l-münâ*, 1/9. Neşredenin mukaddimesi.

yapan İbn Fehd'in, hadis ve tarih okumak için çeşitli yerlerden gelen çok sayıda talebesi vardı.¹ Bunlardan bazıları şunlardır:

Şeyh b. Abdullah el-Ayderûs:² H. 919 yılında Yemen'in Terim beldesinde dünyaya geldi. Eğitimli bir ailede yetişen Ayderûs, çıktığı ilim yolculuklarında bulunduğu Mekke'de Cârullah'tan ders almıştır. H. 990 yılında Hindistan'ın Ahmedâbâd şehrinde vefat etti.³

Radiyyüddin Ebû Abdullah Muhammed el-Haneffî el-Halebî: İbnü'l-Hanbelî olarak meşhur olmuştur. Tarihçi ve dil âlimidir. En önemli eseri *Dürrü'l-habeb fî târihi a 'yâni Haleb*'tir. 5 Cemâziyelevvel 971 yılında Halep'te vefat etmiştir.⁴

İbnü'l-Hanbelî, h. 954 senesinde Mekke'de Cârullah'tan hadis dinlediğini ve ondan icâzet aldığını ifade eder.⁵

Cemâlüddin Muhammed b. Tahir b. Ali el-Hindî: H. 913 senesinde Gücerat'da doğdu. Gücerat'ın büyük âlimlerindendir. Sahip olduğu zenginliği, ilim yolunda harcamaktan çekinmezdi. Özellikle fakir öğrencilerin eğitim masraflarını karşıladı. Hacca gittiğinde Mekke'de Cârullah ve Abdullah el-Ayderûs gibi önemli âlimlerden ders almıştır. *Mecme'u bihâri'l-envâr fî ğarîb-i't-tenzîli ve letâifi'l-ehbâr* ve *el-Muğnî fî dabtî'l-esmâ liruvâtî'l-enbâ* isimli eserleri mevcuttur. Râfîzilerle girdiği tartışmalardan sonra h. 986 yılında onlar tarafından öldürüldü.⁶

Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Receb el-Behnesî: H. 927 senesinde Dımaşk'da doğdu ve orada yetişti. Hanefî mezhebine mensuptur. Müstakil olarak fetva verebilecek yetkinlikte büyük bir âlimdi. Emeviyye Camii'nde ders verir ve vaaz ederdi. Cârullah'tan ders almıştır. H. 986 yılında vefat etti. Dımaşk'da Bâbüssağır kabristanına defnedildi.⁷

¹ Sâmi es-Sakkâr, "İbn Fehd Muhibbüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/486-487.

² Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî, *el-Muğnî fî dabtî'l-esmâ liruvâtî'l-enbâ*, thk. Zeynü'l-Abidîn el-Azâmi (Karaçi: er-Rahim Akademi, 2007), 26; Zirikî, *el-A'lâm*, 5/99.

³ Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 333; Süleyman Uludağ, "Ayderûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/232.

⁴ Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 3/38-39.

⁵ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 45. Neşredenin Mukaddimesi.

⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/601-602; Ayderûs, *Nûru's-sâfir*, 323-324; Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî, *el-Muğnî fî dabtî'l-esmâ liruvâtî'l-enbâ*, thk. Zeynü'l-Abidîn el-Azâmi (Karaçi: er-Rahim Akademi, 2007), 26.

⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/602.

Takıyyüddin b. Fehd: İbn Fehd ailesindendir. Ancak kaynaklarda baba ismine rastlayamadık. Takıyyüddin, Allâme Ahmed b. Abdulgaffâr'dan nahiv, usul ve matematik öğrenmiştir. Yakın akrabası Cârullah'tan da ders almıştır. Takıyyüddin, İbn Fehd ailesinin idari ve siyasi vazife almama teamülüne aykırı olarak bu görevleri üstlenen az sayıdaki aile üyelerinden biridir. H. 987 yılında vefat etmiştir.¹

Abdurrahman b. Abdülkadir b. Abdülaziz b. Fehd: Amcası Cârullah'tan hadis rivayet etmiştir. H. 995 senesinde vefat etti.

Berekât b. Muhammed eş-şeyh Zeynüddin el-Ensari: Cârullah ve diğer bazı âlimlerden hadis rivayet etmiştir. H. 974 senesinde vefat etti.

2.2.4.4. Eserleri

2.2.4.4.1. Tarih İlmine Dair Eserleri

Müellif, dini ilimlerin hadis ve siyer gibi farklı alanlarında ve tarih biliminin şehir tarihçiliği ve rihle ile biyografik tarih yazımının tabakât, mu'cem, meşyeha, tahrîç, merviyât ve terâcim türünde eserler yazmıştır. Tarih alanında yazdığı otuza yakın eser, İslâm kültür tarihi için büyük bir birikim oluşturmaktadır. Bu eserler, dönemin tarihine ayna tutan ve sonraki nesillere ufuk açan paha biçilmez birer ilim mirasıdır.

Cârullah'ın tarihe dair eserleri, çalışmamızın “İbn Fehd Ailesinde Tarih Anlayışı” bölümünde ayrıntılı olarak işlenecektir.

2.2.4.4.2. Diğer Eserleri

el-Haberü'l-merfû' fî eyyâmi'l-üsû': Haftanın günlerinden bahseden rivayetleri ihtiva eden bir risaledir. Özellikle çarşambanın uğursuz olup olmadığı üzerinde durulmaktadır. Üç varaktan oluşan eser tamamlanmamıştır. Risâlenin yazma nüshası, Yale Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. (No: L-235)²

¹ Şillî, *es-Senâü'l-bâhir*, 567.

² Sakkâr, “İbn Fehd Cârullah b. Fehd”, 19/487.

Bulûğu'l-ereb fî hükmi ticânî'l-'Arab: H. 926 Muharrem ayında kaleme alınan eser, sarığın peygamberin sünnetine uygun bir şekilde nasıl bağlanacağına dair bir risaledir.¹

el-Büldâniyyât (el-Ferâ'idü'l-behiyyât fî fevâ'idü'l-büldâniyyât):² Müellif *Hüsnü'l-kırâ fî evdiyeti Ümmi'l-kurâ* isimli eserinde, “Hadde” ve çevresini anlatırken bu kitaptan bahsetmiş ve ondan nakilde bulunmuştur.³

Nihâyetü's-sûl fî fazli âli beyti'r-Resûl: Eserin bir nüshası Berlin'deki Staatsbibliothek Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (No: 9672, sh. 3)⁴

en-Nüketü'z-zırâf fî'l-mev'izati bi-zevi'l-'âhât mine'l-eşrâf: Habib Hîle, bu kitabın Cârullah'a nisbet edildiği herhangi bir kaynağa rastlamadığını ancak eline geçen onun kendi hattıyla yazdığı yazma nüshanın kapak ile ilk ve son sayfalarında isminin varlığı sebebiyle, bu eserin ona ait olduğu hususunda şüphesi olmadığını söylemektedir. İslâm tarihinde bazı ağır hastalıklara yakalanmış veya sağırılık, körlük, şaşılık, topallık gibi bedenî özürleri bulunan eşraf ve ulemadan bazı şahsiyetler ve onlar için anlatılan hikâyeler hakkındadır. Müellif bu eseri, alay için değil bilakis ibret ve teselli için kaleme aldığını ifade eder. Daha sonra, bu minvalde önceden bu tür telifleri olan âlimleri zikreder: Ebû Bekir Hârizmî (ö. 383/993) *Müfîdü'l-'ulûm*,⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) *el-Ma'ârif*, Sehâvî *el-Î'lân*, Câhız (ö. 255/869) *Resâ'ilü'l-Câhiz*, İbn Esîr (ö. 630/1233) *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*. Safedî (ö. 764/1363) ile Süyûtî de bazı eserlerinde, benzer konuları işlemişlerdir.⁶

¹ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/212.

² Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 197.

³ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü'l-kırâ*, 85.

⁴ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 209.

⁵ Zirikî, *el-A'lâm*, 1/219. Bu eser Ebû Bekir el-Hârizmî'ye nisbet edilerek defalarca neşredilmiştir. Zirikî, kitabı İbn Haşşâ'nın (ö. 647/1250) eseri olarak zikretmektedir. Ancak M. Abdülkâdir Atâ eserin, Zekerîyyâ b. Muhammed el-Kazvînî'ye (ö. 682/1283) ait olduğunu ispat etmiş ve dört yazma nüshasına dayanarak ilmî neşrini yapmıştır. (Beyrut 1405/1985). Bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Hârizmî” maddesi.

⁶ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 208-209.

950/1543 senesinde kaleme alınan *Nüketü’z-zırâf* mukaddime, iki bölüm ve hâtimeden oluşmaktadır. Eserin yazma nüshası, Dublin’deki Chester Beatty Library’de bulunmaktadır. (No: 3838, sh. 59)¹

*Bulûğu’l-ereb bi-ma’rifeti’l-enbiâ’ mine’l-‘Arab (Bulûğu’l-ereb bi-ma’rifeti eyyi’l-enbiâ’ mine’l-‘Arab):*² Cârullah kitabın girişinde; peygamberlerden hangilerinin Arap veya Acem olduklarının ve isimlerinin hangi dilden geldiğine ilişkin sıkça tekrar edilen sorular üzerine bu kitabı telif ettiğini ifade etmektedir. 936/1530’da kaleme alınan eserin yazma nüshaları, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi (No: 185) ve Mektebetü’l-Haremi’l-Mekkî’de (Hadis, No: 423) bulunmaktadır.³

*el-Akvâlü’l-müttebe’a fî ba’zı mâ kîle fî menâkıbı e’immeti’l-erba’a:*⁴ Cârullah giriş kısmında bu eserin, ulemânın dört mezhep imamı hakkındaki görüşlerinden istifadeyle, onların meziyetlerinin özetlendiği bir risale olduğunu ifade etmektedir. Eser, 942/1535’te tamamlanmıştır. Ziriklî’nin, varlığından söz ettiği beş varaklık yazma, muhtemelen Dârü’l-kütübi’z-Zâhiriyye’de kayıtlı (No: 213) nüsha olmalıdır.⁵

*Bulûğu’l-münâ ve’z-zafer fî beyâni lâ ‘advâ ve lâ tıyerate ve lâ hâmete ve lâ safer,*⁶

2.2.5. Ailenin Diğer Üyeleri

Benî Fehd, genel olarak eğitim faaliyetleriyle ilgilenen ilim ehli bir ailedir. Ancak ticaretle uğraşan üyeleri de azımsanmayacak sayıdadır. Bununla beraber umumiyetle yöneticilikten, devlet memuriyetinden ve dinî vazifelerden uzak durmaya çalışmışlardır. Fakat Mekke’nin diğer ileri gelen aileleriyle yapılan evlilikleri münasebetiyle, siyaset ve yöneticilerle dolaylı bir ilişkilerinin var olduğu söylenebilir.⁷ Ailenin atalarından Cemâleddin Muhammed b. Abdullah (ö. 736/1335), Takıyyüddin

¹ Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 208.

² Hacı Halife, *Keşfü’z-zunûn*, 1/253; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 153.

³ Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 197; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 153.

⁴ Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/209.

⁵ Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 197.

⁶ Sakkâr, “İbn Fehd Muhibbüddin”, 19/487.

⁷ Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 100.

(ö. 871/1466)¹ ve yine ailenin h. 10. asırda yaşamış üyelerinden Takıyyüddin b. Fehd (ö. 987/1579),² bir süre Mekke’de kadılık ve müftülük yapmışlardır.³

Ailenin mezkûr dört meşhur üyesi dışında, bilinen diğer bazı fertleri şunlardır:

Cemâleddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah Fehd el-Hâsimî (ö. 736/1336): Nesep sıralamasında Necmeddin’in üçüncü dedesidir.⁴ Kendisi yetkin bir fıkıh âlimi ve yetenekli, zengin bir tüccardır. Aynı zamanda doğru sözlülüğü ve tevazuuyla meşhurdur. Çağdaşları, ondan sonra Mekke’nin onun gibisini görmediğini söylemektedir. (4 Şâban 736/18 Mart 1336) tarihinde Mekke’de vefat etti.⁵

Cemâleddin’in Kardeşi Hasan b. Abdullah (ö. 740/1339): Bir dönem ilim tahsil ettiyse de bunu devam ettirmemiş ve ticaretle meşgul olmuştur. Bu amaçla Yemen’e gitmiştir.

Necmeddin Muhammed Ebü’l-Hayr (ö. 811/1408): Kâdî Cemâleddin’in torunudur.

Fahrüddin Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed B. Muhammed b. Takıyyüddin b. Fehd (ö. 890/1485): 15 Ramazan 809 yılında Mekke’de dünyaya geldi. Necmeddin’in kardeşidir. Kur’ân-ı Kerim’i ezberledikten sonra, babasının kendisi için yazmış olduğu hadis kitabını ezberledi ve hocalarına arz etti. Ayrıca babasının gözetiminde temel kitapları okudu. Diğer hocalarından da çok sayıda kitap okuyarak hadis ve tarih alanlarında yetişti.⁶

Babasının gözetiminde ve onun teşvikiyle Mekke, Medine, Kudüs, el-Halil, Kahire, Mısır, Dımaşk, Hama, Halep, Humus, Ba’lebek, İskenderiye ve Zebîd’e ilmî seyahatler yaparak oralarda çok sayıda âlimden icâzet aldı.⁷

Fahrüddin, ilmî yolculuklarının yanı sıra gezme amaçlı seyahat etmeyi de severdi. Bu şekilde h. 840 ve 847 senelerinde iki defa Hindistan’a gitti. Ayrıca h. 848

¹ Sakkâr, “İbn Fehd Takıyyüddin”, 19/489.

² Şillî, *es-Senâü’l-bâhir*, 568.

³ Necmeddin b. Fehd, *İthâfî’l-verâ*, 3/207.

⁴ Necmeddin b. Fehd, *İthâfî’l-verâ*, 3/207.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *İthâfî’l-verâ*, 3/207; Su âd, *en-Necm b. Fehd Müerrihen*, 77.

⁶ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/545.

⁷ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü’l-kemîn*, 1/550.

yılında herhangi bir ilmî çalışma yapmaksızın Mısır, Şam, Kudüs, el-Halil, Gazze, Remle, Humus, Hama ve Halep'i dolaştı.¹

Kitap istinsahı konusunda oldukça mahir olan Fahrüddin, ailenin ulemâdan olan diğer birçok ferdi gibi hızlı ve güzel yazardı. Kendi hattıyla çok sayıda kitap çoğalttı.² Tarih alanında *Ref'ü'l-iltibâs fedâil-i ibn Abbâs* isimli eseri mevcuttur.³

Sabah namazında Mescidi Harâm'a giderken ayağını Kıran Ebû Bekir, tedavi olmasına rağmen bir türlü iyileşmedi. Bir buçuk sene kadar evinden çıkamaz halde yaşadıkdan sonra, 27 Rebûlevvel 890 Çarşamba günü Mekke'de vefat etti. Muallâ mezarlığında babası ve kardeşinin yanına defnedildi.⁴

Yahya b. Necmeddin Ömer b. Fehd (ö. 885/1480): H. 848 yılında Mekke'de doğdu. İzzeddin b. Fehd'in kardeşidir. Kur'ân'ı ezberledikten sonra temel kitapları okudu ve Mekke ile Halep'te birçok âlimden icâzet aldı. Ayrıca Medine, Tâif, Kâhire, Yemen, Zebîd ve San'a'ya ilim talebiyle yolculuklarda bulundu. Şiire meraklıydı. Bu alanda çeşitli çalışmaları oldu. Meydânî'nin (ö. 518/1124) *el-Emsâl* isimli kitabını ihtisar etti. Ayrıca *ed-delâil 'alâ ma'rifeti'l-evâil* adında bir kitap telif etti. Kitapların ciltlenmesi ve tamiratı alanında ustalaşmıştı. Bu yönüyle, aileye ait kütüphanedeki kitapların bakımında rol almıştır.⁵ Sehâvî onu; zeki, faziletli, mütevazı, ibadete düşkün ve şiire meraklı biri olarak tarif etmektedir.⁶ İzzeddin'den önce, henüz 37 yaşındayken h. 885 senesinde vefat etmiştir. İzzeddin, onun Mualla mezarlığına definde bulunmuştur.⁷

Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdulkadir b. Hâfız Abdülaziz b. Necmeddin Ömer b. Takıyyüddin Muhammed b. Fehd (ö. 995/1587): Zamanının en büyük muhaddislerinden biriydi. Amcası Cârullah b. Fehd ve Şihab b. Hacer el-Heytemî'den (ö. 974/1567) ders aldı. Fakih elbisesi giyerdi. H. 995 senesinde Mekke'de vefat etti.

Kettânî'ye göre Abdurrahman b. Fehd, ailenin kaynaklarda adı geçen ve ilmî kimliğiyle temayüz eden son ferdidir. Zira kendisinin fihrist ve biyografi kitaplarında,

¹ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/551.

² Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/551.

³ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 26.

⁴ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 1/387; Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/551-552.

⁵ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 105.

⁶ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 3/1247-1248.

⁷ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 1/31. Neşredeninin mukaddimesi.

ondan sonra İbn Fehd künyesi taşıyan birine rastlamadığını söyler.¹ Bundan sonra, Fehdîlerin Mekke'nin eğitim, ilim ve kültür hayatında üç asır boyunca devam eden ve iyi hatıralarla dolu varlıkları sona ermiştir. Böylece aile İslâm kültür tarihindeki yerini almıştır.

---

¹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/609,734; Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 107.

2.3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İBN FEHD AİLESİNİN İSLÂM TARİHÇİLİĞİNE KATKILARI

2.3.1. İbn Fehd Ailesinde Tarih Anlayışı

Memlükler Dönemi, diğer ilim dallarıyla beraber tarih ilminin de gelişme gösterdiği bir zaman dilimidir. İbn Fehd ailesi mensupları, yaşadıkları kutsal şehrin ve diğer komşu beldelerin tarihini ve özellikle bu coğrafyada yaşayan her sınıftan önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerini kayıt altına almışlardır. Ezrakî, Fâkihî ve Takıyyüddin el-Fâsî'nin izinde dört kuşak boyunca, bu beldenin tarihini yazmayı kesintisiz bir şekilde sürdürmüşlerdir. Böylece yaklaşık iki buçuk asır boyunca yaşadıkları toprakların tarihinin önemli referans kaynakları olmuşlardır. Bu bağlamda aile üyelerinin, tarihin farklı alanlarında vermiş oldukları eserleri ve ulaşabildiğimiz kadarıyla bu eserlerin muhteviyatını aktarmaya çalışacağız. Ayrıca, bu kitaplar yazılırken istifade edilen kaynaklar ile kendilerinden sonra bu eserlerden yararlanan yazarlar ve eserleri bu bölümde zikredilecektir.

2.3.1.1. Mekke Tarihi

Müslüman tarihçiler şehir tarihçiliğine ve bilhassa Mekke tarihine ehemmiyet vermişler ve bu alanda önemli eserler ortaya koymuşlardır.

Hasan el-Basri'nin (ö. 110/728) *Fezâilu Mekke*¹ isimli kitabının, İslâm tarihinde bilinen ilk şehir tarihi eseri olduğu kabul edilmektedir.² İslâm âlimleri şehir tarihçiliği yazımının bidayetinde öncelikle Müslümanlarca kutsal kabul edilen; vahyin merkezi ve yeryüzünde ilk mabedin inşa edildiği belde olan Mekke'yi³ işlemişlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in hicret yurdu Medine'yi anlatan kitaplar, şehir tarihçiliğinin ilk örneklerindendir. Bu eserlerde Mekke ve Medine'nin tarihini, faziletlerini ve diğer şehirlere üstünlüklerini yazmışlardır. Akabinde Kudüs, Şam,

¹ Zirikî, *el-A'lâm*, 2/226; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, çev. Abdülhalim en-Neccâr (Kâhire: Dâru'l Maârif, ts.), 1/257-258; Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî* (*Tedvînu't-târihi*), çev. Mahmud Fehmî Hicâzî ((Câmi'atu İmam Muhammed b. Su'ûd, 1991), 4/11.

² Barca, "Şehir Tarihi Eserleri", 208.

³ "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir." Altuntaş vd. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/96.

Buhara, Bağdat, İsfahan, Mısır, Yemen ve Endülüs gibi şehir ve bölgelerin özelliklerinin bulunduğu eserler kaleme alınmıştır.¹

Bu bağlamda ünlü Medine tarihçisi es-Semhûdî (ö. 911/1506) *Vefâü'l-vefâ bi ahhâri dâri'l-Mustafâ*, Mısır tarihçisi el-Makrîzî (ö. 845/1442) *el-Hitâtü'l-Makrîziyye* ve Şam tarihçisi İbn Tolun ed-Dımaşkî (ö. 953/1546) *İ'lâmü'l-verâ bi-men vüllîye nâ'iben mine'l-Etrâk bi-Dımaşki's-Şâmi'l-kübrâ* isimli eserler, kaleme almışlardır. Yaşadıkları şehirlere vefanın bir göstergesi olarak beldelerinin coğrafyasını, topoğrafyasını, tarihini ve sosyolojik yapısını kayıt altına alarak gelecek nesillere taşımışlardır. Aynı şekilde İbn Fehd ailesi de Mekke tarihine dair yazdıkları birçok eserle, Mekke tarihçileri ünvanını hak etmiş ve Mekke tarihine mal olmuşlardır.

Aileden bu alanda eser yazan ilk kişi Necmeddin b. Fehd'dir. Necmeddin daha önce zikrettiğimiz üzere, yaşadığı dönemde Mekke tarihine katkı sunan en önemli şahsiyetlerdendir.

Necmeddin *İthâfü'l-verâ* isimli eserinin girişinde, Mısırlı tarihçi Makrîzî'den naklen “Kim tarih ile iştigal ederse hayatının muhasebesini yapmış olur ve her kim tarihi olayları yazarsa, kendisinden sonrakilere zamanının olaylarını aktarmış olur. Yaşadığı asırda şahit olduklarından, o asırdaki hiç kimsenin kaydetmediği olayları kaydeden, şüphesiz onların iyilerine nesiller boyu yol göstermiş olur. Ayrıca kendilerine ait olmayan beldelerden de haberdar eder.”² Sözüyle aslında tarih yazmayı bilinçli bir tercih olarak gördüğünü ve amacının kendisinden sonraki nesilleri aydınlatmak olduğunu anlıyoruz.

Necmeddin bu eserini, hocası Takıyyüddin el-Fâsî'nin *Şifâ'ü'l-garâm*'na bir zeyil niteliğinde yazmıştır. Özellikle h. 831-885 yılları arasında cereyan eden olayları yazmış olması çok değerlidir. Zira bu eser, o yıllarda gerçekleşen havadisler için birincil kaynak niteliğindedir.

Arkadaşı Sehâvî *Dav'ü'l-lâmî*, oğlu İzzeddin *Buğyetü'l-merâm*, torunu Cârullah b. Fehd *Neylü'l-münâ*, Sincârî (ö. 1125/1714) *Menâ'ihu'l-kerem* adlı

¹ Barca, “Şehir Tarihi Eserleri”, 209.

² Necmeddin b. Fehd, *İthâfü'l-verâ*, 1/4.

eserlerinde Mekke tarihinin bu dönemine ilişkin konuları işlerken *İthâfû'l-verâ*'dan istifade etmişlerdir.

Nehrevâlî *el-Î'lâm bi-a'lâmi Beledillâhi'l-harâm* isimli eserinde, h. 830-885 yıllarını yazarken *İthâfû'l-verâ*'dan çokça iktibas yapmıştır. İbn Hacer; sahâbe biyografilerini ele aldığı *el-Îsâbe* isimli meşhur eserinde, Reten b. Abdullah (Nasr)'ın (ö. 632/1234)¹ hayatını anlatırken ondan nakilde bulunmuştur. Cemâleddin b. Zahîre'nin, yazdığı *el-câmiu'l-latîf fî fadli Mekke ve ehlihâ ve binâi'l beyti's-şerîf* isimli kitabında, bu esere sık sık başvurduğu görülmektedir.²

Müellif, eserinin mukaddimesinde zikrettiği üzere, Hz. Peygamber'in doğumundan yaşadığı zamana kadar Takıyyüddin el-Fâsî'nin Mekke tarihine dair çalışmalarında yer almayan hadiseleri, şehrin ileri gelenlerinden ve diğerlerinden vefat edenleri ve kendi zamanında cereyan eden olayları, yıllara göre düzenleyerek yazmıştır.³

Ailenin üçüncü kuşak tarihçi üyesi İzzeddin b. Necmeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ fî zeyli İthâfî'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ* adlı eserini, babasının yazmış olduğu *İthâfû'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-kurâ* isimli kitabına zeyil olarak yazmıştır. Eser, babası Necmeddin'in vefat tarihinden (Ramazan 885 / Kasım 1480),⁴ kendi vefatından iki ay öncesine tekabül eden (Rebûlâhir 922/Mayıs 1516)'ya kadarki dönemi kapsamaktadır.

Müellif; Necmeddin b. Fehd'in ilmî mirasını sürdürerek onun bıraktığı yerden, Mekke tarihini aynı metotla yazmayı sürdürmüştür. Ancak babasının, yılları baz alarak olayları ve vefat edenlere ilişkin malumatları muhtasar olarak işlediğini ve yeteri kadar detaylandırılmadığını düşünmektedir. Bundan dolayı kendisi, ayları esas alarak daha kapsamlı malumat vermiştir. Ayrıca babasının yazdığı hususlara ilaveten, senenin o ayı içinde dünyaya gelenlerin isimlerini de zikretmiştir. Yazdığı tarihî bilgileri belgelendirme noktasındaki titizliği, eserin güvenilirliğini arttırmaktadır.⁵

¹ Reten b. Nasr: Sahâbi olduğunu iddia eden meşhur yalancı. İbn Hacer, *el-Îsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 2/434-435; Nevzat Aşık, "Reten b. Nasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/21.

² Necmeddin b. Fehd, *İthâfî'l-verâ*, 1/16. Muhakkikin mukaddimesi.

³ Necmeddin b. Fehd, *İthâfî'l-verâ*, 1/5.

⁴ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 1/79-80.

⁵ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 1/79.

Kitap dönemin siyasi, iktisadi, kültürel ve toplumsal yapısına dair ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Yazar bazen ilmî seyahatlere çıkmakla beraber hayatının büyük kısmını Mekke’de geçirmiştir. Dolayısıyla, yazdıklarına şahitlik etmiş veya sağlam kaynaklardan istifade etmiştir. Devlet işlerinde görev almamış olması ve yöneticilerle olan düzeyli münasebetleri, onun tarihi malumatları aktarmasında objektif olmasına olanak sağlamıştır.¹

Eserin kapsadığı yıllara ait, ihtiva ettiği tarihî unsurlardan bazıları şunlardır:

-Mekke’nin yöneticileri olan şeriflerin siyasi yapıları ile çevre kabileler, şehirler ve Memlük Devleti ile olan münasebetleri,

-Mekke’deki Şerif Devleti ve bağlı bulunduğu Memlüklerin, Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri,

-Mekke Emirliği’nin üst düzey yetkilileri ile kadı ve müftülerinin hayatlarına dair bilgiler,

-Hac mevsiminde görevlendirilen emirler, Kâbe örtüsü, hacılara yapılan hizmetler ve yapılan yardımlara ilişkin haberler,

-Mekke’de ilim hayatı, dışarıdan gelen âlimler, ilmî faaliyetler ve ilim ehli ailelere dair malumatlar,

-Mekke’nin sosyal hayatını anlatan bayram, kutlama, düğün, doğum ve ölüm hallerindeki adet ve gelenekler,

-Yaşanan kıtlıklar ve afetler,

-Şehirdeki önemli siyasi ve ilmî şahsiyetlerin vefatları.²

Eserin, Mekke tarihinin bu dönemine ait bilgiler için birincil kaynak olması değerini arttıran bir unsurdur. Çağdaş İslâm tarihi araştırmacılarından Habîb Hîle, Necmeddin’in Taberî, İbnü’l-Esîr, Zehebî ve İbn Kesîr gibi büyük tarihçilerin yöntemlerini kullanarak onların genel tarih yazımı metodunu, bu eserinde Mekke tarihini yazarken uyguladığını ifade etmektedir.³

---

¹ Hîle, *et-Târîh ve ’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 173.

² Hîle, *et-Târîh ve ’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 173-174.

³ Cârullah b. Fehd, *Neylû ’l-münâ*, 1/2. Muhakkikin mukaddimesi.

İzzeddin'in *Bulûğu'l-kurâ* dışında Mekke tarihine dair diğer iki eseri daha bulunmaktadır:

Nüzhetü zevi'l-ahkâm bi-ahbâri'l-hutabâ' ve'l-e'imme ve kudâti Beledi'l-harâm: Eser Mekke tarihi hakkındadır.¹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*'de kitabın isminde geçen “ahkâm” kelimesini “ahlâm”; Bağdatlı ise *Hedyyetü'l-ârifîn*'de “ahkâm” şeklinde vermektedir. Ancak kitabın içeriği açısından “ahkâm” kelimesinin kullanılması, daha uygun görünmektedir.

Târîh 'ale's-sinîn:² Kaynaklarda, h. 872 yılından itibaren Mekke tarihinin anlatıldığı ifade edilen bu kitap, muhtemelen müellifin *Bulûğu'l-kurâ* isimli eseridir.³

Ailenin dördüncü kuşaktan olan son büyük tarihçisi Cârullah b. Fehd babası İzzeddin'in, dedesi Necmeddin'in *İthâfî'l-verâ*'sına zeyil olarak yazmış olduğu *Bulûğu'l-kurâ'ya*; *Neylû'l-münâ bi-zeyli Bulûğu'l-kurâ li-tekmileti İthâfî'l-verâ* adlı bir zeyil yazarak, yaşadıkları dönemi kapsayan Mekke tarihini yazma geleneğini sürdürmüştür. Bu eser aynı zamanda onun en önemli çalışmasıdır.

Kitap (4 Zilhicce 923/18 Aralık 1517)⁴ ile (3 Receb 946/14 Kasım 1539) yılları arasındaki olayları içermektedir.⁵ Müellif, (15 Cemâziyelâhir 954/3 Ağustos 1547) tarihinde vefat etmiştir. Müellif, ilim yolculukları esnasında h. 927, 930, 931, 934, 938 yıllarında, bazı aylara dair bilgileri yazmamıştır. H. 939, 940 ve 941 yıllarını, diğer senelerin aksine muhtasar olarak aktarmıştır.⁶ Ayrıca eserde en son yer alan bilginin tarihi ile Cârullah'ın vefatı arasındaki yaklaşık 8 seneye dair, kitapta herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun sebebi, muhtemelen Mekke'nin 946/1517 senesinde Osmanlı idaresine geçmesinden sonra, Cârullah'ın Osmanlı topraklarına gerçekleştirdiği seyahatler ve orada uzun süre ikamet etmesidir.

Müellif, yöntem olarak yılları, ayları ve günleri hatta zaman zaman gün içinde hadiselerin gerçekleşme vaktini esas alarak, olayları detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/457; Bağdatlı, *Hedyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/583; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/755.

² Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/240; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/755.

³ İzzeddin b. Fehd, *Bulûğu'l-kurâ*, 47. Muhakkikin önsözü.

⁴ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/32.

⁵ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 2/805.

⁶ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/20. Muhakkikin mukaddimesi.

Kitapta dile getirdiği unsurlar genel olarak dedesi ve babasının eserleriyle aynı minvaldedir. Onlardan farklı olarak ele aldığı hususlar ise şunlardır:

Mekke yönetiminin, Memlûkler'den Osmanlılara geçişi sürecinde yaşanan olaylar ile bu durumun Mekke toplumu üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, tafsilatlı olarak anlatılmaktadır.

Mekke'nin diğer Osmanlı vilayetleri ile olan münasebetleri,

Mekke'nin Hint emirleri ve Yemen'deki yöneticilerle olan ilişkileri

Mekke'nin iktisadi yapısı daha ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nden Haremeyn'e gönderilen yardımlar ile bunların nasıl tasarruf edildiğine dair malumatlar.¹

Dini günlerde, kutlamalarda ve düğünlerde yenilen yemeklerin tafsilatlı olarak yazılması, dönemin sosyal yapısı ve yemek kültürüne dair kıymetli bilgiler içermektedir.²

İslâm tarihçileri tarihî olayları genel olarak herhangi bir yorum, tenkit ve analize tabi tutmadan doğrudan naklettikleri gerekçesiyle eleştirilmektedir. Cârullah bu eserinde, Osmanlı yönetici ve memurlarına rüşvet aldıkları, Türklerin Araplara kötü davranmalarına göz yumdukları ve mahkemelerde halka zulmettikleri gibi gerekçelerle, ağır eleştiriler yöneltmektedir. Ayrıca Mekke'de görevli yerel yöneticileri ve din görevlilerini de yalan söylemek, rüşvet almak, insanlara zulmetmek, atandıkları görevlere ehil olmamak vb. sebeplerden dolayı tenkit etmektedir. Mekke'nin yöneticileri olan şerifleri ve ailelerini ise övmekte ve onlara dua etmektedir. Ancak onları da Mekke'ye gelen sadakaların üçte birini almaları ve onlar tarafından görevlendirilen yüksek memurların halka zulmetmeleri hususlarını zikrederek, dolaylı şekilde eleştirmektedir.³

Cârullah eserlerinde, genel olarak kitaplarına atıf yapmaktadır. Ancak hiçbir kitabında bu önemli eserinden bahsetmemiş ve hayattayken *Neylû'l-münâ*'yı temize

---

¹ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/22-23. Muhakkikin mukaddimesi.

² Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/25. Muhakkikin mukaddimesi.

³ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/16-18. Muhakkikin mukaddimesi.

çekmemiştir. Kitapta yer alan katı eleştirilerin, buna neden olduğu düşünülebilir.¹ Muhammed Habîb Hîle tarafından tahkiki yapılan ve neşre hazırlanan eser, 2000 yılında basılmıştır.

Neylû'l-münâ, Cârullah'ın çağdaşlarından Abdülkâdir el-Cezîrî'ye ait *ed-Dürerü'l-ferâid*'in ana kaynaklarındandır. H. 944 yılı olaylarını anlatırken, ondan önemli ölçüde yararlanmıştır.² Kutbüddin Nehrevâlî, *el-berku'l-Yemânî* isimli eserlerinde sınırlı şekilde ondan yararlanmıştır. Müteahhir tarihçilerden Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem* ve Muhammed b. Ali et-Taberî (ö. 1173/1759), *İthâfü fuzalâi'l-beşer* isimli kitaplarında, bu esere atıfta bulunmuşlardır.³

Cârullah'ın Mekke tarihine ışık tutan eserlerinden biri de *Hüsnü'l-kırâ fî evdiyeti Ümmi'l-kurâ*'dır. Ona göre, Takıyyüddin Fâsî'nin eserleri bu kitabın içeriğine benzer bilgiler ihtiva etse de kendi kitabı, bu alanda bu isimle yazılmış ilk eserdir.⁴

Müellif, hayattayken varlığını izhar etmediği eseri *Neylû'l-münâ*'da, yöneticilere herhangi bir övgü ve atıfta bulunmamıştır. Ancak *Hüsnü'l-kırâ*'yı ithaf ettiği Mekke Şerifi Ebû Nümei Muhammed b. Berekât ve ailesiyle ilgili, oldukça abartılı övgülerde bulunmuştur.⁵

Bu eserinde kaynak olarak Takıyyüddin el-Fâsî'nin *Şifâ'ü'l-ğarâm* ile *İkdü's-semîn* isimli kitaplarından, Ezrakî ile Fâkihî'nin Mekke tarihinden, Muhibbü't-Taberî'nin (ö. 694/1295) *el-Kurâ li kâsidi Ümmi'l-kurâ*'sından, dedesi Necmeddin'in *İthâfü'l-verâ* ve *Dürrü'l-kemîn* adlı tarih kitabından ve ona ait terâcim kitaplarından alıntılar yapmıştır. Ayrıca coğrafya ve rihle içerikli eserler arasında Necmeddin'in *Büldâniyyâtı*'ndan, İbn Hurdâzbih'in (ö. 300/913) *el-Mesâlik*'inden, Yâkut el-Hamevî'nin (ö. 626/1259) *Mu'cemü'l-Büldân*'ından, Sehâvî'nin *Büldâniyyâtı*'ndan ve İbn Cübeyr'in (ö. 614/1217) *Rihle* isimli eserinden yararlanmıştır. Bunların dışında bazı lügat ve siyer kitapları ile kendi eserlerinden de istifade ettiği görülmektedir.⁶

¹ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/18. Muhakkikin mukaddimesi.

² Cârullah b. Fehd, *Hüsnü'l-kırâ*, 7. Muhakkikin mukaddimesi.

³ Cârullah b. Fehd, *Neylû'l-münâ*, 1/18-19. Muhakkikin mukaddimesi.

⁴ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü'l-kırâ fî*, 4.

⁵ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü'l-kırâ*, 5.

⁶ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü'l-kırâ*, 1. Muhakkikin mukaddimesi.

Kitapta öncelikle “Mekke”¹ ile Mekke civarındaki “Cüdde”² ve “Tâif”³ şehirleri ile bu şehirlere bağlı yerleşim birimleri ve mekânlar hakkında bilgi verilmektedir. Akabinde, Mekke civarındaki vadilerin isimleri ve özellikleri ele alındıktan sonra ⁴ bu üç şehre bağlı otuz dokuz yerleşim ve mevkiin tanıtımı yapılmaktadır.

Eser Mekke tarihi, coğrafya ve topoğrafyası, toplumsal yapısı, Mekke şeriflerinin yaşantısı ve idarecilikleri ile Cidde ve Tâif şehirlerinin tarihi açısından kaynak niteliğindedir. Eserde incelenen hususlardan bazıları şunlardır:

Cidde limanlarında, Mısır ve Hint tüccarlarından alınan gümrük vergileri,

Farsların Cidde’de yaptıkları su sarnıçları ile Mısırlı yöneticilerin inşa ettikleri kale ve surlar. H. 922’de Avrupalıların saldırıları karşısında sergilenen direnişte, şehrin savunulmasında kale ve surların kullanıldığına dair bilgiler,

Vadilerin özellikleri ile yetişen meyve ve sebzelerin neler olduğu ve bu vadilerdeki yerleşimler ile binaların hususiyetleri,

Müellifin bizzat şahit olduğu olayları yazması ve o dönem yaşayan şahıslar ile muasır kaynaklardan yararlanması, eserin güvenilirliğini pekiştirmektedir.

Hüsnü’l-kırâ, kendisinden sonra bu minvalde telif edilen birçok esere kaynaklık etmiştir. Bunlardan bazıları:

İbn Irâk, *Neşrü’l-letâif fi kutri’t-Tâif* isimli eserinde Tâif’i anlatırken, yöntem ve içerik olarak Cârullah’ın eserlerinden istifade etmiştir.⁵

Abdülkâdir b. Ahmed el-Fâkihî, *‘Ukûbü’l-letâif fi mehâsini’t-Tâif* adlı eserinde üslup açısından Cârullah’tan etkilenmiştir. Ayrıca İbn Abbâs ve İbnü’l-Hanefiyye’nin hayat hikâyeleri anlatılırken Cârullah’ın eserinin izlerini görmek mümkündür.⁶

¹ Cârullah b. Fehd b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 24.

² Cüdde: Suudi Arabistan’ın Kızıldeniz kıyısında önemli bir liman şehri. Klasik coğrafya kitapları ve sözlüklerde şehrin adı “kıyı, sahil; yol” gibi mânalara gelen “Cüdde” şeklinde geçmektedir. Bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* “Cidde” maddesi; Cârullah b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 25.

³ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 37.

⁴ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 46-50.

⁵ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 6. Muhakkikin mukaddimesi.

⁶ Cârullah b. Fehd, *Neylû’l-münâ*, 8. Muhakkikin mukaddimesi.

Abdülkâdir b. Ahmed b. Ferec eş-Şâfî (ö. 1010/1601), Cidde’li bu âlim; *es-Silâhu ve’l-‘Üddetü fî târihi Cüdde* adlı eserinde, Cidde’nin tarihini yazarken, Cârullah’ın benzer eserlerinde izlediği metodu kullanmış ve ondan çok sayıda alıntı yapmıştır.¹

Muhammed b. Ali el-‘Allân (ö. 1057/1647), İbn ‘Allân da Tâif tarihini kaleme aldığı *Tayfu’t-Tâif fî fadli’t-Tâif* isimli kitabında, İbn Fehd’in kullandığı telif yöntemini takip etmiştir. Ayrıca İbn Abbâs ve İbnü’l-Hanefiyye’nin biyografilerini yazarken ve onların faziletlerini sayarken Cârullah’ın eserinin etkisinde kalmıştır.²

Taberî (ö. 1070/1660), Ali b. Yahya el-Uceymî (ö. 1113/1702), Sincârî (ö. 1120/1708), Kârî (ö. 1326/1908), Ahmed b. Muhammed el-Hadrâvî (ö. 1327/1909) ve Abdullah Mirdâd Ebü’l-Hayr (ö. 1343/1924) yazdıkları Mekke veya Hicaz’ın diğer şehirlerine dair eserlerinde, onun yöntem ve tekniklerini kullanmışlardır.³

Kitabın Yemen’in Terîm şehrinde Ahkâf Kütüphanesi’nde (No: 98) kayıtlı bulunan müellif hattıyla yazılmış nüshası üzerinde, sonraki dönemlerde alınan bazı notlar, önemli tarihi bilgiler içermektedir.⁴

Cârullah’ın *Neylü’l-Münâ* ve *Hüsnü’l-kırâ* dışında Mekke tarihine dair diğer eserleri ise şunlardır:

Behcetü’z-zamân bi-‘imâreti’l-Haremeyn li-mülûki Âli ‘Osmân:⁵ Ali b. Tâcüddin es-Sincârî (ö. 1125/1714) bu kitabı aynı isimle zikretmiş ve eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır.⁶ Habîb Hîle, eserin bir nüshasının Topkapı Sarayı’nda bulunduğunu söylemektedir.⁷

Tuhfetü’n-nâs bi-haberi ribât seyyidine’l-‘Abbâs: Mekke’deki Hz. Abbâs Ribâtı’nın⁸ imarına ilişkin bir soru üzerine yazılan eser, ribâtın tarihiyle ilgili

¹ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 8-9. Muhakkikin mukaddimesi.

² Cârullah b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 9. Muhakkikin mukaddimesi.

³ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü’l-kırâ*, 10. Muhakkikin mukaddimesi.

⁴ Hîle, *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 204.

⁵ Bağdatlı, *İzâhu’l-meknûn*, 1/201.

⁶ Şerefi, *Encyclopaedia of Makkah*, 5/468.

⁷ *et-Târîh ve’l-mü’errihûn bi-Mekke*, 198.

⁸ Hz. Abbâs Ribâtı: Abbâsîler zamanında Safâ ile Merve tepeleri arasında mes’âda bulunan Hz. Peygamber’in amcası Hz. Abbâs b. Abdülmuttalib’in evi ribât haline getirilmişti. Memlûk Sultanı el-Melikü’n-Nâsır Muhammed 728/1328’de bu ribâtı tamir ettirmiştir. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Safâ

malumatlar vermektedir. Cârullah'ın 914/1508'de Kahire'ye seyahatinde, Abbâsî Halifesi Müstemsik-Billâh, kendisini davet ederek bu ribâtın yönetimini yazılı bir belgeyle, babası İzzeddin b. Fehd'e vermiştir. Babasının vefatından sonra, 923/1517 senesinde kendisine devredilen bu görevi, eseri telif ettiği 943/1536 senesine kadar sürdürmüştür.¹ Eserde, ribâtın tarihi ile bu süreçte yapılan yenilik ve tamiratların, kimler tarafından gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Ayrıca ribâtın, müellifin yaşadığı döneme kadar Abbâsî halifelerinin gözetiminde olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın yazma nüshası, Amerika'daki Yale Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (No: L-235).²

*Tuhfetü'l-latîfe fî binâ'î'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Kâ'beti's-şerîfe:*³ Cârullah'ın Mescid-i Harâm ile Kâbe'nin inşa ve onarımlarını ele aldığı eseridir.

el-İtti'âz bimâ verede fî sûkî 'Ukâz: Müellif, *Hüsni'l-kırâ* adlı eserinde Cidde sahiline yakın bir belde olarak tarif ettiği “Serva 'a” ve diğer bazı mekanları anlatırken bu eserine atıfta bulunmuştur.⁴

Cârullah'ın Cidde ve Tâif şehirlerine dair yazdığı şu iki eser her ne kadar doğrudan Mekke tarihini anlatmasa da şehirlerin Mekke'ye yakınlığı ve irtibatlı olması hasebiyle bu eserleri de Mekke Tarihi başlığa altında zikretmeyi uygun gördük.

Târîhu Medîneti Cidde ve ahvâlihâ ve kurbihâ min Mekke (Risâle fî fazli Cidde ve şey' min haberihâ): Mekke sahili olan Cidde'nin, faziletine ve burayla ilgili haberlere yer veren bu risâle, dört buçuk sayfadan müteşekkildir. Küçük hacmine rağmen Cidde'nin surları, mescitleri, tarihî eserleri, ekonomisi ve denizciliğiyle ilgili kıymetli malumatlar içermektedir. Eserin bir nüshası Staatsbibliothek'te (No: 6063) bulunmaktadır. Abdülmuhsin Müd'icü'l-Müd'ic; eseri, *Mecelletü Ma'hedi'l-mahtûtâti'l-'Arabiyye*'de (Cilt 1 Şevvâl 1407 Sayfa 189) yayımlamıştır.⁵

---

ile Merve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/441.

¹ Şükeyrât vd. “Tuhfetü'n-nâs, 151-152.

² Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 200-201.

³ Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/131; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/209; Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn*, 1/256.

⁴ Cârullah b. Fehd, *Hüsni'l-kırâ*, 97; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 197.

⁵ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 198.

Tuhfetü'l-letâif fi fedâili'l-hibri Abdullah b. Abbâs ve vecci't-Tâif: Müellif bu eserini, h. 915 senesinde yazmıştır.¹ Mukaddime, iki bölüm ve hâtimededen müteşekkil kitapta, anlatılan hususlar şunlardır: Tâif'in coğrafyası, hadislerde ve rivayetlerde geçen Tâif'i öven ve değerini anlatan ifadeler, ulemânın ve müfessirlerin şehrin saygınlığı hakkındaki görüşleri, Tâif'de medfun bulunan Abdullah b. Abbâs'ın faziletleri. Eserde ayrıca İbn Fehd ailesinin soyunun dayandığı Hz. Ali'nin oğlu İbnü'l-Hanefiyye'nin faziletleri de zikredilmektedir.² Cârullah, Abdullah b. Abbâs'ın kabrinin bulunduğu Mescid-i Kebir'in ve diğer tarihi yapıların bakımsız ve harabe halinde olduğundan, üzüntüyle bahsetmektedir.³ Müellif, *Hüsnü'l-kırâ fî evdiyeti Ümmi'l-kurâ* isimli eserinde bu kitaptan nakilde bulunmuştur.⁴ Ayrıca Uceymî *İhdâ'ü'l-letâ'if min ahhâri't-Tâ'if* adlı kitabında, eserden çok sayıda alıntı yapmıştır.⁵

Kitabın h. 1069 yılında istinsah edilmiş yazma nüshası, Bağdat'taki Mektebetü'l-Evkâfi'l-'Amme'de bulunmaktadır. (No: 2/4796)⁶

Aile mensubu âlimler, Mekke ve çevresindeki diğer şehirlerin; tarih, coğrafya, kültür ve medeniyetinin günümüze ulaşmasında büyük paya sahiptirler.

2.3.1.2. Biyografi

“İslâm tarihinde biyografi (biyografya) kitapları “siyer, terâcim, tabakat, vefeyât” gibi isimlerle anılır. Tabakat; temelde belirli bir yaş, meslek, görev, nesil, ünvan, mezhep, tarikat ve coğrafyaya mensup olmaları dolayısıyla, ortak bir grup (tabaka) oluşturan kişilerin, biyografilerine yer verilen bir tür olmakla birlikte genellikle biyografi kitaplarına da bu ismin verildiği görülmektedir. Vefeyât kitapları ise vefat tarihlerini esas alan biyografik eserlerdir.”⁷

¹ Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 1/372.

² Cârullah b. Fehd, *Tuhfetü'l-letâif*, 33-34.

³ Cârullah b. Fehd, *Tuhfetü'l-letâif*, 144.

⁴ Cârullah b. Fehd, *Hüsnü'l-kırâ*, 42.

⁵ Hasen b. Ali b. Yahyâ Uceymî, *İhdâ'ü'l-letâ'if min ahhâri't-Tâ'if*, thk. Ali Muhammed Ömer (Port Said: Mektebetu's Sekâfetü'd Dîniyye, 1905), 54,56,57,58.

⁶ Hüseyin b. Kasım b. Muhammed Nuaymî - Hamza b. Hüseyin b. Kasım Nuaymî, *İstidrakâtü Alâ Târîhi't-Türâsi'l-Arabî* (Cidde, 2001), 6/34.

⁷ Casim Avcı, “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/297.

İslâm âlimleri öncelikle Hz. Peygamber, sahâbe ve sonraki nesiller ile Resûlullah'ın hadislerini nakleden râvilerin hayatını derledikleri kitaplar yazmışlardır. Hadis râvilerinin ve meşhur kişilerin hayatlarını araştırılması ve bilinmesinin, ulaşılan bilginin güvenilirliği açısından önem arz etmesi; biyografi tarzı kitapların ortaya çıkmasının temel nedenlerindendir. Bu tür, zamanla muhteva açısından genişleyerek toplumun farklı kesimlerinden belirli alanlarda bilinen kişileri konu edinmiş ve İslâm'ın ilk çağlarından itibaren çok sayıda biyografi kitabı kaleme alınmıştır. Ayrıca Arapların soy bilgisine atfettikleri önem, bir yandan ensâb ilmini geliştirirken zamanla bu yönelimin, biyografik eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı da söylenebilir.¹

“İslâm ilim geleneğinde gelişen biyografi türü eserler, modern dönemde ortaya çıkan ansiklopedilerin öncüleridir. Geçmişte Müslümanların oldukça parlak örnekler telif ettikleri bilinmekle birlikte, bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olduğu ifade edilmelidir.”²

İbn Fehd ailesi mensupları, önceki âlimlerden tevarüs ettikleri biyografi yazma geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu alanda başta Takıyyüddin ve diğer aile fertleri, kapsamlı eserler ortaya koymuşlardır. Yaşadıkları dönem ve öncesinde, Mekke'de yaşayan kadın erkek muhtelif mesleklerden binlerce insanın hayat hikâyelerini yazarak gelecek nesillere aktarmışlardır. Bu gayretleri, dönemin tarihî ve kültürel özelliklerinin bizler tarafından bilinmesi ve anlaşılması açısından önemli bir hizmettir.

2.3.1.2.1. Tabakat

“Tabakat”, sözlükte uyumlu olma, yeryüzü katmanı, zaman dilimi, sosyal gruplar gibi muhtelif anlamlara gelen طبق “tabaka” kökünden türemiş طبقة kelimesinin çoğuludur.³ Biyografik bir tabir olarak ise “ortak özellikleri olan insanların oluşturduğu grubu” ifade eder. Bu tür eserlerde, genellikle aynı zaman diliminde yaşayan insanlar bir araya getirildiğinden, bu kelimenin kavramsal olarak “nesil”

¹ Demircan, “Biyografik Eserler”, 65-66.

² Demircan, “Biyografik Eserler”, 115.

³ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Kāmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 902.

anlamında kullanıldığı söylenebilir. Aynı çağda yaşayan insanların, hayat hikâyelerini tabakalara ayırarak sunduğu için bu tür eserlere, tabakat (tabakalar) denilmiştir.¹ Tabakat türü kitapların öncüleri olan ve sonrakilere, yöntem ve içerik olarak kaynaklık edenlerden en önemlileri İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kebîr*, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitâbü't-Tabakât* ve Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) *et-Tabakât* adlı eserleridir.²

İbn Fehd ailesi bu alanda ortaya koydukları önemli eserlerle, bu türe büyük katkıda bulunmuştur:

Lahzü'l-elhâz bi zeyli tabakâti'l-huffâz; Takıyyüddin'in, meşhur tarihçi Zehebî'nin, 21 tabaka halinde 1176 muhaddis biyografisi içeren *Tezkiretü'l-huffâz*'na yapılmış bir zeyildir. Hüseyinî, yazdığı zeyilde Zehebî'nin kitabına üç tabaka daha ekleyerek eseri 24 tabakaya çıkarmıştır.³ Takıyyüddin'in en önemli eseridir.

Takıyyüddin, Zehebî'nin kitabında 12; Hüseyinî'nin eserinde ise 8 biyografide düzeltme yapmıştır.⁴ Hüseyinî'nin zeyline dört tabaka daha ekleyerek eseri, toplam 28 tabakaya çıkarmıştır.

Müellif bu eserinde, biyografisi yazılan kişilerin ilimdeki mertebelerini, teferruatlı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca hayatı yazılan kişinin, ölüm yılına denk gelen başka şahıslardan da söz etmiş ve onların hayatlarına da değinmiştir. Böylece onların başka kitaplarda araştırılmasına gerek kalmadığı gibi başka yerlerde ulaşılamayacak değerli bilgilere de sahip olunabilmektedir.⁵ Takıyyüddin'in, vefeyât bölümünü daha geniş ele alması ve vefat edenlerin hayatlarına dair bilgiler vermesi eserini, *Tezkiretü'l-huffâz* ve diğer zeyillerinden farklı kılmaktadır. Kitap, *Tezkiretü'l-huffâz*'a Zehebî'nin öğrencisi Hüseyinî (ö. 765/1364) ve Süyûtî tarafından yazılmış diğer zeyillerle beraber, Matbaatü't-Tevfik tarafından 1928 yılında Dımaşk'da basılmıştır.

¹ Huzeyfe Çeker, *Hanefî mezhebinde biyografi geleneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016), 12.

² Mehmet Efendioğlu, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/291.

³ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 49.

⁴ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 71.

⁵ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 4. Muhakkikin mukaddimesi.

Necmeddin b. Fehd'in Mekke'de yaşayan önemli şahsiyetleri derlediği *Dürrü'l-kemîn bi-zeyli'l- 'İkdi's-semîn fî târîhi beledi'l-emîn* adlı eseri, belli bir şehirde yaşayan insanların hayatlarının anlatıldığı, özel bir tabakât türüdür.

Bu kitap Takıyyüddin el-Fâsî'nin *'İkdü's-semîn fî târîhi beledi'l-emîn* isimli eserine, zeyil olarak yazmıştır. Kitapta, Fâsî'nin ölüm tarihi olan 832/1429 yılları ile müellifin vefat tarihi olan 885/1480 yılları arasında Mekke'de yaşayan emirler, valiler, âlimler, edipler ve âbidlerden; aslen Mekkeli veya daha sonra Mekke'ye yerleşen önemli kişilerin hayatlarını anlatmıştır. Fâsî'nin zikretmeyi unuttuğu şahsiyetler de düşünüldüğünde, kitabı h. 830'dan başlatmak mümkündür. Dolayısıyla kitap, yaklaşık 55 yıllık bir zaman dilimini kapsamış olmaktadır.¹

Yazar eserde, Fâsî'nin şahısları alfabetik sıralama yöntemine uymuştur. Ancak tıpkı Fâsî gibi, Peygamber'imize hürmeten Muhammed ve Ahmed isimlerini öne almıştır. Kitapta 1749 şahsiyetin hayatı yer almaktadır.

Müellif çoğunlukla zikrettiği şahsiyetlerin iyi yönlerini ele almış ve eleştirilere çok az yer vermiştir. Onların hayatlarını anlatırken öncelikle isimlerini, lakap, künye ve nisbelerini doğum tarihlerini, doğum yerlerini ve yaşamlarını anlatmıştır. Daha sonra, ders aldıkları hocalarını ve yaşadıkları olayları, senelere göre zikretmiştir. Ayrıca varsa kişinin, edebî yönünden ve şiirlerinden de bahsetmiştir. Son olarak o kişiden, hadis rivayeti bulunuyorsa onu da yazmıştır.²

Necmeddin eserini yazarken genelde, bizzat şahit olduğu olayları veya ulaştığı bilgileri esas almıştır. Onun ilmî seyahatleri dışında çoğunlukla Mekke'de ikamet ediyor olması, kaynakları birinci elden edinmesine olanak sağlamıştır.

Ayrıca Necmeddin, önceki tarihlerde gerçekleşen olayları anlatmak için, kaynak olarak bazı kitaplara başvurmuştur. İbnü'l Cevzî'nin (ö. 597/201) *el-Ezkiyâ*, İbn Hacer'in *İnbâ'ü'l-gumr* ve *ed-Dürerü'l-kâmine*, Zehebî'nin *el-İşârât* ve Makrîzî'nin *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* isimli eserleri dâhil, yaklaşık 46 kaynaktan istifade etmiştir.³

¹ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/31-32. Muhakkikin mukaddimesi.

² Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/33-34. Muhakkikin mukaddimesi.

³ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/34-37 Muhakkikin mukaddimesi.

Buğyetü'l-merâm bi-ahbâri vülâti'l-beledi'l-Harâm: Necmeddin bu eserinde, Sahâbî Attâb b. Esîd'den (r.a.) başlayarak kendi yaşadığı döneme kadar Mekke'de dünyaya gelen, meşhur kişileri anlatmaktadır. Ancak kitap müellifin ölümüyle, henüz temize çekilmeden eksik olarak kalmıştır. Habib Hîle, eserin yazma nüshalarından birinin, Hindistan'daki bir kütüphanede bulunduğunu ve müellif hattından istinsah edilen bir nüshasının da Mekke'de, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ Mektebetü Merkezi'l-Bahs'ta kayıtlı (No: 1090) olduğunu söylemektedir.¹

İzzeddin b. Fehd, *Ğâyetü'l-merâm bi-ahbâri saltanati'l-beledi'l-Harâm* adlı eserini babasının, hayatının son yıllarında yazmaya başladığı ancak tamamlayamadığı eseri, *Buğyetü'l-merâm bi-ahbâri vülâti'l-beledi'l-Harâm*'ı tamamlamak için kaleme almıştır.

Müellif kitabın girişinde, babasının müsvedde halindeki eserini esas alarak, orada yazılanları naklettiğini ve eksikleri tamamlayarak bazı ilavelerde bulunduğunu söyler. Ayrıca babasının Mekke tarihine dair eserlerinden istifade ettiğini ifade eder.² İzzeddin; kitabını telif ederken, konu ve yöntem açısından, babasının belirlediği çerçeveyi kullanmıştır.³

Babasına ait kitabın ismindeki; “Buğye” kelimesini “Ğâye”, “Vülât” kelimesini ise “Saltanat” şeklinde tebdil etmiştir. Ancak yaptığı bu değişiklik pek yerinde değildir. Zira babasının isimlendirmesi, kitabın Mekke'deki yönetici ve önemli kişileri ihtiva etmesi hasebiyle kitabın ismiyle örtüşmektedir. Oysa İzzeddin'in, hükümdarlık anlamına gelen “saltanat” kelimesini kullanması doğru değildir.⁴ O, bu isimlendirmeyi muhtemelen kitabı ithaf ettiği ve girişte, hakkında uzun uzadıya abartılı methiyeler ve şiirler yazdığı, Muhammed b. Berekât'ı övmek için yapmış olmalıdır.⁵ Zaten kitabın üçüncü cildini tamamen, dönemin Mekke Şerifi Berekât b. Muhammed b. Berekât b. Aclân'ın hayatını anlatmaya ayırmıştır.⁶

Ğâyetü'l-merâm'da Mekke'nin fethinden h. 921 yılına kadar, Mekke'de yaşayan yöneticilerden bahsedilirken, zikredilen döneme ait anlatılan tarihî

¹ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 175.

² İzzeddin b. Fehd, *Ğâyetü'l-merâm*, 1/3.

³ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 176.

⁴ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 176.

⁵ İzzeddin b. Fehd, *Ğâyetü'l-merâm*, 1/4-10; Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 176.

⁶ İzzeddin b. Fehd, *Ğâyetü'l-merâm*, 3/35-335.

malumatlar faydalıdır. Özellikle Muhammed b. Berekât ve oğlu Berekât'ın hayatlarını anlatırken Mekke şeriflerinin hayatları ve Mekke'deki sosyal ve siyasi atmosferine dair nakledilenler, ilmî açıdan oldukça değerlidir.

İzzeddin'in tabakât türündeki eseri *Tertîbü tabakâti'l-kurrâ' li'z-Zehebî*'dir.¹ İzzeddin bu kitabında Zehebî'nin, İslâm tarihinde ön plana çıkan kurrâları dönemlerine göre ele aldığı *Tabakâtü'l-kurrâ'*² adlı eserini düzenlemiştir.

Necmeddin'in tabakât türündeki eseri *Tuhfetü'l-îkaz bi-tetimmeti Zeyli Tabakâti'l-huffâz*: Dedesi Takıyyüddin'in, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ına yazmış olduğu *Lahzü'l-elhâz bi zeyli tabakâti'l-huffâz* isimli zeyline, yazmış olduğu bir zeyildir.³ Cârullah kendi hattıyla istinsah ettiği *Lahzü'l-elhâz*'ın sonunda, bu esere zeyil yazdığını söylemektedir.⁴

2.3.1.2.2. Meşyeha, Fehrese, Mu'cem

Benî Fehd ailesinin eser verdiği alanlardan biri de benzer içeriklere sahip “meşyeha”, “fehrese” veya “mu'cem” denilen biyografik türlerdir. Bu tür eserlerde âlimler, hocalarını ve onlardan okudukları kitapların isimlerini, genelde alfabetik olarak bir araya getirirler. İslâm âlimlerinin, adeta müstakil bir ilim olarak inşa ettikleri bu tür eserlerin amacı kaynak eserleri koruyarak, sonraki nesillere güvenilir bir şekilde aktarmaktır.⁵

Meşyehâ (ç. meşyahât): Meşyehâ, kelime manası yaşlı demek olan “şeyh”in çoğuludur. Büyüklüğü ve saygınlığından ötürü, öğretmen ve hocaya da şeyh denilmiştir.⁶ Bir hadis terimi olarak meşyehâ “müellifin, görüştüğü ve hadis aldığı veya görüşme de kendisine icâzet veren hocaları ve onlardan aldığı rivayetleri zikrettiği kitaplar” anlamında kullanılmaktadır.⁷

¹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/240; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/24; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/755.

² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tabakâtü'l-kurrâ'*, thk. Ahmed Hân (Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmî, 1997), 1/3.

³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/209; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/876.

⁴ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 382.

⁵ Eren, “Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyaha Türü Kitaplar”, 20.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/31-32.

⁷ Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 140; Eren, “Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyaha Türü Kitaplar”, 21.

Aynı içeriğe sahip bir diğer biyografik tür olan “fehrese” kelimesinin kökeni, Farsça’dır. Bu kelimenin Arapça’daki karşılığı mu‘cemdir. Meşyeha kelimesi de bu kavramlarla aynı anlamı ve aynı kitap türlerini karşılamak üzere kullanılmıştır. Fehrese daha çok kuzey Afrika ülkelerinde kullanılmıştır. Fehrese ile aynı anlamda zaman zaman Farsça “bernâmec” kavramı da kullanılmıştır.¹

Mu‘cem, her ne kadar meşyehâ ile aynı kitap türlerini ifade etmek üzere kullanılsa da meşyehâdan daha geneldir. Fakat mu‘cemlerde hocalar; alfabetik olarak sıralanırken, meşyahalarda üç farklı sıralama yapılabilir: Alfabetik, vefat tarihlerine veya şehirlere göre. Ancak şehirlere göre tertip, daha az kullanılmıştır.² Kişilerin hocalarını derlediği bu tür, mu‘cemü’ş-şüyûh denen eserlerdendir.³ Bir kimsenin ders aldığı hocalarını ihtiva eden bu kitaplar, bahsi geçen hocanın hayatının, bizzat öğrencisi tarafından anlatılması yönüyle birinci elden bilgiler içermesi açısından önemli kaynaklardır. Ayrıca bu eserlerde, bazen hocalardan okunan kitapların da zikredilmesi, o şahsiyetin ilmi gelişiminin takibine de imkân sağlamaktadır.⁴

Martin Plessner mu‘cem-meşyeha türü eserlerle, İslâm âlimleri tarafından değişik ilim dallarında telif edilen kitapların isimleri için müstakil bir ilim inşa edildiğini dile getirmek suretiyle, bu tür kitapların Müslümanlara has olduğunu ifade etmektedir.⁵

Müelliflerimizin meşyeha, fehrese ve mu‘cem türlerinde ortaya koydukları eserleri şu şekilde sıralayabiliriz;

Takıyyüddin’in bu alanlarda yazdığı eserler şunlardır:

el-Menhecü’l-celî ilâ şüyûhi kâdi’l-Haremeyni’s-sirâci’l-Hanbelî:

Takıyyüddin bu mu‘cemi, hocası Sirâceddin Abdüllatîf b. Muhammed el-Fâsî el-Hanbelî için yazmıştır. 848/1444 yılında tamamladığı bu eserde, alfabetik olarak tertip

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/31-32; Muhammed b. Câfer Kettânî, *er-Risâletü’l-müstatrafe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed Zemzemî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmî, 2000), 140; Eren, “Hadis Edebiyatında Mu‘cem-Meşyaha Türü Kitaplar”, 21; M. Yaşar Kandemir, “Fehrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/297.

² Sehâvî, *el-İ‘lân*, 382; Eren, “Hadis Edebiyatında Mu‘cem-Meşyaha Türü Kitaplar”, 21.

³ Demircan, “Biyografik Eserler”, 76.

⁴ Çeker, *Hanefî mezhebinde biyografi geleneği*, 23.

⁵ Eren, “Hadis Edebiyatında Mu‘cem-Meşyaha Türü Kitaplar”, 20.

edilmiş 310'u erkek, kırk üçü kadın; 353 kişinin (151'i sahâbî) biyografisi mevcuttur. (Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb Mustafa Efendi, No: 269).¹

Fehresetü Cemâliddîn Ebî Hâmid b. Zahîre:² Takıyyüddin bu eserinde Cemâlüddîn Ebû Hâmid b. Zahîre'nin kitap veya kitap bölümü okuduğu hocalarını, oldukça hacimli bir kitapta, alfabetik olarak bir araya getirmiştir.

Muhtasaru esmâ'i's-sahâbe (Mu'cemü's-sahâbe):³ Müellifin kendi hattıyla 817/1414 tarihinde tamamladığı nüshası, el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de (Rakam 111, varak 155) bulunmaktadır.⁴

Turuku's-Selâme min meşyehati'l-fakih Ali b. Selâme: Müellifin Ali b. Selâme (ö. 828/1425) için yazdığı bir mu'cemdir.⁵

Takıyyüddin'in meşyeha ve fehrese türünde, kaynaklarda adı geçen ancak ulaşamadığımız diğer eserleri şunlardır:

el-Cevâhirü'l-fâhîretü'l-mücteme'a fîmâ kara'ehû et-Taki b. Fehd ve semi'ahû,⁶

Meşyehatü'l-Cemâli'l-ensâri'l-mürşidi,⁷

Meşyehatü 'Abdillatîf el-Fâsî,⁸

Meşyehatü Ebi's-Sa'âdât b. Zahîre,⁹

Meşyehatü Muhammed b. Abdirrahmân el-Kinânî el-Medenî,¹⁰

*Tuhfetü'l-mühtedî li meşyehati'l-Mercânî ve'l-Mürşidi*¹¹

Fehresetü Takî b. Fehd,¹²

¹ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 145.

² Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 254.

³ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/270.

⁴ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 144.

⁵ İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gümri*, 8/85.

⁶ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 139.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 7/184.

⁸ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 145.

⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/215.

¹⁰ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şü'yûh*, 232.

¹¹ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 139.

¹² Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/270.

Necmeddin'in, mu'cem, meşyeha ve fehrese ve türünde yazdığı eserler şunlardır:

Mu'cemü's-şüyûh:¹ Bu kitapta, Necmeddin'in hocalarından 447 erkek ve 67 kadın, toplam 514 kişinin ismi vardır.² Müellif bazı biyografileri, bir iki satırda kısaca özetlerken³ İbn Hacer'de olduğu gibi bazılarını ise 8 sayfa kadar uzun tutmuştur.⁴ Necmeddin bu eserini, İbrâhim isminden başlayarak alfabetik olarak kaleme almıştır. Ele aldığı şahsiyetin, öncelikle kitaptaki sırasını ve yaşadığı şehri zikretmiştir. İlk hocasını "Birinci Şeyh Medine-i Şerîf'den" şeklinde başlıklandırarak kitabına giriş yapmıştır.⁵

Muhakkik Abdullah ez-Zâhî; oğlu Abdülaziz'in, müellif hattından istinsah ettiği Berlin Kütüphanesi'nde kayıtlı (No:1013) yazma nüshayı, esas almıştır.⁶ Ebu'l-Fütûh el-İzâzî, eseri istinsah ederken atladığı bazı biyografileri, zeyil olarak hazırlamıştır.⁷

Necmeddin bu eserinde genel olarak, zikrettiği hocasının hayatını, şu tertip üzere kitabına aktarmıştır:

Hocanın tam ismi, künyesi, nisbesi ve mezhebi,

Doğum tarihi ve yeri,

Okuduğu ve icazet aldığı kitap veya kitap bölümleri,

İlmî yolculukları ile varsa dinî ve resmî vazifeleri,

Eğer şair ise şiirlerinden bölümler ve edebi yönü,

Telif ettiği eserler,

Ahlakî özellikleri ve insanlarla olan münasebetleri ile varsa hataları, detaya girmeden anlatılır ve dua edilir.

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/128; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 155.

² Hîle *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 156.

³ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 156.

⁴ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh*, 22. Muhakkikin mukaddimesi.

⁵ Necmeddin b. Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh*, 38.

⁶ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 155.

⁷ Takıyyüddin b. Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, 23. Muhakkikin mukaddimesi.

Ölüm tarihi, yeri ve cenaze merasimi, ayrıntılı olarak anlatılır. ¹

Diğer birçok eserinde olduğu gibi, bu kitabı da dönemin kültürel ve tarihî özelliklerine kaynak teşkil etmesi açısından önemlidir.

Fehresetü'n-Necm b. Fehd,²

İzzeddin'in bu alanlarda yazdığı eserler şunlardır:

Meşyehatü İbn Fehd el-Mekkî eş-Şâfi'î: Kitabın isminden, İzzeddin'in ders okuduğu hocalarının hayat hikâyelerini ihtiva etmesi beklenmektedir. Ancak araştırmacı Muhammed Habîb Hîle kitapta, hocalarının biyografilerinden ziyade, İbn Fehd'in okuduğu çok sayıda kitap isminin bulunduğunu öne sürerek eserin ismini, *Fihrisü merviyâtî'l- 'Îz b. Fehd* şeklinde zikretmiştir. Yazma nüshası, Medine'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde (No: 68/231, 207 varak) kayıtlı bulunduğu ifade edilen eseri, muhtemelen öğrencilerinden biri onun için tahrîç etmiştir.³

Zirvetü'l- 'Îz ve'l-mecd li-meşâyihî İbn Fehd: Müellif bu eserinde, icâzet aldığı veya semâ ettiği, 300 civarında hocasının biyografisini derlemiştir.⁴

Mu'cemü şüyûhi'l- 'Îz b. Fehd:⁵ Alfabetik olarak kaleme alınan bu eserde İbn Fehd, ders aldığı takriben bin hocasını saymıştır.⁶

Tetmîmü meşyehâtî's-Şerîf es-Semhûdî: Şerif Ali b. Abdullah es-Semhûdî; Necmeddin'den, hocalarının tahrîç edilmesini istemiştir. Ancak Necmeddin'in eseri tamamlamadan vefatı üzerine, oğlu eseri ikmal ederek temize çekmiştir. Necmeddin eserin girişinde, Semhûdî'ye övgüler dizmiş ve onu yüceltmıştır.⁷

¹ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 156-157.

² Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/512; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 153.

³ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 177-178; Sakkâr, "İbn Fehd İzzeddin", 19/485-486; Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/240.

⁴ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/755.

⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/24; Bağdatlı, *Hediyyetü'l- 'ârifîn*, 1/583.

⁶ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/755.

⁷ Şillî, *es-Senâü'l-bâhir*, 144; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 174-175.

es-Sebet: İzzeddin bu eserinde, Mekke'nin yerlilerinden ve ilim öğrenmek için oraya gelenlerden; kendisinden hadis öğrenen veya rivayet eden, halktan veya üst tabakadan, her kesimden şahısların isimlerini derlemiştir.¹

Nüzhetü'l-ebsâr limâ te'ellefe mine'l-efkâr,² İzzeddin'in bu eseri günümüze ulaşmamıştır.

Cârullah'ın bu alanlarda yazdığı eserler şunlardır:

Meşyehatü Ebi'l-Feth el-'Osmânî el-Merâğî (el-Fethu'r-rabbânî bi-mu'cemi's-şeyh Ebi'l-Feth el-'Osmânî):³ Yazma nüshasının bir kısmı, Medine'de Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (No: 68/231)⁴

Meşyehatü Sâre bint el-'Îz b. Cemâ'a:⁵ Yazma nüshası Kudüs'te Dârü'l-hatîb'de bulunmaktadır (Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, No: 993).⁶

Mu'cemü's-şü'erâ: Müellif bu eserinde, kendisinden şiir aldığı kişilerin hayatını anlatmıştır. Necmeddin el-Ğazzî, edip ve şair Ahmed el-Bâ'ûnî'nin (ö. 924/1518) hayatını anlatırken bu eserden bahsetmiştir.⁷

Cârullah'ın meşyeha ve mu'cem türünde, kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır:

Meşyehatü Ahmed b. 'Abdillâh es-Semhûdî,

Meşyehatü Zeyneb bint 'Abdillâh el-Yâfi'i,⁸

Meşyehatü 'Abdilkâdir b. eş-Şihâb el-Ensârî,

Meşyehatü el-'Îz b. el-Furât el-Mısrî,⁹

Meşyehatü Ebi'l-Ferec el-Merâğî,¹⁰

¹ Şemmâ', *Kabsü'l-hâvî*, 1/400.

² Bağdatlı, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 1/583.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

⁴ Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 155.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

⁶ Sakkâr, "İbn Fehd Necmeddin", 19/488.

⁷ Ğazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/141.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

¹⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128.

Meşyehatü Muhammed b. Muhammed el-Matarî,¹

Meşyehatü 'n-Nûri 'l-Mahallî,²

Meşyehatü Ebi 'l-Vefâ İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî,³

Tahrîcü meşyehati 'Abdilhak es-Sinbâtî,⁴

Tahrîcü meşyehati Muhibbiddîn en-Nüveyrî,⁵

Fehresetü Cârillâh b. Fehd,⁶

Mu 'cemü şüyûhi 't-Takî b. Fehd,⁷

Mu 'cemü men ketebe 'anhü mine 's-şü 'erâ⁸

Nevâfihü 'n-nefhi 'l müsekkî bi mu 'cem-i Cârullah b. Fehd el-Mekkî⁹

2.3.1.2.3. Terâcim

Biyografi derlemeleri içinde, köken itibariyle “açıklamak” anlamına gelen Arapça ترجم “terceme” kelimesinin çoğulu olan “terâcim”, biyografik bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Terceme kavramı, bir dilde söylenmiş bir sözü, başka bir dilde ifade işlemi için de kullanılır.¹⁰ Esasen, ilk dönemlerde bu anlamda kullanılan bu kelimenin biyografi anlamında kullanılması, daha geç bir zamana rastlamaktadır. Dilden dile aktarım manasında kullanımı, ilk dönemlerde mevcut iken biyografi manasında kullanımı, daha geç zamanlara rastlamaktadır. Osmanlılarda ise terceme kavramı, “hal” kelimesi ile beraber “tercüme-i hâl” şeklinde kullanılmıştır.¹¹

Bu tür eserlerde isimler, genelde alfabetik olarak tertip edilir.¹² Terâcim türü eserler, biyografi türleri içinde en sade olanlarıdır. Bu türde amaç, sadece biyografileri

¹ Sehâvî, *ed-Dav 'ü 'l-lâmi*, 6/128.

² Sehâvî, *ed-Dav 'ü 'l-lâmi*, 6/128.

³ Süyûtî, *Zeylu Tabakâti 'l-huffâz*, 250.

⁴ Ayderûs, *Nûru 's-sâfir*, 242.

⁵ Ayderûs, *Nûru 's-sâfir*, 242.

⁶ Kettânî, *Fihrisü 'l-fehâris*, 296.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav 'ü 'l-lâmi*, 6/128.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav 'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁹ Muhibbî, *Hulâsatü 'l-eser*, 2/457; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 153.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, 12/66.

¹¹ Çeker, *Haneî mezhebinde biyografi geleneği*, 16.

¹² Kettânî, *er-Risâletü 'l-müstatrafe*, 135.

sunmak olup, özel bir amaç veya yoğunlaşıl原因 bir bilgi türü bulunmamaktadır. Bundan dolayı biyografi derlemeleri açısından, diğer kavramlara göre daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Çünkü diğer biyografik eserler, ele aldıkları özel bilgi türünün yanı sıra biyografik bilgiler de verdikleri için -her ne kadar farklı özel isimlerle anılıyor olsalar da- aynı zamanda, terâcim eserleri de olmaktadır. Bundan dolayı, anlam itibarıyla biyografi kelimesinin, İslâm literatüründeki karşılığının terceme olduğu söylenebilir. Terceme kelimesine, “şahsiyye” veya “zâtiyye” sıfatları eklenerek yapılan terceme-i şahsiyye ve terceme-i zâtiyye kavramları da edebiyatımızda kullanılmıştır. Terceme-i zâtiyye, kişinin kendi hayatını yazmasıdır. Bu kullanım, Batıdaki otobiyografi kavramına tekabül etmektedir. Terceme-i şahsiyye; müellifin, başka bir şahsiyetin yaşamını kaleme almasıdır. İslâm tarihinde, otobiyografik eserlere çok fazla rastlanmamaktadır. Zira kişinin kendi hayatını yazması, övünme ve kibir olarak anlaşılması endişesiyle, pek hoş karşılanmamıştır.¹

Fakat Şemseddin b. Tolun'un müstakil olarak kendi hayatını ele aldığı eseri, *el-Fülkü'l-meşhûn fî ahvâli Muhammed b. Tolûn*² örneğinde olduğu gibi bazı âlimlerinin hayatlarını kitaplaştırdıkları görülmektedir. Ulemâdan diğer bazılarının ise yazdıkları biyografik eserlerde, kendi hayat hikâyelerini de yazmışlardır. Bu bağlamda Şemseddin Sehâvî, h. 9. ve 10. yüzyıl âlimlerinin biyografilerini derlediği *ed-Dav'ü'l-lâmi* isimli kitabında, kendi biyografisine³ de yer vermiş; otobiyografisini 31 sayfada detaylıca anlatmıştır. Süyûtî'nin, Mısır'daki önemli şahsiyetlerin hayatlarının anlatıldığı *Hüsnü'l-muhâdara*'sında kendi biyografisi⁴ de yer almıştır. Necmeddin de bu geleneğe uyarak hocalarının hayatlarını derlediği *Mu'cemü's-şîyûh* adlı eserinde, 188. sayfada kendi hayatını anlatmıştır. Bu yönüyle Necmeddin'in, Müslüman âlimler arasında çok fazla kabul görmeyen, otobiyografi türüne katkıda bulunarak sonrakilere de örnek olması, takdire şayandır. Zira bu tür eserlerde, her ne kadar mutlak objektiflik mümkün olmasa da tarihî bir şahsiyetin hayatına dair detayların kendi eliyle kayıt altına alınması, sonraki nesiller ve araştırmacılar için kolaylık sağlamaktadır.

Müelliflerimizin terâcim türünde yazdıkları eserler şunlardır:

¹ Çeker, *Hanefî mezhebinde biyografi geleneği*, 16.

² Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/475; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/291.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/2-32.

⁴ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/288-294.

Takıyyüddin'in bu alanda; *Risâle teştemilü 'alâ terâcimi'l-Mekkiyyîn ve'l-Medeniyyîn ellezîne ehaze 'anhüm Ahmed b. Halîl el-Lübûdî (Terâcimü'l-meşâyih)* adlı eseri mevcuttur. Alfabetik olarak tertip edilen kitabın yazma nüshası, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır (Mecâmî', No: 175; Varak 21).¹

Risâle teştemilü 'alâ 'iddeti icâzât li-ba'zı efâzılı'l-karni't-tâsi': Alfabetik olarak düzenlenen eserin yazma nüshası, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'dedir (Mecâmî', No: 175).²

Nihâyetü't-Takrîb ve tekmi'lü't-Tehzîb bi't-Tezhîb:³ Müellifin, Mizzî'nin (ö. 742/1342) *Tehzîbi'l-Kemâl*'i ve bu kitaba yapılan zeyiller olan Zehebî'nin *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl*'i ile İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'ini cem ettiği, on üç ciltlik bir kitap olup birçok âlimin takdirini kazanmıştır.⁴

Te'milü Nihâyeti't-takrîb ve tekmi'lü't-tezhîb bi't-tezhîb:⁵ Sehâvî; müellifin bu eserinde, *Tehzîbi'l-Kemâl*'i ve Zehebî ile İbn Hacer'in bu kitaba yazdıkları muhtasarları cem ettiğini ve bu eserin, Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *Zevâid* isimli eserinde geçtiğini ancak bu kitabın, Mekke'ye ulaşmadığını ifade eder.⁶ Eser, muhtemelen yukarıda zikrettiğimiz *Nihâyetü't-Takrîb* ile aynı kitaptır veya o kitabın bir muhtasarıdır.⁷

Takıyyüddin'in benzer içeriğe sahip olup kaynaklarda geçen diğer eserleri şunlardır: *el-Esbâbü'l-mecmû'atü'l-müstetâbe fî ma'rifeti benî Fehd ve men yeltehik bihim mine'l-karâbe*,⁸ *Tuhfetü'l-eşrâf bima'rifeti'l-etrâf*⁹ *Tuhfetü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ bimâ câ'e fî kısasi'l-enbiyâ*,¹⁰ *Turuku'l-İsâbe bimâ câ'e fî's-sahâbe*,¹¹

¹ Sakkâr, "İbn Fehd Takıyyüddin", 19/489.

² Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 142.

³ Necmeddin b. Fehd, *Dürri'l-kemîn*, 1/391; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/876; Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1987.

⁴ Necmeddin b. Fehd, *Dürri'l-kemîn*, 1/391.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 139.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282.

⁷ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/260; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 146. Müellifin torunu Cârullah b. Fehd *Tuhfetü'l-letâif* isimli eserinde bu kitaptan iki defa nakilde bulunmuştur.

⁸ Necmeddin b. Fehd, *Dürri'l-kemîn*, 1/391.

⁹ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/260.

¹⁰ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/260; Eserin ismi, *ed-Dav'ü'l-lâmi 'de Nuhbetü'l-ulemâ'i'l-etkiyâ bimâ câ'e fî kısasi'l-enbiyâ* şeklinde geçmektedir. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282._

¹¹ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/260.

Necmeddin'in Mekke'nin tanınmış altı ailesi için, ayrı ayrı kaleme aldığı kitaplar silsilesi, terâcim türünün güzel örneklerindendir:

Bezlü'l-cehd fî men sümmiye bi-Fehd ev İbn Fehd: Necmeddin, Mekke'de ileri gelen ilim ehli altı aileden birincisi olan, Fehdîlere ilişkin yazdığı bu eserde Fehd ismini taşıyan ya da Fehd'e nispet edilen herkesi, hatta ailelerinden olmayanları bile ele almıştır.¹

et-Tebyîn bi-terâcimi 't-Taberiyyîn: Necmeddin'in, yetiştirdikleri âlimlerle ilim dünyasına katkıda bulunan Taberî ailesi için yazdığı eserdir.² Yazma nüshasının Mekke'de, el-Mektebetü'l-Feyziyye'de olduğu söylenmekte, ancak kütüphane kayıtlarındaki numarası bildirilmemektedir. Muhammed Emîn Muhibbî (ö. 1111/1699) *Hulâsatü'l-eser*'de ve Mirdâd *Muhtasar*'da, bu eserden alıntı yapmışlardır.³

el-Meşâriku'l-münîre fî zikri Benî Zahîre: Necmeddin bu eserinde, Zahîre ailesinden aralarında kadı, hatip ve din adamlarının da bulunduğu önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerini yazmıştır.⁴

Tezkiretü'n-nâs bi-evlâdi ebî Abdillâh el-Fâsî: Mekke'de özellikle tarihçi kimlikleriyle ön plana çıkmış Fâsî ailesine mensup ilim adamlarının biyografilerinin derlendiği bir kitaptır.⁵

Evlâdü Ahmed en-Nüveyrî: Necmeddin'in, Mekkeli Nüveyrî ailesinden Ahmed b. Abdurrahman b. el-Kasım b. Abdurrahman'ı kast ederek yazdığı eserdir.⁶

Ğâyetü'l-emânî fî terâcimi evlâdi'l-Kastallânî: Mekke'de bilhassa hadis ilmine dair faaliyetleri ve bu alanda yazdıkları eserlerle temayüz etmiş Kastallânî ailesine mensup ilmî şahsiyetlerin biyografileri ele alınmıştır.⁷

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/128; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, 1/174.

² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/457; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, 1/224; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 150.

³ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 150.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/129.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/129.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/129; *Dav'ü'l-lâmi*'de *Evlâdü Ahmed en-Nüveyrî* şeklinde geçen eseri Habîb Hîle, *es-Sırrü'z-zahîrî bi-evlâdi Ahmed en-Nüveyrî* şeklinde zikretmektedir. Hîle, Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 153.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 6/129.

Sehâvî, Necmeddin'i yazdığı bu eserlerde, önemsiz şahsiyetleri çokça zikrettiği ve meşhur ailelerin küçükken vefat etmiş çocuklarına dahi yer verdiği gerekçesiyle eleştirmiştir.¹ Sehâvî; eleştirilerinde haklı olmakla beraber, sonraki yüzyıllarda ve yakın tarihimizde bile, bazı önemli şahsiyetlerin yaşamlarına ve ailelerine ilişkin sınırlı bilgiye sahip olduğumuz gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, 9. yüzyıl ve öncesinde yaşamış, önemsiz şahsiyetlerin bile hayatlarının kaleme alınmış olması, aslında ortaya konmuş hizmetin büyüklüğünü göstermektedir.

Ayrıca müellifin bu eserleri, kendisinden sonra gelen araştırmacılar için kaynak teşkil ettiği gibi benzer içerikli eserlerin telifinde de model olduğu görülmektedir.

Sehâvî'nin zikrettiğine göre Necmeddin'in, terâcim ve tabakât türünde muhtelif özellikleri haiz, altı çalışması mevcuttur. Ancak alfabetik olarak tanzim edilen bu kitaplar günümüze ulaşmamıştır.² Bu eserler şunlardır:

*Tertîbü esmâ'î terâcimi Târîhi 'l-etubbâ' li'bni Ebî Usaybi 'a,*³

*Tertîbü esmâ'î terâcimi Hilyeti 'l-evliyâ' li-Ebî Nu 'aym el-İsbahânî,*⁴

*Tertîbü esmâ'î terâcimi Tabakâti 'l-huffâz li'z-Zehebî ve züyûlih,*⁵

*Tertîbü esmâ'î terâcimi Tabakâti 'l-Hanâbile li'bni Receb,*⁶

*Tertîbü esmâ'î terâcimi 'l-Medârik li'l-Kâdî 'Îyâz el-Yahsûbî,*⁷

*Tertîbü Kitâbi 'l-'Ukûd li'l-Makrîzî,*⁸

Cârullah'ın terâcim türünde kaleme aldığı eserler şunlardır:

Tahkîkü's-safâ fî terâcimi benî vefâ: Şâzelî ve Vefâî tarikatına mensup sûfîlerin biyografilerinin, alfabetik olarak ele alındığı bir eserdir.⁹

¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/128.

² Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129; Hîle, *et-Târîh ve 'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 151.

³ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 6/129.

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü 'l-lâmi*, 1/5.

⁹ Mirdâd, *el-Muhtasar*, 153; Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, 1/378.

*Târîh yüfîdû fî ma'rifeti vefeyâtî'l-mütercemîn fî'd-Dav'i'l-lâmi' mine'l-ahyâ':*¹ Kitap, hocası Sehâvî'nin, *Davu'l-lâmi'* isimli eserine yapılan bir zeyildir. Sehâvî'nin bu eserini tamamlayamadan h. 902 yılında vefat etmesi üzerine, Cârullah muhtemelen h. 950 senesinde, bu zeyli kaleme almıştır. Müellif, Sehâvî'nin eserinde gördüğü eksikleri tamamlamıştır. Ayrıca onun ölümünden sonraki 48 senelik bir zamanı kapsayan dönemde yaşamış şahsiyetlerin biyografilerini de eklemiştir. Ayderûs (ö. 1038/1629) *Nûru's-sâfir*'de ve İbn Hamîd *es-Suhubül-vâbile*'de; bu eseri, kaynak olarak kullanmışlardır. İbn Hamîd'in (ö. 1295/1878) bu zeyilden nakilde bulunmuş olması, bu eserin h. 13. asrın ortalarına kadar, Mekke'de mevcut olduğunu göstermektedir.²

*Menhelü'z-zarâfe bi-zeyli Mevridi'l-letâfe fî men vüllîye's-saltanate ve'l-hulâfete:*³ İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) *Mevridü'l-letâfe*⁴ adlı eserine yazılan zeyildir. İki kısımdan müteşekkil eserin ilk bölümünde müellif, yaşadığı dönemde Kâhire'de ikamet eden Abbâsî halifelerinden bahsetmektedir. İkinci bölümde ise Sultan Kayıtbay'dan (1468-1496) başlayarak, yıkılışına kadar hüküm süren Memlûk sultanları ile Osmanlı sultanlarının h. 928 yılına kadar olan haberleri yer almaktadır. Kitabın yazma nüshaları, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî (No: 4/2) ve Berlin (No: 9827) kütüphanelerinde kayıtlıdır.⁵

*el-Kavlü'l-mü'telif fî nisbeti'l-hamseti'l-büyût ile's-şeref (el-Kavlü'l-mü'telif fî'l-hamseti'l-büyûti'l-mensûbîn li's-şeref):*⁶ Eser; Mekke'deki Fâsî, Taberî, Abdülkavî, Buhârî ve Tabâtabâî ailelerine ilişkin Cârullah'a sorulan soru üzerine kaleme alınmıştır. Bu ailelerden Fâsî'nin Hz. Hasan'a ve Taberî'nin Hz. Hüseyin'e dayandığı, diğer üç ailenin nesebinin ise Hz. Peygamber soyundan gelmediği anlatılmaktadır. Ayrıca bu ailelerin nisbeleriyle bilinen bazı meşhur şahsiyetlerin bu ailelere mensubiyetleri tartışılmıştır. Muhibbî'nin *Hulâsatü'l-eser*'de nakilde

¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/209.

² Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 199.

³ Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, 2/594.

⁴ Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1901. *Mevridü'l-letâfe*: Hz. Peygamber'den itibaren el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın oğlu el-Melikü'l-Mansûr Osman'ın saltanatının sonuna kadar geçen sürede halifelik ve sultanlık yapmış olan 143 şahsın hal tercümesini ele alır. Bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi "İbn Tağrıberdî" maddesi.

⁵ Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 207-208.

⁶ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/297.

bulunduğu¹ bu kitap, Abdulkadir et-Taberî'nin de eserlerinde müracaat ettiği ana kaynakları arasındadır. Sincârî'nin, müellif hattından kendi yazısıyla istinsah ettiği risâlenin yazma nüshası, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî'dedir (Dihlevî, No: 118, 3 varak). Kitap, (Muharrem 937/Eylül 1530)'de tamamlanmıştır.²

el-Cevâhirü'l-hisân fî menâkıbî's-Sultân Süleymân b. Osmân:³ Kitabın ismi, *Îzâhu'l-meknûn*'da *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbî's-Sultân Süleymân b. Osmân* şeklinde geçmektedir. (20 Ramazan 928/13 Ağustos 1522) tarihinde Bursa'da tamamlanan⁴ ve Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf edilen kitap; bir mukaddime, iki bab ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddime, “Ameller niyetlere göredir” hadisiyle başlayıp meliklerin doğru yolda olmalarıyla ilgili hadislerle devam etmektedir. Birinci babda, Osmanlı tarihiyle ilgili kısa bilgiler verildikten sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ve o dönemdeki Mekke hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmaktadır. İkinci babda ise Anadolu'nun önemine, halkının faziletlerine ve Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesine yer verilmektedir.

Kitapta, toplam 10 padişahın hayatı yer almaktadır. Anlattığı sultanların ilki, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Han; sonuncusu ise zamanında yaşadığı ve kitabı kendisine ithaf ettiği, Kanuni Sultân Süleyman'dır. Ayrıca Mekke ve Medine halkının üstünlüklerinden, Harem'de ibadet etmenin faziletinden de kısaca bahsedilmektedir.⁵

Müellif kitabını, Osmanlı sultanlarının iyiliklerinin kitap sayfalarında ebedîleşmesi ve yaptıklarının sonrakilere örnek olması için yazdığını ifade etmektedir.⁶ Ancak padişahların isimlerini zikrederken, yer yer aşırıya kaçan övgülerde bulunmaktadır.⁷ Kendisi de daha sonra bunu fark ederek bu konuda

¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/457.

² Hîle, *et-Târih ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 206-207.

³ Zirikî, *el-A'lâm*, 6/209; Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn*, 1/440.

⁴ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 334.

⁵ Sakkâr, “İbn Fehd Cârullah b. Fehd”, 19/486-487.

⁶ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 123.

⁷ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 107,111-119.

mübalağaya kaçtığını itiraf etmekte ve bazı nitelemelerinden dolayı Allah'tan af dilemektedir.¹

Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Dârülmesnevî, No: 360).²

Bulûğu 'l-ereb fî temellüki 's-Sultân Selîm Hân li-arzi 'l- 'Acem ve 'l- 'Arab: Kitap, Yavuz Sultan Selim'in 922/1516 senesinde Memlükleri yenerek Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarını ele geçirmesinden bahsetmektedir. Şillî, (ö. 1093/1682), Sultan Kansu Gavri'nin (ö. 922/1516) Halep yakınlarında yapılan Ridâniye Savaşı'nda yenilmesi ve savaş meydanında öldürülmesini anlatırken bu eserden alıntı yapmakta ve eserin on fasikülden oluşan güzel bir kitap olduğunu ifade etmektedir.³ Ayrıca Şillî, Nehrevâlî'nin eserleri üzerinden de ondan nakilde bulunmuştur.⁴

Cârullah'ın terâcim türünde, kaynaklarda adı geçen diğer eserleri ise şunlardır:

Risâle fî küttâbi 's-sır fî dîvâni Mısır,⁵

Tuhfetü 'l-kirâm bi-merviyyâti huccâbi Beytillâhi 'l-harâm,

*Mevridü 't-tâlibi 'z-Zamî li-merviyyâti 'l-hâfiz Burhâniddîn Sıbt İbni 'l- 'Acemî*⁶

Yukarıda başlıklar halinde saydığımız eser türlerinin dışında, İzzeddin ile Cârullah'ın farklı olarak “rihle” tarzında da eserler ortaya koydukları görülmektedir.

Sözlükte “yola koyulmak, bir şeyin sırtına binmek” anlamlarındaki رَحْل “rahl” kökünden türeyen رَحْلَة “rihle” kelimesi, terim olarak “hadis öğrenmek (talebü 'l-hadîs) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” mânasında, “er-rihle fî talebi 'l-hadîs” şeklinde kullanılır.⁷ Müelliflerimiz hadis öğrenmek ve ilim talebiyle çıktıkları yolculuklarda, uğradıkları şehirlerde, hadis semâ ettikleri ve icazet aldıkları hocalarını zikretmişlerdir. Ayrıca bu kitaplarında o beldelerin fiziki, sosyal ve kültürel yönlerine

¹ Cârullah b. Fehd, *el-Cevâhirü 'l-hisân*, 334.

² Ziriklî, *el-A 'lâm*, 6/209; Sakkâr, “İbn Fehd Muhibbüddin”, 19/487.

³ Şillî, *es-Senâü 'l-bâhir*, 148.

⁴ Hîle, *et-Târîh ve 'l-mü 'errihûn bi-Mekke*, 198.

⁵ Mirdâd, *el-Muhtasar*, 153.

⁶ Bağdatlı, *İzâhu 'l-meknûn*, 2/1901; Hîle, *et-Târîh ve 'l-mü 'errihûn bi-Mekke*, 208.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü 'l- 'Arab*, 11/274-278; İbrahim Hatipoğlu, “Rihle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/108.

de değinmişlerdir. Bu eserler, bu yönüyle coğrafi eserlerin bazı özelliklerini de taşımakta ve o beldelerin tarihine ait önemli malumatlar barındırmaktadır.

Rihle türünde İzzeddin'in *Rihletü'l- 'İz b. Fehd*,¹ ve Cârullah'ın yazmış olduğu *Rihle ilâ Haleb*,² ile *er-Rihletü'd-Dimaşkıyye*³ adlı kitapları mevcuttur.

Zikrettiğimiz eser türleri dışında Takıyyüddin'in tarih alanında kaleme aldığı eserlerden kaynaklarda yer alan ancak günümüze ulaşmayan eserleri şunlardır: *Büşra'l-verâ bimâ verede fî Hirâ*,⁴ *el-Metâlibü's-Seniyyetü'l-gavâlî bimâ li-Kureysin mine'l-mefâhir ve'l-'avâlî*,⁵ *el-İbâne bimâ verede fî'l-Ci'râne*,⁶ *Sîretü'l-hulefâ* ve *'l-mülûk*.⁷

Takıyyüddin ayrıca siyer alanında kaleme aldığı *en-Nürü'l-bâhiri's-sâtî min sîreti zi'l-burhâni'l-kâtî*⁸ adlı eserinde, Hz. Peygamber'in sîretini anlatmaktadır. Sehâvî; kendisinin bu eseri, Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümünde, Mekke'de Benî Hâşim'den bir topluluğa ve müellifine okuduğunu söyler.⁹ Eserin bir kısmı Berlin Staatsbibliothek'te bulunmaktadır (No: 9633/31).¹⁰

Müellifler, Mekke tarihi ve biyografinin zikrettiğimiz birçok dalında eserler ortaya koymuşlardır. Yaşadıkları dönemde, Mekke'nin siyasi, iktisadi ve kültürel

¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/145; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/583; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/755.

² Gazzî, *Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/141.

³ İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, 1/322.

⁴ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282.

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282; İzzeddin, *Bulûğu'l-kurâ*, 3/1782; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/260.

⁶ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/391; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282; Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, 1/8.

⁷ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/259.

⁸ Necmeddin b. Fehd, *Dürrü'l-kemîn*, 1/91; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/876; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/259.

⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/282.

¹⁰ Sakkâr, "İbn Fehd Takıyyüddin", 19/490; Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, 146.

yaşamını çoğunlukla kendi müşahede ve analizleriyle aktarmaları bu bağlamda onları alternatifsiz kılmaktadır.

Biyografinin o zamana kadar bilinen neredeyse her türü için, yazdıkları eserler mevcuttur. Önceki âlimlerin kitaplarına yazdıkları zeyillerde, o eserlerin eksiklerini tamamlamış ve yaptıkları eklemelerle onları tekmil etmişlerdir. Ayrıca kendilerinin ve muasır oldukları bazı âlimlerin hocalarını kaleme aldıkları meşyeha türü eserlerle, dönemin insan yapısına ve ilmî karakterine ilişkin büyük bir külliyatı sonraki nesillere miras bırakmışlardır.

3. SONUÇLAR

İslâm tarihinde, ilmî kimlikleri ile ön plana çıkmış birçok aile mevcuttur. Bu bağlamda İbn Esir, Cezerî, Kudâme, Kastallânî vb. aileler zikredilebilir. Bu ailelerden bazılarının ilmî şahsiyetleri, muhtelif bilim dallarında uzmanlaşırken bazı aileler ise müstakil bir alanda yoğunlaşmıştır. Bu ailelerden biri de hadisçi yönleri de bulunan ancak tarihçi kimlikleriyle ön plana çıkan İbn Fehd ailesidir. Aile h. 9. ve 10. yüzyıllarda, Memlükler ve Osmanlıların yükselme döneminde Mekke’de yaşamış ve dört kuşak boyunca ilmî faaliyetleriyle, şehir tarihçiliği ve biyografi alanında ortaya koydukları eserleriyle İslâm ilim geleneğinde önemli bir yer edinmişlerdir. Aile bireyleri ayrıca mütevazı kişilikleri ve çevreyle olan olumlu ilişkileriyle toplum hâfızasında kalıcı izler bırakmıştır.

Aile aslen Mekkelidir ve soyu Ali b. Ebî Tâlib’in oğullarından Muhammed b. Hanefiyye’ye dayanmaktadır. Ancak Süyûtî, Bikâî ve Muşayyakah bunu kabul etmemektedir. Mısır’ın Asfûn beldesinde ikamet eden Necmeddin b. Fehd babasıyla beraber 795/1393 yılında Mekke’ye göç etmiştir. Aile fertleri Mekke’de ilmî kimlikleri ve ticari faaliyetleriyle temayüz etmiştir. Yaklaşık iki asır boyunca Mekke’nin ilim hayatına tesir eden bu ailenin erkeklerinin yanı sıra kadınlarının da ilmî faaliyetlerde bulundukları ve öğrenci yetiştirdikleri gözlenmektedir. Bu durum, Memlükler döneminde kadınların ilim hayatındaki rollerini gösteren önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Aile mensupları, köklü bir ulemâ ailesinden gelmiş olmanın avantajıyla çocukluktan itibaren iyi bir eğitim almışlardır. Aile bireylerinin Kur’ân’ı hıfzettikten sonra öncelikle hadis eğitime başlamaları, hadis ilminde iyi yetişmelerini sağlamıştır. Çıktıkları rihlelerde uğradıkları ilim merkezlerinde, hadis semâ ve rivayet etmiş ve birçok âlimden icâzet almışlardır. Bu bağlamda hadis ilmine dair kaleme aldıkları eserler bu alandaki yetkinliklerini ortaya koymaktadır. Kettânî, “Düşündüğün zaman İslâm tarihinde aynı aileden silsile olarak hıfz ve isnadı tevarüs eden dört

hâfızın var olduğu aile sayısı çok azdır.”¹ diyerek bu alanda ulaştıkları seviyeyi ifade etmiştir.

Bu dönemde Mekke, siyasi olarak Memlûkler’e bağlı Şerifler tarafından yönetilmektedir. Memlûkler dönemi; dini ilimlerin gelişmesi, yetişen büyük âlimlerin çokluğu ve ortaya konan eserlerin fazlalığı ile İslâmî kültür ve medeniyetinin altın çağlarındandır. Memlûk Sultanlarının himayesinde gelişen ilim ortamı, Mekke’yi İslâm dünyasında önemli bir ilmî merkez haline getirmiş; bu ortamda yetişen İbn Fehd ailesi bu ilmî mirası sahiplenerek geliştirmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır.

Bununla beraber aile bireylerinden özellikle dört kişinin, belirgin olarak ilim dünyasında yer ettikleri görülmektedir. Takıyyüddin özellikle Zehebî’nin *Tezkiretü’l-huffâz*’ına yaptığı *Lahzü’l-elhâz bi zeyli tabakâti’l-huffâz* adlı zeyille dikkat çekmektedir. Necmeddin b. Fehd, Mekke tarihine dair yazmış olduğu özellikle *İthâfû’l-verâ bi-ahbâri Ümmi’l-kurâ* ve diğer eserleriyle ailenin en meşhur üyesidir. Ailenin üçüncü kuşak üyesi İzzeddin b. Fehd babası Necmeddin’in yazdığı *İthâfû’l-verâ*’ya, *Bulûğu’l-kurâ fî zeyli İthâfî’l-verâ* adlı bir zeyil yazmıştır. Cârullah da babası İzzeddin’in, dedesi Necmeddin’in *İthâfû’l-verâ*’sına zeyil olarak yazmış olduğu *Bulûğu’l-kurâ*’ya; *Neylü’l-münâ bi-zeyli Bulûgi’l-kurâ li-tekmileti İthâfî’l-verâ* adlı bir zeyil yazmak suretiyle İslâm tarihinde benzerine az rastlanan, aynı aileden üç kuşak devam eden bir eserler manzumesi oluşmuştur.

Memlûkler Devleti’nin yıkılarak Hicaz, Şam ve Mısır’ın Osmanlı hâkimiyetine geçtiğine şahit olan ve bir süre Anadolu’da bulunan Cârullah’ın, yazdığı eserlerde iki devleti farklı bir bakış açısıyla mukayese etmesi ve yaptığı sosyolojik değerlendirmeler, ilim dünyasına oldukça değerli perspektifler sunmaktadır.

Aileye mensup tarihçiler, Mekke tarihinin yazımında süreklilik ve bütünlük arz eden bir çizgi oluşturmuşlardır. Bu şahsiyetlerin her biri, gerek hadisçi gerek tarihçi kimlikleriyle hem yaşadıkları dönemde hem de sonraki yüzyıllarda ilim dünyasında itibarlı bir yer edinmişlerdir. Bu anlamda aile, sadece bireysel akademik üretimleriyle değil, nesiller boyunca süregelen ilmî bir gelenek oluşturmuş olmalarıyla da dikkat çekmektedir.

¹ Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 2/912.

Müellifler ilim talebiyle çıktıkları seyahatlerde zamanın önemli âlimlerinden Sehâvî, Takıyyüddin Fâsî, Şems el-Cevcerî, Hâfız Burhân, Bikâî, İbn Hacer, Semhûdî ve İbn Tolun gibi tarihçilerle kurdukları ilmî diyaloglar, İbn Fehd ailesinin ilim halkaları arasındaki etkinliğini ve çağdaşları nezdindeki konumunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aile, sadece Mekke merkezli bir ilim ailesi değil; aynı zamanda Kahire, Şam ve Medine gibi İslâm dünyasının önemli ilim merkezleriyle irtibat halinde olan bir yapıya sahiptir.

İbn Fehd ailesi yalnızca Mekke'nin yerel tarihiyle sınırlı kalmayan, aynı zamanda İslâm tarihi, biyografi yazıcılığı türlerinden tabakât, meşyeha, mu'cem formatında yazdıkları eserler ve hadis ilmine dair kıymetli çalışmalar ortaya koymuş olmaları yönüyle; İslâm tarihçiliğinin kurumsallaşmasında, kaynakların oluşturulmasında ve tarih yazımında yöntem geliştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu çabalarıyla aile, Mekke tarihçileri unvanını hak etmiş ve Mekke tarihine mal olmuştur.

Sonuç olarak, İbn Fehd ailesi gerek tarih yazıcılığı alanında verdikleri eserler gerekse ilim ve kültür dünyasına kattıkları değer ile İslâm tarihinin önemli ilim ailelerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmanın, sadece tarih disiplini içinde değil; aynı zamanda hadis, biyografi, şehir sosyolojisi ve İslâm medeniyeti çalışmaları açısından da yeni araştırmalara kapı aralaması umulmaktadır. Gelecekte bu aileye ilişkin daha kapsamlı karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, özellikle Arapça yazma eserlerin neşri ve tahlili yoluyla İslâm tarih yazıcılığına katkılarının daha derinlikli şekilde ortaya konması önem arz etmektedir. Türkiye'de ilim ehli ailelere ilişkin akademik çalışmalar az sayıda olup bu mevzu hak ettiği ilgiden uzaktır.

KAYNAKLAR

- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Basım, 2011.
- Arslan, Abdurrahim. *İbn Seyyidinnâs (671/734- 1273/1334) ve "Uyûnü'l-Eser" Adlı Eseri*. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2017.
- Arslan, Abdurrahim. *Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Es-Sehâvî'nin (902/1496) Hayatı, Eserleri ve Tarih Savunmasına Dair el-İ'lân Bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Tarih Adlı Eseri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Arslan, Abdurrahim. "Sıbt İbnü'l-Acemî ve Nûru'n-nibrâs Adlı Siyer Şerhi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran 2021), 248-269.
- Aslan, Zahir - Sevinç, Rıfat Resul. "Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Umî'l-Kurâ Adlı Eseri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021), 532-565.
- Aşık, Nevzat. "Reten b. Nasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/21-22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Âşûr, Saîd Abdülfettâh. *Mısır ve 'ş-Şâm fî asri'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1996.
- Avcı, Casim. "Tabakat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/297-299. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Aydeniz, Tuğba. "Mekke Şerifleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 682-710.
- Ayderûs, Muhyiddin Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdullah. *Nûru's-sâfir an ahhârî'l-karnî'l-âşir*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hedyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü'l-Maârifî'l-Celîle-, 1951.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Şerafettin Yaltkaya - Rıfat Bilge Kilisli. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü'l-Maârifî'l-Celîle-, 1948.
- Barca, İbrâhim. "Şehir Tarihi Eserleri". *İslâm Tarihi Kaynakları*. ed. Adnan Demircan. 199-229. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Bedene, Hulûd Abdalbâkî İbrâhim. *el-Üserü'l-ilmîyye bi-Mekketi'l-mükerreme ve 'ala'l hayâtî'l-ilmîyye ve'l-ameliyye hilâle'l-asri'l-Memlûkî*. Mekke: Ümmü'l Kurâ: Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Betnûnî, Muhammed Lebîb. *Rihletü'l-Hicâziyye*. Mısır: Matba'atü'l-Cemâliyye, 2. Basım, 1911.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l Maârif, 5. Basım, ts.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Surre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/567-569. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Cârullah, Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin. *el-Cevâhirü'l-hisân fî menâkıbi's-Sultân Süleymân b. Osmân*. ed. Muhammed b. Selâme el-Atvî. Amman: Ervika li'd-Dirâse ve'n-Neşr, 1. Basım, 2018.

- Cârullah, Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin. *el-Kavlü'l-mü'telif fî nisbeti'l-hamseti'l-büyût ile's-şeref*. thk. Şerîf Hânî b. Muhammed b. Abdülmuttalib el-Hârisî. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2012.
- Cârullah, Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin. *Hüsnü'l-kurâ fî evdiyeti Ümmi'l-kurâ*. thk. Ali Ömer. Port Said: Mektebetü's-Sekâfetu'd Dîniyye, 1. Basım, 2001.
- Cârullah, Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin. *Neylü'l-münâ bizzeyli Bulûgi'l-kurâ li-tekmileti İthâfi'l-verâ*. thk. Muhammed Habîb Hîle. 2 Cilt. Mekke: Müessesetu'l-Furkân, 1. Basım, 2000.
- Cârullah, Muhammed b. Abdilazîz b. Ömer b. Fehd Muhibbüddin. *Tuhfetü'l-letâif fî fedâili'l-hibri Abdullah b. Abbâs ve vecci't-Tâif*. thk. Muhammed Said Kemal - Muhammed Mansur Şakhâ. Tâif: Nâdi't-Tâifi'l-Edebî, ts.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Sihâh Tâcü'l-luğa ve sihâhu'l-'Arabîyye*. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlmi li'l-melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cezzâr, Fikri Zeki. *Medâhilü'l-Müellifîn ve'la'lâmü'l-Arabî Hattâ 'Âmi 1210-1800*. Riyad: 1994.
- Çeker, Huzeyfe. *Hanefî mezhebinde biyografi geleneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016.
- Dâmiğ, Fehd Abdulaziz. *Takıyyüddin el-Fâsî ve menhecuhû fit-tedvîni't-târîhi*. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Basılmamış Doktora Tezi, 1991.
- Demircan, Adnan. "Biyografik Eserler". *İslâm Tarihi Kaynakları*. ed. Adnan Demircan. 280. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tabakat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/291-292. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Eren, Mehmet. "Hadis Edebiyatında Mu'cem-Meşyaha Türü Kitaplar". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (2005), 19-28.
- Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî. *el-'İkdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî. *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*. 2 Cilt. Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Fuâd Seyyid, Eymen. "Nehrevâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/547-548. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmüddin Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Ğazzî ed-Dımaşkî. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yâni'l-mi'eti'l-'âşire*. thk. Halil Mansur. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Gül, Muammer. "İslâm Şehrini Doğuşu". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/6 (2001), 78-87.
- Hacı Halîfe, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. ed. Şerafettin Yaltkaya. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü'l-Ma'ârif, 1943.
- Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâr-ü Sâdır, 1995.
- Hasaneyn, Abdülmün'im Muhammed. *Kâmûs-i Fârisî*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-Lübnânî, 1987.

- Hatipoğlu, İbrâhim. "Rihle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/106-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Hîle, Muhammed Habîb. *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*. Mekke: Müessesetü'l-Furkân, 1. Basım, 1994.
- Hindî, Muhammed Tâhir b. Ali. *el-Muğnî fî dabtî'l-esmâ li-ruvâtî'l-enbâ*. thk. Zeynü'l-Abidîn el-Azâmi. Karaçi: er-Rahim Akademi, 2007.
- 'İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-Mekkî. *Samtü'n-nücûmu'l-'avâli fî enbâi'l-evâili ve't-tevâli*. thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavviz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1992.
- İbn Adîm, Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *Tuhfetü'n-nüzzâr fî ğarâ'ibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr*. thk. Ali Muntasır el-Kettânî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî. *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *Nasihatü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir*. Beyrut: Şerîketu Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. thk. Sâlim el-Kerenkânî. 6 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-'Üsmâniyye, 2. Basım, 1972.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-'umr*. thk. Hasan Habeşî. Mısır: Licnetü İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1969.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Takribü't-tehzîb*. thk. Ahmed Şâgîf Bâkistânî. Dâru'l-Âsime, ts.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî târihi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-'âsarahüm min-zevi's-şe'ni'l-ekber*. thk. Halil Şahâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1988.
- İbn Hamîd, Muhammed b. Abdullah b. Hamîd en-Necdî el-Mekkî. *es-Suhubül-vâbile alâ darâihi'l-Hanâbile*. thk. Bekir b. Abdullah Ebü Zeyd - Abdullah b. Süleymân Usaymîn. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1996.
- İbn Inebe, Ebü'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Ali b. Hüseyin. *Umdetü't-tâlib fî ensâbi âli Ebî Tâlib*. Menşûrâtü Şerîf Rıza, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureyşî ed-Dımaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mahmud Hasan. 4 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1994.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1994.
- İbn Mücâvir, (?) b. Muhammed b. Mes'ûd b. Ali b. Ahmed el-Bağdâdî en-Nisâbûrî. *Târîhu'l-müstebîr*. thk. Memdûh Hasan Muhammed. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1996.

- İbn Şâhîn, Garsüddîn H Ali l b. Şâhîn ez-Zâhirî. *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânî't-turuk ve'l-mesâlik*. Paris: Cumhuriyet Matbaası, 1893.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*. thk. Muhammed Ahmed Dehhân. 7 Cilt. Heyetü'l Mısıriyyetü'l Âmme li'l Kitâbe, ts.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Dâru'l Kütüb, ts.
- İbn Tolun, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye*. Dimaşk: Mektebetü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1949.
- İbn Tolun, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed - İbnü'l-Mibred, Yûsuf b. Hasan el-Hanbelî. *Mut'atü'l-ezhân mine't-temettü bi'l-ikrân beyne terâcimi's-şüyüh ve'l-akrân*. thk. Selâhaddîn Halîl Şeybânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.
- İbn Tolun, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Müfâkehetü'l-hillân fî havâdissi'z-zamân*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- İbnü'l Esîr, İzzüddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târih*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-Arabi, 1997.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmut Arnavut. 11 Cilt. Dimaşk: Dâr-u İbn Kesir, 1. Basım, 1986.
- İzgi, Cevat. "Fâsî, Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/212-213. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- İzzeddin, Abdülazîz b. Necm b. Fehd. *Bulûgu'l-kurâ fî zeyli İthâfi'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*. thk. Selâhaddîn Halîl İbrâhim vd. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l Kâhire, 1. Basım, 2005.
- İzzeddin, Abdülazîz b. Necm b. Fehd. *Ğâyetü'l-merâm bi-ahbâri saltanati'l-beledi'l-harâm*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. 3 Cilt. Cidde: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1. Basım, 1986.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*. thk. Yûsuf Ali Tavîl. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1987.
- Kallek, Cengiz. "İbn Kâdî Aclûn, Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. "Fehrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/297-299. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kavas, Ahmet. "İbn Tolun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/415-416. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *Fihrisü'l-fehâris*. ed. İhsan Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Kettânî, Muhammed b. Câfer. *er-Risâletü'l-müstatrafe*. thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed Zemzemî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 6. Basım, 2000.

- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Kurşun, Zekeriya. "Hâşimîler", ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/412-415. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kurtuluş, Rıza. "İbn Zahîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/455-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke Emirliği". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/572-575. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/441-446. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Safâ ile Merve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/441-442. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Külekçi, Cahit. "Genel Tarih Eserleri". *İslâm Tarihi Kaynakları*. ed. Adnan Demircan. 171-185. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Mahalbedî, Alyân Abdulâlî Alyân. *Bulûğu'l-kurâ fî zeyli İthâfî'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ li-İzziddin Abdülazîz b. Ömer b. Fehd el-Kureyşî el-Mekkî (el-Kismü's-sânî min sene h. 896 ilâ sene h. 909) (Dirâse ve tahkîk)*. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İğâsetü'l-ümme bi keşfi'l-ğumme*. thk. Kerem Hilmi Ferhat. Mısır: Ayn li-d-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'îyye, 1. Basım, 2008.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Mirdâd, Abdullah Ebu'l-Hayr. *el-Muhtasar min kitabi neşri'n-nûri ve'z-zahr fî terâcim-i efâdili Mekke*. thk. Ahmed Said Âmûdî - Ahmed Ali. Cidde: Âlemü'l-Ma'rife, ts.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fadlullah. *Hulâsatü'l-eser fî (terâcimi) a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. thk. Mustafa Vehbi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Muşayyakah, İbrâhim b. Hammûd b. Abdülazîz. *Cârullah b. Fehd el-Mekkî Müerrihen*. Riyad: İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.
- Necmeddin, Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Fehd. *ed-Dürrü'l-kemîn bi-zeyli'l-İkdi's-semîn fî târihi beledi'l-emîn*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Hudar, 1. Basım, 2000.
- Necmeddin, Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Fehd. *İthâfî'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-kurâ*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1983.
- Necmeddin, Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî. *Mu'cemü's-şüyûh*. thk. Muhammed ez-Zâhî. Riyad: Menşûrâtü Dârü'l-Yemâme, 1982.
- Nehrevâlî, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beytillâhi'l-harâm*. Beyrut: Mektebetü't-Hayyât, ts.
- Rûdânî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Süleyman. *Silatül-halef bi-mevsûlis-selef*. thk. Muhammed Hacci. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

- Sabuncu, Ömer. "Siyer Eserleri". *İslâm Tarihi Kaynakları*. ed. Adnan Demircan. 11-42. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Sakkâr, Sâmî. "İbn Fehd İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/485-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Sakkâr, Sâmî. "İbn Fehd Muhibbüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/486-487. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Sakkâr, Sâmî. "İbn Fehd Necmeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/487-489. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Sakkâr, Sâmî. "İbn Fehd Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/489-490. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Salâh Fadl vd. *Mevsû'etü a'lâmî'l-ulemâi ve'l-üdebâi'l-'Arabi'l-müslimîn*. ed. Muhammed Salâh Câbirî. Beyrut: el-Munazzamatü'l-Arabî li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm, 2005.
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türki*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1899.
- Sâmîh İbrâhim, Abdulfettâh Abdülaziz. "Menhecu'l-Müerrih Cârullah b. Fehd el-Mekkî fî Kitâbihî el-Cevâhirü'l-hisân fî menâkibi's-Sultân Süleymân b. Osmân". *Câmi'atü'l-Ezher Havliyyetü Külliyyeti'l-Lügati'l-Arabiyye bi'z-Zekâzîk* 39/1 (2019): 305-438.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Büldâniyyât*. Riyad: Dârü'l Atâ, 1. Basım, 2001.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 6 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü Dârü'l-Mektebeti'l Hayât, ts.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhir ve'd-dürer*. thk. İbrâhim Bâcis Abdülmecid. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh*. thk. Sâlim b. Ğatar b. Sâlim ez-Zafîrî. Riyad: Dâru's-Sümay'î li'n-Neşr ve't-Tevz'î, 1. Basım, 2017.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-sülûk*. thk. Ahmed Zeki Bey. Bulak: Matba'atü'l-Emiri, 1896.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti's-şerîfe*. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ. *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrebe*. 2 Cilt. Mısır: Matba'atü Serkîs, 1928.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî(Tedvînu't-târîhî)*. çev. Mahmud Fehmî Hicâzî. 4 Cilt. Câmi'atu İmam Muhammed b. Su'ûd, 1991.
- Su'âd, Su'âd bint İbrâhim b. Muhammed el-Hasan. *en-Necm b. Fehd Müerrihen*. Mekke: Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994.
- Su'âd, Su'âd bint İbrâhim b. Muhammed el-Hasan. *en-Neşâtü't-ticârî fî Mekketi'l-mükerreme fî'lasri'l-Memlûkî (648-923/1250-1517)*. Mekke: Ümmü'l Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1985.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu'ât*. 2 Cilt. Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1918.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hüsnü'l-muhâdara fî ahhârî Mısır ve Kâhire*. 2 Cilt. Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Nazmü'l- 'ikyân fî a 'yâni'l- a 'yân*. Newyork: Matbuâtü's-Sûriyyetü'l Emrîkiyye, 1928.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Zeylu Tabakâti'l-huffâz li'z-Zehebî*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Şehrî, Hamîs b. Reşîd. *el-Ahvâlu's-siyâsiyye fî Mekketi'l-mükerreme min hilâli kitâb Bulûgu'l-kurâ fî zeyli İthâfi'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ li Abdülazîz b. Fehd el-Mekkî hilâle'l-fetre min (885-922/1470-1516)*. Mekke: Câmiatü'l-Melik b. Abdülaziz, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Şemmâ', Zeynüddin Ömer b. Ahmed b. Ali eş-Şemmâ' el-Halebî. *Kabsü'l-hâvî liğarari davi'l-lâmi'*. ed. Haldun Hasan Merve. thk. Hasan İsmail Merve - Mahmud Arnâud. Beyrut: Dâru Sâdır, 1998.
- Şenel, Abdulkadir. "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/583-584. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Şerefi, Ali. *Encyclopaedia of Makkah Al-Mukarramah and Al-Madînah Al-Munawwarah*. London: Al-Furqân Islamic Heritage Foundation, 2011.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Şillî, Muhammed b. Ebî Bekir el-Yemenî. *es-Senâü'l-bâhir litekmileti nûru's-sâfir*. thk. İbrâhim b. Ahmed el-Makhafî. San'â: Mektebetü'l-İrşâd, 1. Basım, 2004.
- Şükeyrât, Ebî Huzeyfe Ahmed - Ebî Ubeyde, Meşhur b. Hasan Âli Süleyman. "Tuhfetü'n-nâs bi-haberi ribât seyyidine'l-'Abbâs". *Mecelletü'l-Hikme* 6 (1995): 151-152.
- Takıyyüddin, Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd. *Lahzü'l-elhâz bi zeyli tabakâti'l-huffâz (Züyülü tezkireti'l-huffâz)*. thk. Hüsameddin el-Kudsî. Dimaşk: Matbaatü't-Tevfik, 1928.
- Tomar, Cengiz. "Sehâvî, Şemseddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 313-316. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Ubeykân, Tarfe Abdülaziz. *Hayâtü'l-ilmiyye ve'l-ictimâ'iyye fî Mekke fi'l-karneyni's-sâb'i ve's-sâmin*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vatanî, 1996.
- Uludağ, Süleyman. "Ayderûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/232-234. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Yâfî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleymân. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdîsi'z-zamân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Yılmaz, Saim - Yalçın, Mehmet Fatih. "Memlükler Döneminde Kadınların İlmî ve Sosyal Hayatı: Necmeddin İbn Fehd'in Hocaları Özelinde". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 455-476.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tabakâtü'l-kurrâ'*. thk. Ahmed Hân. 3 Cilt. Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmî, 1. Basım, 1997.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dimaşkî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.